

**TC
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

KUR'AN-I KERİM'DE HAKK KAVRAMI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**DANIŞMAN
Doç.Dr. Gıyasettin ARSLAN**

**HAZIRLAYAN
Suna ŞEKER**

ELAZIĞ-2009

TC
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR’AN-I KERİM’DE HAKK KAVRAMI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Bu tez / / tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman
Doç.Dr. Gıyasettin ARSLAN

Üye

Üye

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun / / tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Erdal AÇIKSES
Enstitü Müdürü

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

KUR’AN-I KERİM’DE HAKK KAVRAMI

Suna ŞEKER

**Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı**

2009; Sayfa : IX+79

Kur’an’da “HAK” Kavramı isimli tezimizde “HAK” kelime kökünün anlamları üzerinde durulmuştur. Üç büyük din, birbirlerini din akrabalığının yanında, dil akrabalığıyla da tamamlamaktadır. Kavram, eski zamanlardan günümüze kadar çeşitli kullanım alanına sahip olmuştur.

Her şeyin üzerine bina edildiği “HAK” kökü Kur’an’ın temel kavramlarından bir tanesidir. Bu nedenle yapmaya çalıştığımız, kavramı analiz etmek ve bu kavramın arkasındaki anlam örgüsünü daha iyi görebilme imkanı sağlamaktır.

“Allah’ın ismi, sabit, kesin, vacip, pay, adalet, mal, diriliş, delil, doğru bilgi, Kur’an, İslam manalarını içeren “hak” kelimesini detaylıca inceleyerek insanlara Kur’an penceresinden doğru bir bakış açısı sağlamak ve kelimenin bütün anlam caddelerini ortaya koymak amacını taşımaktayız.

Kur’an-ı Kerim’in, bahsettiği insan haklarına değinerek, günümüz insanının içine düştüğü hendikabdan çıkmasına yardım etmek diğer bir gayemizdir..

Anahtar Kelimeler: Hak, Kur’an, Allah, İslam, Tefsir, Gerçek, Doğru, Batıl

SUMMARY

Masters Thesis

JUSTICE CONCEPT IN THE QURAN

Suna ŞEKER

**T.C.
University of Firat
Institute of Social Sciences
Main Science Branch of Sciences of Foundation Islam
Branch of Commentary**

2009, Page : IX+79

It was deliberated meanings of “JUSTICE” word theme in our thesis entitled “Justice Concept in The Quran. Three celestial religions complete each other in terms of religion relationship as well as language relationship. This concept has different usage meanings to date from old times.

“JUSTICE” theme which based on everything is one of main concepts of Quran. Therefore, what we studied is to construe this concept, to allow seeing the meaning knitted in the back of this justice.

We have been aimed to obtain a true view point to people from of standpoint Quran and to introduce all of explanation means of this word by investigating the Justice word that has meanings as name of Allah, constant, definitive, incumbent, apportionment, equity, wealth, revival, true knowledge, Quran, Islam.

Our aim is to help to rescue from handicap that present community suffered from it by referring Human rights that discussed in the Quran.

Keywords: Justice, Kur'an, Allah, Islam, Commentary, True, Correct, Superstitious.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
SUMMARY	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	VII
ÖNSÖZ	VIII

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ.....	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI	2
3. ARAŞTIRMANIN METODU	3

BİRİNCİ BÖLÜM

HAK KAVRAMININ SEMANTİK ANALİZİ

1.1. Hak Kavramının Etimolojisi.....	5
1.1.1. Arapça Sözlüklerde Hak Kavramı	5
1.1.2. Türkçe Sözlüklerde Hak Kavramı.....	10
1.2. Kur'an-ı Kerim'de Hak Kavramı.....	11
1.2.1. Gerçek, Gerçekleşmek, Doğru	13
1.2.2. “Layıkıyla”, Gereği Gibi	13
1.2.3. “Sabit” “Kesin” “Vacip”	14
1.2.4. Adalet	15
1.2.5. “Borç” “Alacak”.....	17
1.2.6. Pay.....	18
1.2.7. Allah'ın İsmi	19
1.2.8. Kur'an-ı Kerim.....	20
1.2.9. Peygamber	21
1.2.10. İslam.....	21
1.2.11. Kiblenin Tahvilinin Hak Oluşu.....	24
1.2.12. Kıyamet.....	24
1.2.13. Tevhid	25
1.2.14 Delil	25
1.2.15 Bir Olayın İç Yüzü	26
1.2.16. Vaad	26

1.3. Hak Kavramının Eş Anlamlıları	27
1.3.1. Adl.....	27
1.3.2. Sıdk	28
1.3.3 Hakikat	30
1.3.4. Yakın	30
1.4. Hak Kavramının Zıt Anlamlıları.....	32
1.4.1 Batıl.....	32
1.4.2 Mecaz	33
1.4.3 Kızb.....	33
1.4.4.Zan.....	34
1.5.Diğer İlahi Kitaplarda Hak Kavramı	35
1.5.1 Tevrat	35
1.5.2. İncil	36
1.6. Diğer İslami İlimlerde Hak Kavramı	37
1.6.1. Ameli İlimlerde	37
1.6.1.1. Fıkıh	37
1.6.1.2 Hadis	39
1.6.2. Nazari İlimlerde	40
1.6.2.1. Felsefe	40
1.6.2.2. Tasavvuf.....	44

İKİNCİ BÖLÜM

KURAN'DA HAKİKAT VEYA GERÇEKLİK

2.1. Kuran'da Hakikat.....	47
2.1.1. Hakikat Olarak Allah	47
2.1.2. Hakikat Olarak Vahiy(Kur'an)	48
2.1.3. Hakikat Olarak İslam	50
2.1.4. Hakikat Olarak Kıyamet	51
2.1.5 Hakikat Olarak Azap.....	51
2.2.6. Hakikat Olarak Vaad.....	52
2.2. Kuran'da Hak Ve Batıl	52
2.2.1 İnanan-İnanmayan İnsanlar Arasında Hak Ve Batıl Mücadelesi.....	52
2.2.2. Yakın Akrabalar Arasında Hak Ve Batıl Mücadelesi	55
2.2.2.1. Hz. Nuh (as) ve Çocukları.....	56

2.2.2.2. Hz. İbrahim (as) ve Babası.....	57
2.2.2.3. Hz. Lut (as) ve Karısı.....	58
2.2.2.4. Firavun ve Karısı	59
2.2.3. Hak-Batıl Mücadelesinin Sembolik Anlatımı	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KURAN'DA İNSAN HAKLARI

3.1.Yaşama Hakkı.....	63
3.2.Hürriyet ve Kölelik	64
3.3.Din Ve Vicdan Hürriyet.....	66
3.4. Kadın Hakları.....	67
3.5. Eşitlik ve Adalet.....	68
SONUÇ.....	72
KAYNAKÇA.....	74

KISALTMALAR

a.e	: Aynı eser
a.g.e	: Adı geçen eser
a.s	: Aleyhisselam
b.	: Baskı
bkz.	: Bakınız
C.	: cilt
çev.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
m.	: Miladi
mat	: Matbaası
nşr.	: Neşreden
ö.	: ölümü
S	: sayı
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Ter.	: Tercüme
Tsz.	: Tarihsiz
Yay.	: yayınları

ÖNSÖZ

İnsanın kalp, ruh ve düşünce hayatını düzenleyerek, ona en yüce hedefleri gösteren, hidayet ve hakka ulaştırarak dünya ve ahiret saadetini temin eden Kur'an'ı Kerim, kendisine inanıp gönül veren ve o'na yönelenlerin ruhlarında hürriyet düşüncesi, adalet anlayışı, kardeşlik, sevgi ve saygı ruhunu tutuşturarak onları her iki cihanda mutlu kılacak prensipleri temin ve telkin eder.

Kur'an, bütün dünyada gaflet ve dalaletin, fitne ve fesadın hakim olduğu bir dönemde inerek, insanları her türlü sapıklıktan kurtarmış, onları hidayete ulaştırmış ve onlara ihsan, adalet, merhamet, şefkat, sadakat ve feragat gibi insanı kemale ulaştıran yolları öğretmiştir.

Hayatın kısa olması değil, diri olması herkesi cezbederken, tabiatla olan egemenlik savaşında bozan, yıkan taraf insan olmuştur. Hürriyet, sarhoşluğa dönüştüğü gün serkeşlik ve küstahlık insanlığın peşini bırakmamıştır. Bütün fikir ve eylemlerinin iyi kötü sonuçlarıyla baş başa kalan insan, ayakta kaldığı zamanlarda ayakta tuttuklarıyla hayatına süre eklemek istemiştir. Gerilere ve ilerilere gittiğinde insanın var olması ve son bulması arasındaki hayatında; iyiyi, en güzeli ararken; Allah'tan gelen çağrıya kulak kesildiği zamanlarda mutlaka olmuştur. Varlık sancısı, yokluk korkusunu bastırır. Sevince ve sanata dönüştüğünde yaşamak, ölümü de içine alan anlamlı bir bütünün tam ortasında yer almak olur. Konuştukça genişleyen, düşündükçe derinleşen, isabet ettikçe büyüyen insan, evrende yalnız olmadığını anlıyor. Yalnız kalmamak hasbihal ile olacağından; Allah'ı, kendisini, eşyayı ve hemcinslerini anlamlandırmak, öncelikle onların dillerini bilmekle olacaktır.

Yaptığımız bu çalışma da Kur'an'ın merkezindeki bir kelimenin kökünü alıp şöyle bir sallamak, düşen anlam meyvelerini toplamak istedik. Bizden olan ama çoğu zaman ertelediğimiz, örselediğimiz, ihmal edip bazen yok saymak istediğimiz bir kelime ... yokluğunda yok olduğumuz, varlığında hayat bulduğumuz kelimelerden biri olan "Hak"ı seçtik. İnsanlığın Allah ile buluşma noktasını, vahyi araştırma noktası seçtik.

Konuyu üç bölümde ele aldık. Araştırmamızın giriş bölümünde, Kur'an'ın, peygamber efendimizin döneminde anlaşıldığı şekilde anlaşılması için, Kur'an

kavramlarının semantik metod ışığında bir araştırmaya tabi tutulması gereğinden ve öneminden bahsedildi. .

Birinci bölümde “hakk” kavramının Arapça, Arapça-Türkçe, Türkçe sözlüklerdeki kullanımlarına yer vererek kelimenin anlam haritası tespit edildi. “Hak” kökü, Arapçada “Allah’ın ismi, sabit, kesin, doğru, adalet, gerçek, mal, pay, milk, bayrak, kıyamet, kamil” gibi anlamları kapsar. Bu anlamlardan “Allah’ın ismi, adalet, gerçek, sabit, doğru” manaları Türkçe sözlüklerde de yer almaktadır. Türkçe de kavram önemli bir yere sahiptir. Daha sonra kavramın Kur’an-ı Kerim’deki kullanımlarına yer verildi. Ve kavramın Kur’an vahyinden önce Tevrat’ta “kural, sınır, pay...” gibi manaları ile İncilerde “kutsal yasa” manasıyla yer aldığı tespit edildi. Yeri geldiğinde kavramla alakalı olan kavramlara da yer verildi. Kavramın İslami ilimler açısından önemli bir kavram olduğuna değinildikten sonra, kavrama tefsir dışındaki diğer İslami ilimlerin (fıkıh, hadis, tasavvuf, felsefe,) penceresinden bakıldı.

İkinci bölümde, Kur’an’ın dolayısıyla İslam’ın temel gerçeklerinden bahsedildi. Kur’an’ın, kendisini, yaratıcıyı, peygamberini, kıyamet gününü, azab ve yaratıcının vaadinin gerçek yani hakikat olduğunu belirten pasajlarına yer verildi. Daha sonra Kur’an’da birbirine zıt iki kavramın mücadelesi “hak ve batıl” mücadelesi Kur’ani bir bakış açısıyla verilmeye çalışıldı. Bu mücadelenin inanan- inanmayan şeklindeki sınıflandırılmasının yanında yakın akrabalar arasında da olan bir mücadele olduğu anlatıldı. Ayrıca bu mücadelenin sembolik anlatımına da yer verildi.

Üçüncü bölümde kavramın anlam haritası içinde yer alan “adalet” ve “pay” kelimeleri ile alakalı olarak Kur’an’da bahsedilen insan hakları anlatıldı. Bu haklardan bahsedilirken temel bir çerçeveden bakılarak fazla detaya inilmeden açıklandı. Bu haklar; kadın hakları, özgürlük, eşitlik ve adalet, din ve vicdan hürriyeti, yaşama hakkı şeklinde başlıklar adı altında verildi.

Çalışmam boyunca önemli katkılarıyla bana destek olan değerli danışman hocam Doç. Dr. Gıyasettin ARSLAN Bey’e teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Ana konusu Allah ve insan olan ilahi mesajın temel hedefi insanın inancı ve amelinin nasıl olması gerektiği hususudur. Hak kavramı inanç ve Tevhid kavramlarıyla yakından ilgilidir. Çünkü hak kavramı Allahın varlığına, birliğine ve ahiretin vuku bulacağına delalet eder. Ayrıca fert, aile, toplum ve devlet nizamını sağlayan temel esas olan adalet ilkesiyle de alakalı bir kavramdır.

Araştırmamızın konusu “hak” kökünü semantik açıdan inceleyerek vahiy sürecinden başlayarak günümüze değin ifade ettiği anlam haritasını ortaya çıkartmaktır.

Kur’an, insanın insan olarak görevlerini ortaya koyduğu için her müminin ilahi hitabı iyi anlaması gerekir. Çünkü Kur’an anlaşılmalı ve uygulanmalı için gönderilmiştir.

Kur’an’ın iyi anlaşılabilmesi ve Allah tarafından istenilen vasıflara sahip bir insan olunabilmesi için Kur’an kavramlarının çok iyi bilinmesi ve bu kavramlara yüklenen manaların doğru bir şekilde anlaşılması gerekir. Aksi takdirde bu durum, insanları kavram kargaşasına götürdüğü gibi “doğru yoldan” sapmalara da neden olur. Kur’an’i kavramlara sözlüklerdekinden farklı anlamlar yüklenmiştir. Hatta bazen bu kavramlar dildeki anlamlarından çok farklı ve zıt anlamlarda da kullanılmıştır.

Cümledeki temel kavramlar iyi anlaşılırsa o cümle ile ifade edilen mananın anlaşılması kolaylaşır. O halde ne yapılması gerekir? Muğlak bir kelimenin manasını açıklığa kavuşturmanın en iyi yolunu Prof. Dr. J. Marouzeau şöyle izah etmektedir. “Öncelikle ve her şeyden çok bir araya getirmek, kıyaslama, benzeyen, karşıt olan ve tekabül eden tüm kelimenin geçtiği bölümün tüm çevresine (siyak-sibak) müracaatta bulunmak gerekir.”¹Dolayısıyla kavramlar, bir düşüncenin, bir sistemin, bir inancın veya bir kanunun anlatılmasında yahut anlaşılmasında önemli rol oynayan anahtar mahiyetindeki kelimelerdir. Kelime ve kavramlar değiştikçe cümleler dolayısıyla anlatılmak istenen şeyler de değişir. Bu bağlamda Kur’an’ı anlamak için son zamanlarda semantik çalışmalar hız kazanmıştır.

¹ İzutsu, Toshihiko, **Kuranda Dini ve Ahlaki Kavramlar**, (çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul, 2003,s.62.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Kur'an bitip tükenmez bir hazinedir. O, tahlil ve izah etmekle bitmeyen bir berekete sahiptir. Bu sebeple nesilden nesile canlılığını muhafaza ederek gelmiştir. Ezberlenmesi ve hayatın çeşitli safhalarında terennümü yanında günün çeşitli ihtiyaçlarına göre yorumlanıp özümlemeye çalışılması da Müslümanların en öncelikli görevleri arasında yer almıştır. Akan hayat içinde yeniden yorumlama, O'ndan aktüel olarak istifade etme girişimidir. Çünkü Kur'an, insanın hayatına karıştığı; psikolojik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşıladığı ölçüde güncel olacaktır. Şüphesiz Kur'an, ilahi kaynaklı oluşu hasebiyle bu zenginliğe sahiptir. Çünkü O, Allah'ın kelimelerinin tezahürüdür.

İnsanlığın kurtarıcısı olan İslam'ın bu iddiasını ispatı için dillendirdiği Arapçayı ve genel olarak bir dilin evrensel ilkelerini tespit ve tahkik bütün muhatapların araştırma alanıdır.

Bir dildeki bir kelimenin doğuşu, yaşamı ve ölümü olan kısaca kelimenin hayat serüveni olan semantik (anlam bilimi), İslam'ı ve en önemli kaynağı olan Kur'an-ı değerlendirmek de önemli bir yöntem olacaktır.

Biz bu çalışmamızda Kur'an'ın önemli kavramlarından biri olan Allah'ın kendisinin, gönderdiği peygamberlerin ve ilahi kitaplarının gerçekliğini ifade etmek için kullandığı "Hak" kökünün ilk dönem Arapça sözlüklerde; Arapça-Türkçe sözlüklerde; Türkçe sözlüklerde dilsel tahlilini yaparak kelimenin anlaşılmasını sağlamaktır. Kavramın diğer ilahi kitaplardaki yerini tespit etmek diğer bir amacımızdır. Kur'an dışında, Kur'an'ın kaynaklık ettiği Hadis, Fıkıh, Tasavvuf ..gibi İslami ilimlerde "hak" kavramının yeri incelenecektir. "Hak" kavramına Kur'an penceresinden bakılarak bütün yönleriyle ortaya konulacaktır.

Semantik çalışma ile Kur'an'da geçen bir kelimenin hayat hikayesini sağlam bir şekilde inceleme fırsatı yakalayabiliriz. Cenab-ı Hakk'ın muradını anlama çabası; kelimedeki dilsel gelişme ve değişimleri doğru zaman ve doğru yerde tespit edebiliriz. Böylece anlam çeşitliliği içerisinde tercihe gitmek daha kolay olacaktır.

3. ARAŞTIRMANIN METODU

“HAKK” kelimesinin Kur’an’ın indiği dönemdeki kullanımlarını ve hangi anlamları ifade ettiğini, o dönemden önce ve sonra bu sözcüğün ne gibi devrelerden geçtiğini, çağrıştırdığı anlamlarda ne gibi farklılıklar kazandığını tespit etmenin, Kur’an’ın günümüzde de, Hz. Peygamber’in ve sahabenin anladığı şekilde anlaşılması hususunda bir katkısı olacağını düşündük. Bu nedenle araştırma da takip edilen metod literatür tarama metodudur. Araştırma Kur’an eksenli olduğu için, esas alınan kaynak Kur’an-ı Kerimdir. Konuyla ilgili olduğu düşünülen kelime ve kavramlar, **el-Cevheri (ö.400\1009)’nin es-Sıhah-ı; el-İsfehani(502\1108)’nin el-Müfredatı; İbn Manzur(ö.711\1311)’un Lisanu’l Arab’ı; el Cürcani(ö.816\1013)’nin el-Tarifatu...** başta olmak üzere lügat kitaplarından yararlanılarak işlenmeye çalışıldı.

Et-Taberi(ö.310\922) Cami’ul-Beyan; Zemahşeri (ö.538\1143)nin el-Keşşaf; er-Razi (ö.606\1209)et-Tefsiru’l Kebir; Elmalılı (ö.1942) Hak Dini Kur’an Dili... gibi birçok tefsir esas alınarak konu incelendi. Ayetlerin meali için TDV yayınlarının Kur’an meali kullanıldı. Konuyla ilgili hadis, felsefe, hukuk kitapları araştırıldı.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAKK KAVRAMININ SEMANTİK ANALİZİ

“H-K-K” kökünü incelerken, öncelikle bu kökten türemiş fiiller, daha sonra isimler incelenecektir. Fiiller ise önce sülasi, sonra rübai, humasi ve südasi oluşlarına göre sıralanarak her birinin anlamları aktarılacaktır.

“H-K-K” kökü Arapçada birinci ve ikinci babta gelmektedir. Muzarisi **يحق** “yahıkkı, yahukku ”; mastarı **حَقَّ** “hakkan” şeklindedir. Çoğulu **حَقَقَ حَقَقَاتٍ** “hukuk, hıkkak”dır². **الحَقَّ** “el-hakku” Müekked mastardır, tekrarıyla tekid ziyadeleşir.³

حق kelimesinin isim makamında olan mastarı şeddesiz **حَقَّ** “hakin”dir. İsmi faili ise şeddeli olarak gelen **حَقَّ** “hakkin” dir.⁴

Kelime **الحَقَّ** “el-hak” şeklinde de kullanılır. Cenab-ı Allahın ismi veya sıfatı anlamına gelmektedir. Ayrıca sözün doğrusu, şüpheden uzak kesinlik manasını da ifade etmektedir.⁵

İftial babında **احتق** “ihtekka” olarak kullanıldığında, davalaşmak tartışmak⁶ anlamına gelmektedir. Hadane hadisinde (**فجاء رجلان يحتقان في ولد اي يختصان**) “Bir çocuk hakkında davalışan iki adam geldi.” “Davalaşmak” anlamını görmekteyiz.⁷

İstifa’l babındaki **استحق** “istehakka” bir şeyi zorunlu kılma manasındadır. Müfale babındaki **محاقة** “muhakkaten” husumette galip gelmek anlamını içerir.⁸

² Elmalılı, hak ile hakikatin çoğulunun “hakaik” geldiğini, hukuki anlamdaki hakkın ise çoğulunun “hukuk” geldiğini söyler.(Elmalılı m. Hamdi , Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili** , Akçağ Yayınları , Ankara trs., C.4,s. 2676.) Sözlüklerde batılın zıddı anlamı dahil olmak üzere hakkın çoğulunun “hukuk” geldiği açıkça ifade edilir. Ve başka bir çoğuldan söz edilemez.

³ İbn Manzur, Ebu’l-Fadl Cemaluddin Muhammed, **Lisanu’l-Arab**, Daru’l-Beyrut, Beyrut, 1956,C.3, s.256; el-Cevheri, İsmail-b.Hammad el-Sinan, **Tacu’l- luga ve Sihau’l arabiyye**, Daru’l-Kitabi’l-Arabi, Mısır, trs. , C.4, s.1460-1461; el-Ezheri, Ebu Muhammed b. Ahmed, **Tezhibu’l-luga**, Muessesetu’l-Mısriyyeti’l-Amme, Kahire, 1964, C.5, s.126.

⁴ İbn Manzur, a.g.e., C. 3, s. 256.

⁵ İbn Manzur, a.g.e., C.3, s.256 ; el Ezheri, a.g.e., C.5, s.126.

⁶ İbn Manzur, a.g.e., C.3, s.256.

⁷ İbn Manzur, a.g.e., C.3, s.256.

⁸ İbn Manzur, a.g.e., C.3, s.256.

Hak kelimesi “mu’cemul vasit”te “(hakka’l-emru); sabit, doğru ve kusursuz oldu; (tahakkaka’l-emru) kusursuz ve sahih oldu, meydana geldi; (hakkaka’l-emra) tasdik etti, gerçekleştirdi, isabet etti, sağlamlaştırdı” şeklinde incelenir.⁹

1.1 Hak Kavramının Etimolojisi

“Hak” kelimesinin semantik analizini yapabilmek için bu kelimenin etimolojisini tespit etmek gerekir. Bu hususta öncelikle yardımcı olacak kaynaklar şüphesiz sözlüklerdir.

1.1.1.Arapça Sözlüklerde Hak Kavramı

Hak kelimesi geniş mana alanına sahiptir. Hak kökünün Arapça sözlüklerdeki kullanımları dikkate alındığında şu manalara gelmektedir:¹⁰

1. Mutabakat / Muvafakat

Hak kelimesinin mastar olarak taşıdığı bir anlamı bu kökün daha derininde yatan asli manaya daha yakın bir anlam olduğu sezilen mutabakat ve muvafakattir.¹¹Bu anlamı kapı menteşesinin mili görevini yapan kapı ayağının (erkeği), menteşenin dişisi görevini yapan hazneye (hukka) uygunluğu ve bu şekilde kapının belirli bir yönde dönmesindeki mutabakat gibidir. Burada hak kelimesinin “hukka” kelimesinden türediği ima edilmektedir.¹²

2. Hakikat

Hakikat, mecazın zıddıdır. Bir adamın, himaye etmesi üzerine vacip olan şeydir.¹³ ¹⁴“ Falan hamî al-hakîqe ” Falanca hakikatin hamisidir.”¹⁴

⁹ İbrahim Mustafa Ahmed Han Ziyad Muhammd Ali Neccar Hamid Abdülkadir, **Mucemu’l Vasit**, Çağrı Yayınları, trs., s.187.

¹⁰ İbnu’l Cevzi, Cemaleddin ebi’l-Ferec Abdurrahman, **İlmü’l-Vücu ven-Nezair**, Müesseretü’r-risale, Beyrut, 1407, s.265.

¹¹ El-İsfehani, Ebu’l-Kasım el-Hüseyin er-Ragıp, **el-Müfredat fi Garibi’l-Kur’an**, Daru’l Marife, Beyrut, trs., s.125. ; Asım Efendi, Ebu’l-Kemal Ahmed, **el-Okyanusu’l-Basit fi Tercemeti’l-Muhit (kamus tercemesi)**, el-Matbaati’l-Osmaniyye, 1306, C.3, s.811.

¹² El-İsfehani, **Müfredat**, s.126.

¹³ El- Cevheri, a.g.e., C.4, s.1461.

¹⁴ El İsfehani, **Müfredat**, s.126.

Hakikat; lugatte vaz edildiği asıl anlam üzere kullanılan şeydir. Mecaz ise bunun zıddıdır. Üç mana ile mecaz, hakikatin yerine kullanılır: tevsî, tekid, teşbih. Bu vasıflardan biri olmadığında mana hakiki olur.¹⁵

3. Gerçek \ Sahih (doğru) Olma

Hak kelimesiyle ilgili olarak sözlüklerde verilen ilk öncelikli anlam batılın zıddı olduğudur. Buna göre h-k-k kelime kökü “bir şeyin vakıaya uygun olarak meydana gelmesi”, “bir şeyin vakıaya uygun olmasını” ifade eder. Bu iki anlamı birleştiren Elmalılı, hak kavramının nihai anlamını, fikrin ve kelimelerin uygun düştüğü vakıanın adı olduğunu söyler.¹⁶

(لبيك حقا حقا اي غير باطلا) Senin hak olan davetine icabet ettim.(batıl olmayan)¹⁷
Batılın zıddı olarak kullanılır.

(حقق قوله)¹⁸ (Doğru çıktı). Onun yanında haber hak oldu .(و تحقق عنده الخبر اي صح)
¹⁹ onun sözünü ve zannını doğruladı. (تحقيقا و كلام محقق وطنه)

(من راني فقد راي الحق رؤيا صادقة) Beni rüyasında her kim görmüşse hakkı (doğru) görmüştür. Yani sadık(doğru) rüya.²⁰

4. Sabit Olmak (var olmak) / Vacip Olmak

Hak kelimesinin en esaslı ve umumi anlamlarından biri de zorunlu ve sabit olmaktır. Klasik sözlüklere bakıldığında bu anlamın hak kelimesinin en aslı anlamlarından biri olduğu görülür. Buna göre “hakka’ş-şey’ü” şeklinde kullanıldığında mastarı “hak ve hukuk” gelir ki bu mastar anlamı vacip yani gerekli /zorunlu ve sabit olma anlamını ifade eder. Vacip ve sabit olma anlamının bir türevi de bir şeyin “var olması” başka bir ifadeyle, zorunlu ve kesin olarak kuşkuya yer kalmayacak şekilde var olmasıdır.²¹

¹⁵ El İsfehani, **Müfredat**, s.126.

¹⁶ Elmalılı, **Hak Dini**, C.1, s.75.

¹⁷ İsrâ, 17/81; İbn Manzûr, a.g.e., C .3, s.256.

¹⁸ Ez –Zamehşari, Ebu’l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, **Esasu’l Belağa**, Matbaatu’d-Dari’l-Kutubi’l Mısır, Kahire, 1922, C.1, s.680.

¹⁹ El Firuzabadi, Mecduddin Muhammed b. Yakup, **Kamusu’l-Muhit**, Müesseretü’r-Risale, Beyrut, 1987, C.3, s.221.

²⁰ İbn Esir, Meciddin Ebi Saadet El- Mübarek bin Muhammed bin Muhammed El- Cezeri, **En-Nihaye fi Ğarib’il Hadis**, Matbaat’ül-Hayriyye, Mısır, trs., C.1, s.277.

²¹ Cevheri, a.g.e., C.2, s.75.

(حق عليهاالقول واحققته) Söz sabit oldu, onu (sözü) bizzat ben söyledim (ben sabit kıldım).²² Yakın hal üzere bir iş olmuş ise şöyle dersin: (حققت الامر): İş bizzat gerçekleştirdim. Ya da (احققته) işi ben yaptım.²³

(حققت) Ayağı sabitledim.²⁴

(يحق عليك ان كذا و انت حقيق علي ان تفعله) Sana şöyle yapman gerekir (vaciptir), ve sen onu yapmaya mecbursun.²⁵

(فعلك حق وقولك حق) Vacip olma yönü Azap onlar için vacip oldu.²⁶ (حاق بهم العذاب) Vacip olma yönü ve ölçüsü ile vaki olan söz, fiil ve vakit için kullanılır.²⁷

5. Kesin (yakın) Olmak

(احققت كذا) Yani onu şöyle ispat ettim (kesinleştirdim veya onun varlığına hükmettim). Hakkın gerçekleşmesi iki şekilde olur: Delillerin ortaya çıkması ya da şeraitin tamamlanması ile gerçekleşir.²⁸ Zannın zıt anlamlısıdır.

(حققت الخبر فان احقه) Haberin hakikatine (yakinen)vakıf oldum.²⁹

6. Evin İhtiyaçları

(ولهذا يقال لمرافق الدار حقوقها) Bir şey vacib ve sabit olduğunda “el- hak” kullanılır. Bunun için evin ihtiyaçlarına “evin hukuku” denilmiştir.³⁰

7. Husumet (İddialaşmak)

(حاقة في الامر محاقاة و حقاقا) Ondan gerçeğe daha yakın olduğunu iddia etti, onunla iddialaştı, (حقه) ona galip geldi.³¹

8. Allah (c.c.)İsmi, Sıfatı

(الحق) Allah’ın ismi ve sıfatlarındandır. İçerdiği hikmet sebebiyle mucide ve mucede denir; dolayısıyla Allah ve fiilleri için bu kelime kullanılır.³²

²² İbn Manzur, a.g.e., C.3, s.255-256.

²³ İbn Manzur, a.g.e., C.3, s.255-256.

²⁴ İbn Manzur, a.g.e., C.3, s.255-256.

²⁵ El-Feraheydi, Ebi Abdirrahman El Halil, bin Ahmed, **Kitab’ul-Ayn**, Müessesetü’l Alami, Beyrut, C.3, s.6.

²⁶ El-Ezheri, a.g.e., C.5, s.126

²⁷ El-İsfhani, Müfredat, s.125.

²⁸ El-İsfhani, Müfredat, s.125.

²⁹ Ez-Zemahşeri, a.g.e., C.1, s.125.

³⁰ Feyyumi, Ahmed b. Muhammed b. Ali el- Mukarri, **el-Misbahu’l Munir**, Matbaatu Mustafa el Babi, Mısır, 1931, C.1, s.156.

³¹ El Firuzabadi, a.g.e., C.3, s. 221; İbn Manzur, a.g.e., C.3 s.255-256.

³² İbn Manzur, a.g.e. C.3, s.255-256; El Firuzabadi, a.g.e., C.3, s.221; İbn Manzur, a.g.e., C.3, s.255-256.

9. Egemenlik (milk)

قال علمت عامر بن الطفيل لقد علمت علينا هوازن انني انا الفارس الحمي حقيقة جعفر

Amr b. Tufeyl şöyle dedi; Hevazinin büyükleri benim Cafer'in bayrağının hamisi olan süvari olduğumu bildiler.³³

10. Allahın kitapları ve onların içerisindeki akideler, kanunlar ve hakikatler (Kur'an-ı Kerim) الحق³⁴

11. İslam(الحق)³⁵

12. Sahih ilim(الحق)³⁶ Yanlışın zıddıdır

13. Adalet(الحق)³⁷ Zulmün zıddıdır

14. Diriliş(الحق)³⁸

15. Ölüm(الحق)³⁹

16. Mal(الحق)⁴⁰

17. Kıyamet(الحاقّة⁴¹)

18. Pay(nasip)(الحق)⁴²

19. Çukur(حق)⁴³

20. Bir şeyin aslı, nihayeti, sonu, bir insana koruması vacip olan şeyler⁴⁴ (الحقيقة)

21. Kutsallık, Saygı (Hürmet) (الحقيقة)⁴⁵

22. Kamil⁴⁶(الحقيقة) Eksişin zıddıdır.

³³ İbn Manzur, a.g.e., C.3, s.255-256; el Cevheri, a.g.e., C.4, s.1460-1461.

³⁴ El Firuzabadi, a.g.e., C.3, s. 221; İbn Manzur, a.g.e., C.3, s.255-256.

³⁵ El Firuzabadi, age, C.3, s.221; İbn Manzur, a.g.e., C.3, s.255-256.

³⁶ İbnu'l Cevzi, a.g.e., s.266.

³⁷ El Firuzabadi, a.g.e., C.3, s.221; İbn Manzur, a.g.e., C.3, s.255-256.

³⁸ El Firuzabadi, a.g.e., C.3, s.221; İbn Manzur, a.g.e., C.3, s.255-256.

³⁹ El Firuzabadi, a.g.e., C.3, s.221; İbn Manzur, a.g.e., C.3, s.255-256.

⁴⁰ El Firuzabadi, a.g.e., C.3, s.221; İbn Manzur, a.g.e., C.3, s.255-256.

⁴¹ İbnu'l Cevzi, a.g.e., s.266.

⁴² İbnu'l Cevzi, a.g.e., s.265-267.

⁴³ İbnu'l Cevzi, a.g.e., s.266.

⁴⁴ Cubsan, Mesud, er-Raid, *Mucemu'l-Lugaviyyun Asriyyun*, Daru'ilmî'l-melayin, Beyrut, 1967, C.1, s.580.

⁴⁵ Ez-Zencani, Muhammed b. Ahmed, *Tezhibu's-Sıhah*, Dar'ul-Mearif, Mısır, 1952, C.1, s.568.

⁴⁶ Cubsan, a.g.e., C.1, s.580.

23. Açık ve vazih⁴⁷ Kapalının zıddıdır.

Hak köküne Arapça -Türkçe sözlüklerde şu anlamlar yüklenmiştir:

1. حق يحق (HAKKA, YAHUKKU, YAHİKKU)

Galip gelmek, vacip ve sabit kılmak, vakıf olmak, yakinen idrak etmek, layık olmak, yolun ortasından yürümek, yaraşmak, gerçek olmak, doğru olmak.⁴⁸

2. حقق يحقق (HAKKAKA, YAHAKKIKU, TAHKİKAN)

Gerçekleştirmek, teyit etmek.⁴⁹

3. حاق يحاق (HAAKKA, YAHAAKKU, MUHAAKKATEN)

İki kişiden her birinin ben haklıyım iddiasında bulunması, münakaşa etmek⁵⁰

4. الحاقة ج حواق (EL-HAAKKATÜ, HAVAKKU)

Kıyamet, musibet, bela, mükemmel, her şeyin iyisi⁵¹

5. الحق ج حقوق حقاق (EL- HAKKU, HUKUKUN, HİKAAKUN)

Allah'ın ismi, Kur'an-ı Kerim, yakın, şüphe olmayan, gerçek, hüküm, fasıl, gerçekleşmiş iş, adalet, sabit, nasip, pay, mal, milk, ölüm⁵²

6. الحقيقة ج حقائق (EL-HAKİKATU, HAKAİKU)

Şüphesiz gerçek olan şey, bayrak, asıl anlam, bir şeyin hakikati, doğruluk, sıhhat, şahsiyet⁵³

7. الحق ج احقاق حقوق حقاق (EL-HAKKU, EHKAACUN, HİKAAKUN) Omuz başında olan çukur, örümcek yuvası, kadın⁵⁴

8. استحقاق (İSTİHKAKUN)

Hak etme, ehliyet, değer⁵⁵

⁴⁷ İsfehani, Müfredat, s. 125.

⁴⁸ Sarı, Mevlüd, **el- Mevarid**, Bahar Yayınları, İstanbul, 1982, s.327-328; Karaman, Hayrettin ve diğ., **Arapça- Türkçe Sözlük**, İstanbul, 1975, s. 65-66.

⁴⁹ Sarı, a.g.e., s.327-328.

⁵⁰ Atay, Hüseyin ve diğ., **Arapça-Türkçe Büyük Sözlük**, Hilal Matbaası, Ankara, 1968, s. 397.

⁵¹ Sarı, a.g.e., s.327-328.

⁵² Atay, a.g.e., s.397.

⁵³ Karaman, a.g.e., s. 66.

⁵⁴ Atay, a.g.e., s.398.

⁵⁵ Sarı, a.g.e., s.328.

9. حقيقي (HAKİKİ)

Hakiki, gerçek, doğru⁵⁶

10. محقق (MUHAKKİKUN)

İnceleyen, araştıran, soruşturma hakimi⁵⁷

11. الحق الحقّة ج احق حقاق (EL-HIKKU, EL-HİKKATÜ, EHUKKU, HİKAKUN)

Dört yaşına girmiş deve, yaşlılıktan dişleri dökülmüş deve⁵⁸

1.1.2. Türkçe Sözlüklerde Hak Kavramı

Hak kökü, Türkçeye Arapçadan geçmiş olan bir kelimedir. Bugün elimize aldığımız her Türkçe sözlükte hak kelimesinin, Allah'ın ismi, hakikat, gerçek, doğru, adalet, gibi temel anlamlarını koruduğunu görmekteyiz. Bunun yanı sıra hak kökünden türeyen ve başka manalara gelen kelimeler Türkçe sözlüklerde yer almaktadır.

Hakikat: Tasavvuf dilinde gerçekliğe ulaşma aşaması, hayali olmayan, görülen, mevcut olan, asıl, esas, vefa, sadakat.⁵⁹

Hakikaten: Gerçekten, doğrusu, doğru olarak.⁶⁰

Hakikatli: Vefakar, sadık⁶¹

Hakiki hakakiye: Gerçek olan gerçekten, sahih, mecaz olmayan, realite.⁶²

Hakaikiyye: Kerramiyye Mezhebinin üç kolundan biri⁶³

Hakim: Hükmeden, hükümdar⁶⁴

Hakimiyyet: Hükümlerlik⁶⁵

Hakkı amiriyet: Amirlik hakkı⁶⁶

Hakkı Şefe: Su içme hakkı⁶⁷

⁵⁶ Karaman, a.g.e., s.66.

⁵⁷ Atay, a.g.e., s.398.

⁵⁸ Atay, a.g.e., s.398.

⁵⁹ Hançerlioğlu, Orhan, **İslam İnançları Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s.129.

⁶⁰ Doğan, Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, Birlik Yayınları, Ankara, 1981, s.383-384.

⁶¹ Doğan, a.g.e., s.383-384.

⁶² Doğan, a.g.e., s.383-384.

⁶³ Hançerlioğlu, a.g.e., s.129-130.

⁶⁴ Doğan, a.g.e., s.383-384.

⁶⁵ Doğan, a.g.e., s.383-384.

⁶⁶ Hançerlioğlu, a.g.e., s.129-130.

⁶⁷ Hançerlioğlu, a.g.e., s.130.

Diyebiliriz ki “hak” kökü Türkçede temel anlamlarını barındırarak kullanılmıştır. Hak kökünün temel anlamları olan Allahın ismi, İslam, adalet, hakikat anlamlarının yanında, yan anlamları olan ölüm, diriliş, vasat, iddialaşmak, gibi anlamlarıyla da Türkçede yer bulmuştur. Kavram Türkçede önemli bir kullanıma sahiptir.

Sözlükte “gerçek”, “sabit” ve “doğru olmak”, “gerekmek”; “bir şeyi gerçekleştirmek”; “bir şeye yakinen muttali olmak” anlamlarında mastar ve “gerçek”, “sabit”, “doğru”, “varlığı kesin olan şey” anlamlarında isim olan HAK kelimesi genelde batılın zıddı olarak gösterilir.⁶⁸

Seyyid Şerif el-Cürcani, “hakk”ın “ inkarı mümkün olmayacak kesinlikte gerçek (sabit) olan şey” biçimindeki anlamını verdikten sonra terim olarak “gerçeğe mutabık olan hüküm” anlamına geldiğini, bu hükmü taşıyan söz, inanç, din ve görüşler için kullanıldığını belirtir.⁶⁹

Hak kelimesi cahiliye döneminde kullanılan bir kavramdır. Lebid b. Rebia’nın Mu’allaka’sında yer alan “ganimetleri paylaşırken oymağa hakkını veren biziz; oymağın hakları uğruna öfkelenerek kendi hukukundan vazgeçen biziz”⁷⁰ anlamındaki beyitte hak ve hukuk kelimeleri birinin sahip ve malik olduğu şeyi ifade etmektedir. Lebid’in Allah’ı yegane gerçek olarak gösteren, “Bilinmelidir ki Allah’tan başka her şey batıldır”⁷¹ manasındaki mısrası Hz Peygamberin “şairlerce söylenmiş en doğru söz”⁷² şeklindeki iltifatına mazhar olmuştur.

1.2. Kur’an’ı Kerim’de Hak Kavramı

Hak kökünün Kur’an’daki kullanımlarını incelediğimizde karşımıza yeni bir anlam caddesi çıkmaktadır. Kavram Kur’an-ı Kerimde 247 yerde kullanılmaktadır.⁷³ Buna aynı kökten türeyen 14 isim ile 26 fiil sigası eklenince sayı 287’ye ulaşır. ⁷⁴Kullanımı araştırıldığında kavram ayetlerin çoğunda batılın zıddı “ gerçek, gerçekleşmek, doğru” olarak kullanılmıştır. Bu anlam dışında “Allah”, “Kur’an-ı

⁶⁸ İbn Manzur, a.g.e., C.3, s.225; **MEB İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, (haz. A.Adıvar, R.Arat, A.Ateş, İ.Kafesoğlu, T.Yazıcı), İstanbul, 1964, C.5, s.105.

⁶⁹ Cürcani, a.g.e., s.120.

⁷⁰ Labid b. Rebia, **Muallaka**, s.66,74,91, 120, 2002.

⁷¹ Lebid, a.g.e., s.132.

⁷² Buhari, “**Menakibü’l-Ensar**”, s26; “**Edeb**”, 90

⁷³ Abdülbaki, Muhammed Fuad, **Mucemu’l Müfehres li Elfazil Kur’an’ıl Kerim**, Mektebetü’l İslamiyye, İstanbul, 1982, s.149; Çağrıçı, Mustafa, “Hak” , DİA., İstanbul, 1997, C.15, s.137-139.

⁷⁴ Topaloğlu, Bekir, “Hak”, DİA., C.15, s. 152.

Kerim”, “İslam”, “Adalet”, ”Tevhid”, “Mal”, “Sabit, Kesin, Vacip”, “İhtiyaç”, ”Pay”, “Gerçek Bilgi”, “Kıyamet” anlamında kullanılmıştır.⁷⁵

Kavram bu anlamların hepsini kapsadığı için, sözlere, akidelere, dinlere ve mezheplere vasıf olunur.⁷⁶

Ragıb el-İsfehani’nin tetkikine göre Hak kelimesi, Kur’an’da şu vecihlerde gelmiştir.⁷⁷

- Hikmetin gereğine göre eşyayı var eden: Allah Teala için **هو الحق** “O’dur Hak” denir. *“Hak Mevlaları olan Allah’a döndürülürler.”*⁷⁸

- Hikmetin gereğine göre var edilen eşya: Bundan dolayı Allah’ın fiillerini nitelemek için “hepsi haktır” denir. Allah’ın, güneşin ve ayın yaratılışı konusunda: *“Allah bunları ancak hakka(gerçeğe) göre yaratmıştır.”*⁷⁹ buyurması gibi. Kıyamet konusunda: *“O,gerçek midir, diye sorarlar. De ki: Evet, Rabbime and olsun ki, o gerçektir(hakk),siz Allah’ı aciz kılamazsınız.”*⁸⁰

- Bir şey hakkında aslına uygun bir inanç taşımak: Bizim,”Falanın, öldükten sonra diriliş, cennet, cehennem hakkındaki inancı haktır.”sözümüzde olduğu gibi. *“Allah, iman edenleri, ayrılığa düştükleri gerçeğe(hakka) kendi izni ile erıştirdi.”*⁸¹

- Gereğine göre, gerektiği kadarıyla ve gerektiği zamanda gerçekleşen söz veya iş: Bizim, “Senin sözün haktır, senin işin haktır.” Dememiz gibi. *“Böylece Rabbinin sözü gerçekleşti(hakka)”*⁸²*“Eğer gerçek(el-Hakk),onların heveslerine uysaydı gökler, yer ve orada bulunanlar çöküp giderdi.”*⁸³Bu ayetteki “el-Hakk”tan murad, hem Allah, hem de hikmetin gereğine göre olan hüküm olabilir.⁸⁴

“H-k-k” kökü ve müştaklarının ayetlerde kazandıkları anlamlar şunlardır:

⁷⁵ İbnu’l Cevzi, a.g.e., s.8; Demeğani, Ebu Abdillan Muhammed b. Ali . Muhammed el-Kebir, **el Vucuh ve’n-Nezair li Elfazil-Kitabillahi’l-Aziz**, Mektebetü’irşad, Kahire, 1416, s.284-288; Tahanevi, Muhammed Ali b. Ali, **Keşşafu Istilahati’l Fünun**, el-Müessesetü’l-Mısıryye, Kahire, 1386, s.81-90.

⁷⁶ Cürçani, a.g.e., s.120.

⁷⁷ El-İsfehani, **Müfredat**, s.125.

⁷⁸ Yunus,10/30., (Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Prof. Dr. Ali Özek, Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez, Prof. Dr. Mustafa Çağrııcı, Prof. Dr. Sadrettin Gümüş, Doç. Dr. Ali Turgut), **Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, TDV Yayınları, Ankara, 2002; (Doç. Dr. Halil Altuntaş, Dr. Muzaffer Şahin), **Kur’an-ı Kerim Meali**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

⁷⁹ Yunus,10/5.

⁸⁰ Yunus, 10/53.

⁸¹ Bakara, 2/213.

⁸² Yunus, 10/33.

⁸³ Mü’minun, 23/71.

⁸⁴ Firüzabadi, a.g.e., C.3, s.221.

1.2.1. Gerçek, Gerçekleşmek, Doğru

“Hak” kelimesinin “gerçek, gerçekleşmek ve doğru” anlamında kullanımı ile ilgili şu ayetleri zikredebiliriz.

إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Şüphesiz bu (İsa hakkında söylenenler),**doğru** haberlerdir. Allahtan başka ilah yoktur. Şüphesiz Allah mutlak güç ve hikmet sahibidir.”⁸⁵

Ayette Hristiyanların, Hz. İsa ile ilgili verdikleri bilgiler düzeltilmektedir. Ayetin öncesinde Hz. İsa’nın Adem(a.s.) gibi topraktan yaratıldığı, diğer insanlar gibi vefat edip Allah katına yükseltildiği anlatılmaktadır. Kur’an’ın bahsettiği bu bilgiler Hristiyan öğretisi ile çelişmektedir. Birbiriyle çelişen iki iddia ortaya çıkmaktadır. Ayet, iki iddiadan birini tercih yoluna giderek, diğer iddia çürütülüyor. Böylece ayette “H-k-k” kökü **doğru** anlamında kullanılıyor.⁸⁶ “Doğru haberler” beyanındaki **القصص** kelimesi, dine irşat eden, hakka götüren ve kurtuluşu talep etmeyi emreden hususları içine alan sözlerin toplamıdır. Allah, emrine tam bir güven üzere olsun diye, peygamberine indirmiş olduğu şeylerin apaçık hak olduğunu beyan etmiştir. Bu durumda beyan her ne kadar Hz. Peygamber’e ise de, bundan murat herkeştir.

وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا

“Yine de ki: **Hak** geldi, batıl yıkılıp gitti. Zaten batıl yıkılmaya mahkumdur.”⁸⁷

Hak kökünün Kur’an’da en çok kullanıldığı anlamlarından biri batılın zıddı olan “gerçek”tir. Ayet, son vahiyle gerçekliği insan oğluyla bir kez daha buluşturarak insanlığı hayal ve sahte alemde çıkmaya davet etmektedir.

1.2.2. “Layıkıyla”, Gereği Gibi

Kavram aşağıda belirtilen ayetlerde “layıkıyla”, “gereği gibi” manalarında kullanılmıştır.

⁸⁵ Ali-imran, 3/62 .

⁸⁶ Razi,Fahrudin, **Tefsiru’l Kebir**, Darul Fikr, Beyrut, 1995, C.6, s.376.

⁸⁷ İsra, 17/81; bkz. Hac22/6; Hicr,15/85,

وما قدرُوا اللهَ حقَّ قدره إذ قالوا ما أنزل الله على بشر من شيء قل من أنزل الكتاب الذي جاء به موسى نوراً وهدى للناس تجعلونه قراطيس تبدونها وتخفون كثيراً وعلمتم ما لم تعلموا أنتم ولا آبائكم قل الله ثم ذرهم في خوضهم يلعبون

“(Yahudiler) Allah’ı **gereği gibi** tanımadılar. Çünkü Allah hiçbir beşere bir şey indirmede dediler. Öyle ise Musa’nın insanlara bir nur ve bir hidayet olarak getirdiği kitabı kim indirdi? Siz onu kağıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz. Sizin de atalarınızın da bilemediği şeyler (Kur’an’da) size öğretilmiştir. (Resulüm) sen onları bırak, daldıkları bataklıkta oynaya dursunlar.”⁸⁸

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

“Ey iman edenler! Allah’tan, O’na **yaraşır** şekilde korkun ve ancak Müslüman olarak can verin”⁸⁹

Gerçeklik, insanlığın en büyük sorunudur. Gerçekten var kalamadığı hayatta insan, düşüncesinde, söyleşinde, duyusunda, hissedişinde hep rol ile gerçek arasında gelip giderken; ruhu onu dayanılmaz bir açlıkla kalıcı olmaya ve böylelikle büyük gerçekliğe çağırmaktadır. Ayette geçen “hak” kökü insanoğlundan, gerçeğe uygun ve ona yakışır bir gerçekliği istemektedir.

1.2.3. “Sabit”, “Kesin”, “Vacip”

“Hak” kökü “sabit, kesin, vacip” anlamlarıyla şu ayetlerde geçmektedir.

أَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ أَفَأَنْتَ تُنقِذُ مَنْ فِي النَّارِ

“Hakkında azap hükmü **kesinleşmiş** kimseyi, ateşte olan kimseyi sen mi kurtaracaksın?”⁹⁰

Burada hitap peygamberimize yöneltilmektedir. Onları içinde bulundukları ateşten peygamber dahi kurtaramayacağı belirtilir.

Ateşe girecek olanlar, oranın azabını hak ettikleri için sanki şimdi ateş içindedirler. Oraya girecek olanların bu sahnesinin önüne rablerinden sakınan ve Allah’ın kendilerini korkuttuğu şeylerden korkanların sahnesi yerleştiriliyor.⁹¹

⁸⁸ En’am, 6/ 91.

⁸⁹ Al-i İmran, 3/102.

⁹⁰ Zümer,39/19; ayrıca bkz., Secde,32/13, Araf,7/30, Nahl,16/38, Kasas,28/62-63.

⁹¹ Kutup, Seyyid, **Fi Zilal-il Kur’an**, (çev. E Saraç, İ.Şengüler, B.Karlığa) , Çelik Yayınları, İstanbul, 1993, s.579.

Bazen insanlar öyle yollara girerler ki geri dönüşü yoktur. Bu yol iyi veya kötü olabilir. İman da derinleşeni canı pahasına da olsa küfre bulaştıramayacağınız gibi, küfürde derinleşeni de canını alacak olsanız yine Müslüman yapamazsınız. Ayet, kendi tercihlerini belirlemiş ve bunda geri dönüşün olmadığı gerçeğini vurgulayarak “hak” kökünü **kesin** anlamıyla kullanmıştır.

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَن يَمُوتُ بَلَى وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

“Onlar var güçleriyle yemin ederek :<Allah, ölen kimseyi diriltmez!> dediler. Hayır, diriltecek! Bu onun verdiği **kesin** bir sözdür, fakat insanların çoğu bunu bilmezler.”⁹²

Yüce Allah’ın insanlara peygamberlerini gönderip onlara iyiliği emretmeleri, kötülükten sakındırmaları, diriliş ve hesap gününde Allah’a verecekleri hesaptan korkmaları gerektiğini söyledikleri günden beri, diriliş meselesi toplumlarca inanç problemi yapılmıştır. Kureyş müşrikleri de var güçleriyle Allah’a yemin ederek ölenlerin diriltilmeyeceğini iddia etmişlerdir.

Surenin akışı içinde bu inkarcı zihniyet reddedilmektedir. Cenab-ı Hakkın vermiş olduğu sözün gerçekliği ve geçerliliği anlatılırken “hak” kökü “kesin” anlamında kullanılmıştır.

فَرِيقًا هَدَىٰ وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِن دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُم مُّهْتَدُونَ

“O, bir kısmınızı doğru yola ulaştıracaktır; ancak bir kısmınızın doğru yoldan sapması **kaçınılmaz olacaktır**. Çünkü onlar Allah’ı terk edip şeytanları kendilerinin doğru yolda olduklarını sanacaklardır.”⁹³

1.2.4. Adalet

“Hak” kökü aşağıdaki ayetlerde “adalet” manasında kullanılmıştır.

وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

⁹² Nahl,16/38.

⁹³ Araf, 7/ 30.

“Mahşer yeri Rabbinin nuru ile ıslıl ıslıl aydınlanır. Amel defterleri, hesap, kitap ortaya konur, derken... Peygamberler ve şahitler getirilir. Haklarında tam **adaletle** hükmedilir ve onlara asla haksızlık yapılmaz”⁹⁴

لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلُهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلُ دُفُوعًا عَذَابَ الْحَرِيقِ

“Allah fakirdir biz ise zenginiz, diyenlerin sözlerini Allah elbette işitmiştir. Ama biz onların dedikleri bu sözü ve peygamberleri **haksız** yere öldürmelerini yazacağız ve “Tadın bakalım o yakıcı azabı!” diyeceğiz”⁹⁵

Bu tehditvari sakındırma, Yahudilerin peygambere iman etmemelerindeki bahanelerini ortaya çıkarmak için olduğu kadar yüce Allah’a karşı takındıkları edepsiz tavra bir cevap olup bahanelerini yalanlamak için de nazil olmuştur. Beraberinde, kendisinden önceki peygamberlerin kavimlerinden gördüklerinin anlatılması ile onların yalanlamaları karşısında peygambere bir destekte inmiştir. “Hak” kökünü bu ayette “adaletsizce” anlamıyla görmekteyiz.

إِذْ دَخَلُوا عَلَى دَاوُودَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوا لَا تَخَفْ خَصْمَانِ بَغَى بَعْضُنَا عَلَى بَعْضٍ فَاحْكُم بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ

“ Biz davacı iki grubuz. Birimiz diğerine haksızlık etmiştir. Aramızda **adalet** ile hükmet. Bize doğru yolu göster.”⁹⁶

Razi, ayette “hüküm ver” in manası hakkında şöyle yorum getirir; o hadise konusunda, Allah’ın teklif ve emrini, o iki kişi üzerinde yapmak; o, işi sapa sağlam yapmak şeklindedir. “Bil hakkı” lafzı, “hak olan hüküm” anlamındadır ve “ Allah’ın verdiği hükümdür.”⁹⁷

وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةً يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ

⁹⁴ Zümer, 39/69.

⁹⁵ Al-i İmran, 3/181.

⁹⁶ Sad, 38/22.

⁹⁷ Razi, a.g.e., C.16, s.196.

“ Yaratıklarımızdan, hakka sarılarak doğru yolu gösteren ve hak ile adaleti gerçekleştiren bir topluluk vardır.”⁹⁸

Bu ayette hem “adalet” hem de “hak” kelimelerinin birlikte kullanılması bu kavramlar arasındaki yakınlığı göstermektedir. Fakat “hak” ontolojik alana; “adalet” ise ahlaki alana ait bir kavramdır. Bununla birlikte Kur’an bakımından bu iki kavram birbirinden farklı olmayıp evrenden insana kadar bütün varlıklar ve olaylar, alemdeki ilahi hikmetin eseri olan kusursuz yapıyı, düzeni ve işleyişi ifade eder.⁹⁹

1.2.5. “Borç”, “Alacak”

Kelime “borç” ve “alacak” manasında ayetlerde şu şekilde zikredilmektedir:

وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ

“Onların mallarından muhtaç ve yoksullar için bir **hak** vardır.”¹⁰⁰

Sail isteyen, dilenen, mahrum, iffetinden dolayı zengin sayıldığı için sadakadan dahi mahrum bulunan muhtaç demektir. Peygamberden rivayet edilmiştir ki:”Miskin bir yemek iki yemek ve bir lokma iki lokma ve bir hurma iki hurma, kendisini savacak olan değil” buyurmuş. O halde miskin kimdir? Demişler, “Miskin öyle bir kimsedir ki bulamaz ve bilinip kendisine sadaka da verilemez.”buyurmuştur.”¹⁰¹

Ayette “hak” kelimesi **alacaklı** anlamında kullanılmıştır.

ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ

“Biz, sonra peygamberlerimizi ve aynı şekilde iman edenleri kurtarıyoruz. İnananları üzerimize bir **borç** olarak kurtaracağız.”¹⁰²

Razi, “inanınları bir borç olarak kurtaracağız.” İfadesiyle ilgili olarak iki meseleden bahseder¹⁰³:

İlk olarak ayetteki “üzerimize bir borç olarak” cümlesi, bir cümle-i mu’tarızadır, yani “bu bizim üzerimize vacip oldu” demektir.

⁹⁸ Araf, 7/181; bkz. Araf, 7/159.

⁹⁹ Elmalılı, **Hak Dini**, a.g.e., C.4, s.2308.

¹⁰⁰ Zariyat, 51/19.

¹⁰¹ Elmalılı, **Hak Dini**, C.7, s.255-256.

¹⁰² Yunus, 10/103.

¹⁰³ Razi, a.g.e., C.12, s.483.

İkinci olarak Hak Teala'nın *حقا علينا* ifadesi ile “vucub” kastedilmiştir. Çünkü peygamberi ve inananları azaptan kurtarıp mükafata erdirmek Allah'a vaciptir. Eğer bu böyle olmasaydı, Allah Teala'nın onlara zor işleri yüklemesi güzel ve yerinde olmazdı. Bu sebepten ötürü bunun Allah'a vacib olduğu sabit olunca, bu, daha önceki bir sebepten dolayı gerekli olan bir borcun ifası gibi olmuş olduğunu dile getirir.

حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ

*“Allah hakkında gerçekten başkasını söylememek benim üzerime **borçtur**. Size Rabbinizden açık bir delil getirdim. Artık İsrail Oğullarını benimle bırak.”*¹⁰⁴

Musa'nın Firavun ile diyalogunda alınan yukarıdaki kesitte; bir peygamberin görevinin gereklerini, yükümlülüklerini açıklarken görmekteyiz. Kökümüz “ borç” anlamında kullanılmıştır.

1.2.6. Pay

Kelimenin Kur'an'daki diğer bir manası da “pay”dır.

وَأَتِذَا الْقَرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا

*“Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya **hakkını** ver. Gereksiz yere de saçıp savurma.”*¹⁰⁵

Kur'an-ı Kerim akrabanın, yoksulun, yolda kalmışların, varlıklı olanlar üzerinde hakkı olduğunu ifade etmektedir. Bu bir insanın bir insana lütfen yaptığı bir yardım değildir. Bu yardım, Allahın farz kıldığı, belirlediği kulluk ve tevhid ilkesiyle birlikte ele alınan bir haktır.¹⁰⁶

İslam, bir müslümanın ekonomik dengesini belirlerken; terazinin iki kefesini de gözetmektedir. Bir taraftan cimriliği diğer taraftan ise müsrifliği yasaklamaktadır. Cimriliği önlemenin reçetesi, akrabaya, yoksula ve yolcuya vermektir. Ve bu vermeyi Kur'an bir zorunluluk olarak görmektedir. Bu zorunluluğu “hak” kavramıyla ifade

¹⁰⁴ Araf, 7/105.

¹⁰⁵ İsra,17/26; bkznz, Rum,30/38; Hud,11/79.

¹⁰⁶ Kutub, a.g.e., C.7, s.31-32.

ederek karşı tarafın alacağı bir “pay” olduğunu ve tercihe bırakılmadığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla “hak” kökü “pay” anlamında kullanılmıştır.

فَاتِذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ ذَلِكَ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“ O halde sen, akrabaya, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver. Allah’ın rızasını isteyenler için bu, en iyisidir. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”¹⁰⁷

1.2.7. Allah’ın İsmi ve Sıfatı

Kelime Allah(cc) isim ve sıfat olmuştur. Kur’an’da en çok zikredilen kullanımlarından birtanesidir.

وَلَوْ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ

“Eğer **Hak** onların arzularına uysaydı, gökler ile yer ve onlarda bulunanlar elbette bozulup giderdi.”¹⁰⁸

Hakk, Allah Teala’nın vasfı olarak : “inkarı mümkün olmayan, varlığı kabul olunması gereken”¹⁰⁹, “hakiki var olan, varlığı ve uluhiyeti kesin olan”¹¹⁰ “son derece adil olan”, “hakkı izhar eden”, “va’deinde doğru olan”¹¹¹ diye açıklanır.

فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ

“ Gerçek hükümdar olan Allah yücedir.”¹¹²

Bu ayette “görünen ve görünmeyen alemlerin sahibi” manasındaki “melik” ismiyle birlikte kullanılmıştır.

Bazı ayetlerde ise “besleyip geliştiren” anlamındaki “**Rab**” kelimesiyle birlikte kullanılır.

فَدَلِّكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ الْحَقُّ

“işte O, sizin gerçek olan rabbiniz olan Allah’tır.”¹¹³

¹⁰⁷ Rum, 30/38

¹⁰⁸ Mü’minun, 23/71.

¹⁰⁹ Beyhaki, Ebu Bekr Ahmed, **Kitabu’l-Esma ve’s-Sıfat**, Beyrut, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, trs, s.27.

¹¹⁰ Yıldırım, Suad, **Kur’an’da Uluhiyet**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1997, s.216.

¹¹¹ Yıldırım, Suad, a.g.e., s.216; Ulutürk, Veli, **Kur’an-ı Kerim Allah’ı Nasıl Tanıtıyor**, İzmir, 1985, Çağlayan Yayınları, s.96.

¹¹² Taha, 20/114.

¹¹³ Yunus, 10/32

Bu, “Kudreti ve rahmeti böyle olan zat, Rab oluşunda asla ve kat’a şüphe olmayan, rablığı sabit olan gerçek Rabbinizdir” demektir. Bunun hak ve doğru olduğu sabit olunca, dışındaki her şeyin dalalet (sapıklık) olması gerekir. Çünkü birbirine zıt olan iki şeyin, ikisinin de hak veya ikisinin de batıl olması imkansızdır.¹¹⁴

“Ululhiyyeti veya adaleti apaçık” anlamındaki “**Mübin**” ismiyle de kullanılmıştır.

وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ

“Onlar Allah’ın apaçık bir gerçek olduğunu bileceklerdir.”¹¹⁵

Bazı ayetlerde ise “gerçek dost ve yardımcı” anlamındaki “**Mevla**” kelimesi ile kullanılmaktadır.

ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقَّ

“Sonra hepsi gerçek dostları Allah’a döndürülürler.”¹¹⁶

1.2.8. Kur’an-ı Kerim

Kavram, Yüce Yaratıcının ilahi mesajına isim olmuştur.

فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنْبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

“Nitekim **Hak** (Kur’an) kendilerine gelince onu yalanladılar. Fakat alay ettikleri şeyin haberleri kendilerine ileride gelecektir.”¹¹⁷

وَبِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا

“Biz onu (Kur’an) hak olarak indirdik ve o da hak ile indi. Senide ancak müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik.”¹¹⁸

Kur’an’ın “hak” olarak isimlendirilmesinden maksat, onun yalnızca gerçeği, doğruyu içermesi; Allah’ın varlığı, birliği, aşkın sıfatları, peygamberlik ve ahiret hayatı gibi temel dini akideleri, bütün ilahi dinlerde ortak olan evrensel hakikatleri bildirmesidir.

¹¹⁴ Razi, a.g.e., C.12, s.370

¹¹⁵ Nur, 24/25.

¹¹⁶ Enam, 6/62; ayrıca bkzn., Yunus, 10/30.

¹¹⁷ En’am, 6/5.

¹¹⁸ İsra, 17/105.

Ayet, Kur'an'ın hak olduğunu, yani hem Allah'ın keliması olduğunda kuşku bulunmadığını, hem de ebedi olarak kalacak olan değişmez hakikat olduğunu, gerçeğin ortaya konması dışında başka bir amaçla indirilmediğini dile getirmektedir.¹¹⁹

Taberi'ye göre Kur'an'ın hak olarak isimlendirilmesinden maksat, onun adalet ve insafı, güzel ahlakı, iyi ve övgüye değer davranışları emretmesi; zulüm, haksızlık, kötü huy ve çirkin davranışları yasaklamasıdır.¹²⁰

1.2.9. Peygamber

“Hak” kökü, aşağıdaki ayette “peygamber” manasına gelmektedir.

فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَا أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ مُوسَى أَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَا أُوتِيَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَقَالُوا إِنَّا بِكُلِّ كَافِرُونَ

“Fakat onlara tarafımızdan o hak(peygamber) gelince: “Musa’ya verilen (mucizeler) gibi ona da verilmeli değil miydi?” dediler. Peki, daha önce Musa’ya verileni de inkar etmemişler miydi? “Birbirini destekleyen iki sihir!” demişler ve şunu söylemişlerdi: Doğrusu biz hiçbirine inanmıyoruz.”¹²¹

Ayet Hz. Peygamber ve Kur'an geldiğinde Mekke müşriklerinin inkarda direndiklerini, Musa’ya toptan indirilmiş olan Tevrat’ın benzeri bir kitabın Hz. Muhammed’e de indirilmesi gerektiğini söylemelerinden bahseder. “birbirini destekleyen iki sihir” cümlesi farklı kıraate göre “birbirini destekleyen iki sihirbaz” şeklinde tercüme etmekte mümkündür.¹²² Ayette “hak” kelimesi peygamber için kullanılmıştır.

1.2.10. İslam

وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحَقِّقَ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ

“Allah, sözleriyle hakkı meydana çıkarmak ve kafirlerin ardını kesmek istiyordu.”¹²³

¹¹⁹ Razi, a.g.e., C.11, s.67-68.

¹²⁰ Taberi, a.g.e., C.15, s.177.

¹²¹ Kasas, 28/48; Zemahşeri, **Keşşaf**, C.2, s.384; Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensari, **el-Cami li Ahkâmi'l Kur'an**, Dar'ul Kütübil Mısriyye, Kahire, 1947, C.13, s.293.

¹²² Elmalılı, **Hak Dini**, C.5, s.543.

¹²³ Enfal, 8/7.

“Kitap ehlinde birçoğu, hak (İslam) kendilerine belirdikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan dolayı sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Siz şimdilik Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün. Şüphesiz Allah, gücü her şeye hakkıyla yetendir.”¹²⁴

“Hak Din” kavramı Kur’an’i bir kavram olup Kur’an-ı Kerimde 4 yerde geçmektedir.¹²⁵ Ayetlerin geçtiği iki yerde lafızlar aynıdır. Mana itibarıyla “Din” kelimesine sıfat olması bakımından “Dinu’l Hak” ifadesi, Allahın Dini(İslam), Allahın gerçek kanunu (Şeriat) manalarını kapsamaktadır.¹²⁶

“Dinu’l Hak” ifadesinin geçtiği ve lafızların aynı olduğu yerlerde anlatılmak istenen;

- Allah’ın gücünün sınırsızlığı,
- Allah’ın göndermiş olduğu peygamberinin, gönderme amacına ve getirdiklerinin mahiyetine işaret etmektedir.

Ayrıca, gönderdiği peygamberinin, karşısındaki gurupların hoşlarına gitmese de “dinin üstün kılınacağı”nı da vurgulamaktadır.

“O, öyle bir Allah’tır ki, Resulünü hidayetle ve hak dinle bütün dinlere üstün kılmak İçin göndermiştir. Müşrikler hoşlanmasalar da .”¹²⁷

Kur’ani hakikatlere göre Hak Din, bir Tevhid dinidir. Çünkü bu ifadede, tevhitte başka bir şey anlaşılmaz. Bundan maksat Hak’tan daha kıymetli bir şey olmayan, Hakk’a kulluktan daha büyük bir şey düşünülme, kalpte Hakk sevgisinden başka bir sevgiye, Hakk korkusundan başka bir korkuya yer vermeyen, Allah’ı bir, peygamberi hak peygamber ve bütün haklara saygıya layık bilen, her işte ve her hususta Hakk’ı izleyen din ancak hak din olabilir ve bu da İslam dinidir. Bu nedenle Kur’an, Hakk katındaki dinin sadece İslam’dan ibaret olduğunu ve hak din dışındaki diğer dinleri geçersiz kıldığını ilan etmiştir.¹²⁸

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ فَلِ اللَّهِ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَقَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يَهْدَىٰ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ

¹²⁴ Bakara,2/109; ayrıca bkz. Enfal,8/7.

¹²⁵ Tevbe,9/29-30; Fetih,48/29; Saff,61/69.

¹²⁶ Çanga, Mahmut, **Kur’an-ı Kerim Lügati**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2005, s.150.

¹²⁷ Fetih,48/29.

¹²⁸ Bakara,2/106.

“Deki :”Allaha koştüğünüz ortaklardan **hakka** iletecek olan bir kimse var mı?”
de ki :”Hakka Allah iletir.”Öyle ise, hakka ileten mi uyulmaya daha layıktır, yoksa
iletilmedikçe doğru yolu bulamayan kimse mi? Ne oluyor size? Nasıl hüküm
veriyorsunuz?”¹²⁹

Zeccac, şöyle demiştir: “Arapça da, aynı manada olmak üzere, هَدِيتَ إِلَى الْحَقِّ - هَدِيتَ
قُلُوبَهُمْ إِلَى الْهَدْيِ لِلْحَقِّ أَفَمَنْ يَهْدِي اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ” denilir.” Allah Teala, bu iki kullanılışı da, هَدِيتَ إِلَى الْحَقِّ
ayetinde göstermiştir.¹³⁰

Doğru bilgi ve inanç, düzgün ve erdemli yaşayış anlamındaki “hak” kelimesi
ayette genel anlamda İslam’ı ifade etmektedir. İnanç ve yaşayışta hakka ulaşma
noktasında Allah’ı dışlayarak O’ndan başkasının rehberliğine bel bağlamanın yanlışlığı
vurgulanır. Çünkü “Hakka götüren yalnızca Allah’tır.” Bu sebeple Fatıha Suresinde biz,
“Ancak sana ibadet ederiz ve yalnızca senden yardım dileriz. Bizi dosdoğru yola ilet”
şeklinde dua ederiz. Son noktada hidayet de bu anlama gelmektedir. Şu halde insanın
hayatını, hatta insan olarak varlığını anlamlı kılan bu temel amaca ulaşma noktasında
kendisine hiçbir şey kazandırmayan sıradan varlıkları izlemesi yani onları tanrı yerine
koyması ona yaraşır mı? Sonuç olarak Allah, yaratıcı güç olarak bir olduğu gibi,
kendisine kulluk edilmeye layık olması bakımından da ortaksızdır. Bu inanca da tevhit
yani İslam denilmektedir.

Bu ayette hem hidayet hem de hak kavramı geçmiştir. Müfessirler “hidayet” ile
“vahiy rehberliğinin” “hak” ile de “hakikat dinin” kastedildiğini ileri sürmüşlerdir.
Ancak ayetin hitap ettiği kişilerin, vahiy dinini inkar eden ve ortaya konuluşuna karşı
çıkan putperestleri temsil ettiği açıktır. Başka bir deyişle, “hidayet” ile vahiy
rehberliğini kastederek, bundan sonra hidayet sonucı getirecek ne tür özelliği kalır ki.
Halbuki bu ayette muhatapların karşı durmadıkları ve duramadıkları bir iman meselesi
ele alınmıştır. Bu nedenle “hidayet” ile vahyin değil, sezginin, duyuların ve aklın
rehberliği vurgulanmış, “hak” ile de hakikat dini değil, doğru ve hakiki istikamet
kastedilmiştir.¹³¹

¹²⁹ Yunus,10/35-36.

¹³⁰ Razi, a.g.e., C.12, s.374

¹³¹ Baljon, J.M.S, **Kuran Yorumunda Çağdaş Yönelimler**, (çev. Şaban Ali Düzgün) , Fecr Yayınları, Ankara,1994, s.77-78.

1.2.11. Kiblenin Tahvilinin Hak Oluşu

قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا
وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ

“(Ey Muhammed) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. Bundan böyle, yüzünü Mescidi Haram yönüne çevir. ...Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden gelen bir **gerçek** olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir.”¹³²

Cenab-ı Hak, kiblenin değişimine ve yeni bir doğru yolun gösterilmesine ve bu şekilde yeni bir ümmet oluşturulmasına işaret etmek için ve bunun üzerine kendilerini bilmezler tarafından söylenecek cahilce sözlerin hükümsüzlüğün bildirmek için “ Bu rabbinden gelen haktır” ifadesini kullanmıştır.¹³³

1.2.12. Kıyamet

الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ

“Gerçekleşecek olan **kıyamet!** Nedir o gerçekleşecek olan **kıyamet?** Gerçekleşecek olan kıyametin ne olduğunu sen nerden bileceksin.”¹³⁴

Bu ayette, kıyamette yaşanacak olan dehşetli halin, gözle görülmedikçe peygamber tarafından bile tam olarak bilinip anlaşılamayacağına işaret edilmiştir.

Hakka suresi Mekke döneminde inmiştir. 52 ayettir. Sure ismini birinci ayette bulunan “el-hakka” kelimesinden almıştır. “Hakka”, mutlaka gerçekleşecek olan kıyamet demektir. Kıyamete, kesin olarak gerçekleşeceği ve bu sayede insanlar dünyada yapıp ettiklerinin gerçek değerini kavrayacakları ve sonuçlarını görecekleri için “hakka” ismi verilmiştir. Surede kıyameti inkar edenlerin görecekleri cezalar ve müminler ile kafirlerin dehşetli kıyamet günündeki halleri konu edilir.¹³⁵

¹³² Bakara,2/144; Tabatabai, Muhammed Hüseyin, **El-Mizan fi Tefsiri'l Kur'an**, (çev: Salih uçan), Kevser Yayınları, İstanbul, 1999, C.1, s.693.

¹³³ Elmalılı, **Hak Dini**, C.1, s.416.

¹³⁴ Hakka,69/1-3.

¹³⁵ Işık, Emin, “Hak”, DİA., C.15, s. 203; Ateş, Süleyman, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991, C.10, s.36.

1.2.13. Tevhid

وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

“Onu bırakıp taptıkları şeyler şefaatt etmezler. Ancak bilerek **hakka** şahitlik edenler şefaatt edebilirler.”¹³⁶

“Hak” kelimesi ayette “tevhid” için kullanılmıştır.

1.2.14. Delil

وَمَا يَنْبَغُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ

“ Onların çoğu ancak zannın ardından gider. Oysa zan, **hak** namına hiçbir şeyin yerini tutmaz. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarını hakkıyla bilendir.”¹³⁷

Bu, bir başkasıyla Allah’a şirk koşmalarında, putlara ve ortaklara tapınmalarındaki davalarının bir iptalinden ibarettir.¹³⁸ Bir delile, bir bürhana tabi olmadıklarını beyan eder.

Ayet, “onların ekserisi, Allah’ı kabul edip, O’nu inkar etmeleri hususunda, ancak bir zanna tabi olurlar. Çünkü bu, onlara göre bir akli delile dayanmayan, tam aksine atalarından duydukları bir sözdür” demektir.¹³⁹

Bir yaratıcının varlığına, önce yaratma ile sonra hidayet meselesi ile istidlal etmek, Kur’an’ın değişmez adetidir.¹⁴⁰

Kıyası kabul etmeyenler bu ayete dayanarak, kıyas ile amel etmek, zan ile amel etmektir görüşündedirler.¹⁴¹

Taberi, ayetteki hak kelimesini “kesin bilgi”, zannı da “kuşku” olarak açıklamaktadır.¹⁴² Buna göre müşriklerden çoğunun dini konulardaki inançları, kesinlikten uzak, ihtimalli ve kuşkulu kanaatlerden ibarettir. Halbuki imanda kuşku ve ihtimale yer olmaz. Ayetten anlaşıldığına göre bazı müşrikler aslında Allah’ın birliği,

¹³⁶ Zuhruf, 43/86

¹³⁷ Yunus, 10/36.

¹³⁸ İbn Kesir, **Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri**, (çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner) , Çağrı Yayınları, İstanbul, 1991, C.8, s.3802.

¹³⁹ Razi, a.g.e., C.12, s.377

¹⁴⁰ Zühayli Vehbe, **Tefsirü’l-Münir**, Risale Yayınları, İstanbul, 2005, C.6, s.158.

¹⁴¹ Razi, a.g.e., C.12, s.377

¹⁴² Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, **Camîu’l-Beyan an Te’vili ayil Kur’an**, Darul Fikr, Beyrut, 1990, C.11, s.114.

peygamberin risaleti, ahiret hayatı gibi itikadi konularda peygamberin bildirdiklerinin doğruluğunu; putların işe yaramaz nesneler olduğunu biliyorlardı; ne var ki, mevki ve itibarlarının sarsılacağı, menfaatlerinin zedeleneyeceği gibi kaygılarla bunları muhafaza ediyor, İslam’a ve Resulullah’a karşı düşmanlık besliyorlardı.

Ayetteki “Zan hiçbir şekilde hakkın yerini tutmaz” sözü, genel ve evrensel bir ilmi kuralı ifade etmektedir. Bu ifadeyle dolaylı olarak Kur’an yolundan gidenlerden inanç, düşünce, bilgi ve hayatlarını her türlü mesnetsiz, delili olmayan anlayışlardan sakınarak gerçekler üzerine bina etmeleri istenmektedir.

1.2.15. Bir Olayın İç Yüzü

قَالَ مَا خَطْبُكَ إِذْ رَأَوْنَكَ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ قَالَتِ امْرَأَةُ الْعَزِيزِ الْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ أَنَا رَأَوْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ

“Kral, kadınlara, “ Yusuf’tan murat almak istediğiniz zaman derdiniz ne idi ?” dedi. Kadınlar, “Haşa! Allah için, biz onun bir kötülüğünü bilmiyoruz” dediler. Aziz’in karısı ise, “ Şimdi **gerçek** ortaya çıktı. Ondan ben murat almak istedim. Şüphesiz Yusuf doğru söyleyenlerdendir.” dedi.”¹⁴³

Yusuf(as.) haksız yere hapsedildiğini kanıtlamak için, kralın gördüğü rüyayı yorumlama karşısında kendisine iftirada bulunan kadınlara bu olayın yeniden sorulmasını istemiştir. Elçi Yusuf’un bu isteğini krala ilettiler. Kral bu isteği yerine getirmede tereddüt göstermeksizin kabul etti. Olayla ilgili kadınları toplayıp, onları sorguya çekti. Kadınlar Hz. Yusuf’un günahsız olduğunu itiraf ettiler. Bu durum karşısında aziz’in karısı suçunu itiraf etmek zorunda kaldı.¹⁴⁴ Ayette hak kelimesi bir olayın iç yüzü manasında kullanılmıştır.

1.2.16. Vaad

“Vaad” kelimesiyle birlikte ahiret hakkındaki haberler, müjde ve tehditler hak kökü ile ifade edilir.

وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ

¹⁴³ Yusuf, 12/51.

¹⁴⁴ Zühayli, a.g.e., C.6, s.511-513.

“Gerçek **vaad** (kıyametin kopması) yaklaşıyor, bir de bakarsın inkar edenlerin gözleri açılıp dona kalmıştır.” Eyvah! Doğrusu biz bundan gafildik. Hatta biz zalim kimselermişiz” derler.”¹⁴⁵

Bütün peygamberler, kıyametin kopacağını ve hesap gününün geleceğini haber vermiş oldukları halde insanların çoğu hiçbir mazeretleri olmaksızın kıyameti dolayısıyla Allah’ın vaadini yalanlamıştır. Bu ve benzer manaları ihtiva eden diğer ayetlerde “hak” kavramı bu vaadin gerçekliğini ifade etmek için kullanılmıştır.

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ

“ Ey Muhammed! Sabret. Allah’ın va’di şüphesiz gerçektir. Günahının bağışlanmasını iste. Akşam ve sabah rabbini hamd ederek tespih et.”¹⁴⁶

وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذَلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ

“Ölüm sarhoşluğu bir hakikat olarak insanlara gelir de ona, “işte bu, senin öteden beri kaçıp durduğun şeydir” denir.”¹⁴⁷

1.3. Hak Kavramının Eş Anlamlıları

1.3.1. Adl

“عدل” “**Adalet**” kelimesi Arapçada, düzeltmek, düz oturmak, eğri bir yoldan doğru bir yola sapmak / geçmek, eş, eşit, denge, dengelemek, tartmak manalarına gelir.¹⁴⁸

Kavramsal olarak adaletin manası, “doğruluğu zihinde kesinlikle yer etmiş, sabitleşmiş şey” ve “cevr’in (zulüm) zıddı” anlamındadır.¹⁴⁹ Mastar isim olarak, davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek¹⁵⁰, eşit olmak, orta yol, hak, bedel, insaf¹⁵¹ anlamındadır.

¹⁴⁵ Enbiya,21/97.

¹⁴⁶ Mümin, 40/55; bkz Kehf, 18/98.

¹⁴⁷ Kaf, 50/19.

¹⁴⁸ İbn Manzur, a.g.e., C 11, s. 431-433; Firuzabadi, a.g.e., s.1132; Ünal, Ali, **Kur’an’da Temel Kavramlar**, Nil Yayınları, İstanbul, 2001, s. 251-252.

¹⁴⁹ İbn Manzur, a.g.e., C.11, s. 430.

¹⁵⁰ Cevheri, a.g.e., C.5, s.1760.

¹⁵¹ Çağrı, Mustafa, “Adalet”, D.İ.A., C.1, s.341.

Terim olarak, ifrat ve tefrit arasında orta yolu tutmak, dinen haram kılınan şeylerden sakınıp, hak yol üzere dosdoğru olmaktan ibarettir.

“ Adalet, borcunu vermek, alacağını istemek, görevini yerine getirmek ve hakkını almaktır.”¹⁵²

“ Adil” anlamında “adl”, Allahın sıfatı olarak Esmâ’ül Hüsnalarından bir tanesidir.

أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنبِتُوا شَجَرَهَا أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا تَعْمَلُونَ

“(Onlar mı hayırlı) yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indiren mi? O, suyla, bir ağacın bile bitirmeye gücünüzün yetmediği güzel bahçeler bitirdik. Allahtan başka bir tanrı mı var? Doğrusu onlar haktan sapmakta devam eden bir topluluktur.”¹⁵³

Ayetteki “adl” kavramına “haktan sapma” anlamı verilirse “hak”, tevhid manasını ifade eder.¹⁵⁴

1.3.2. Sıdk

“Doğruluk” manasına gelen “sıdk” kavramı “hak” kavramıyla yakından ilgilidir.

Sıdk’ın aslı, geçmiş ve gelecek, vad veya başka şekilde olsun, söz hakkında söz konusu olur. Söz nevinden sadece haber vermede bahis konusu olur. “Allahtan daha doğru sözlü kim olabilir.”¹⁵⁵

Sıdk, sözün hem vicdana ve hem de haber verilen şeye mutabık olmasıdır; bunlardan biri eksik olursa bu söz sıdk olmaz. Mesela inanmayan birinin “Muhammed Allah’ın Resulüdür” sözü gibi. Bu söze, -gerçeğe uygun olduğundan – “sıdk” denildiği gibi; söyleyenin kalbindekine aykırı olduğunda “kezib” de söylenebilir. Çoğulu “sıddık”tır.¹⁵⁶

Sıdk, inatça gerçekleşen, hasıl olan şey için kullanılır. Mesela “zannım doğru çıktı, yalan çıktı” denir.¹⁵⁷

¹⁵² İsfehani, a.g.e., s. 236-237.

¹⁵³ Neml, 27/60.

¹⁵⁴ İsfehani, a.g.e., s.326; Zemahşeri, a.g.e., C.3, s.376; Beydavi, Ebu Said Nasruddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, **Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Tev’il**, el-Müessesetü’l-Alemi, Beyrut, 1990, C.3, s.288.

¹⁵⁵ Nisa, 4/87,122.

¹⁵⁶ İsfehani, **Müfredat**, s. 277.

¹⁵⁷ İsfehani, **Müfredat**, s. 277.

Kavram uzuvların işlediği fiiller içinde kullanılır.

لَيْسَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ وَأَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا أَلِيمًا

“(Allah, bunu) doğru kimseleri doğruluklarından hesaba çekmek için yapmıştır. Kafirlerle de elem dolu bir azap hazırlamıştır.”¹⁵⁸

Yani dili ile doğru olana, fiillerinin doğruluğu sorulmuştur. Burada, fiilen araştırmaksızın hakkı itiraf etmenin kifayet etmeyeceğine dair bir uyarı vardır.

وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

“Sıdkı getirene ve onu tasdik edenlere gelince; işte onlar Allah’a karşı korunanlardır.”¹⁵⁹

Söz olarak getirdiğini, araştırma neticesinde fiilen tahkik etmek suretiyle tasdik etmiştir.

Zahiri veya Batını her bir faziletli iş içinde sıdk kavramı kullanılır.

أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَهُمْ قَدَمٌ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ

“İnsanları uyar ve inananlara, Rableri katında kendileri için bir doğruluk kademesi bulunduğunu müjdele.”¹⁶⁰

Sıdk Kur’an’ın vasıflarındandır.¹⁶¹

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللَّهِ وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ إِذْ جَاءَهُ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْكَافِرِينَ وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

“Allah hakkında yalan uydurandan ve kendisine gelen sıdkı (Kur’an) yalanlayandan daha zalim kim olabilir?”¹⁶²

Kur’an, Allah tarafından indirilmiş; hakka, hakikate muvafıktır. Va’dettiği her hususta sadıktır ve haber verdiği vuku bulacaktır.

Doğru sözlü manasına gelen “sadık” bir ayette azamet cemi ile uluhiyyet hakkında varid olmaktadır.

¹⁵⁸ Ahzab, 33/8.

¹⁵⁹ Zümer, 39/33.

¹⁶⁰ Yunus, 10/2.

¹⁶¹ Çelik, Muhammed, **Kur’an Kur’an-ı Tanımlıyor**, Şule Yayınları, İstanbul, 1998, s.79.

¹⁶² Zümer, 39/32-33.

“Biz, muhakkak sadık olanlarız.”¹⁶³

Sıdk kökünden türeyen “sadık”, “sıddık” peygamberleri nitelendiren sıfatlardandır.

“Kitap’ta İbrahim’i de an. Gerçekten o, son derece doğru bir kimse, bir peygamber idi.”¹⁶⁴

Bu siga, aynı zamanda birçok ayette müminleri de nitelemektedir.

“Bu mallar özellikle, Allahtan bir lütf ve hoşnutluk ararken ve Allah’ın dinine ve peygamberine yardım ederken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirlerindir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir.”¹⁶⁵

1.3.3 Hakikat

“Hak” kelimesiyle eş anlamlı diğer bir kelime de “hakikat”tır.

Hakikat, bir şeyin aslı ve esası, mahiyeti, gerçek ve doğru yönü demektir. ¹⁶⁶Sözlükte “gerçek, sabit ve doğru olmak gerekemek, bir şeyi gerçekleştirmek “ gibi manalara gelen hak kökünden türetilmiştir. ¹⁶⁷

Dini ıstılahta ise, mecaz karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bir kelime neyi anlatmak için konulmuşsa, bu kelimenin o manada kullanılması demektir.

Hakikat kelimesi Kur’an’da geçmez. Bazı hadislerde yer alan “Allah’ bilmenin hakikati, takvanın hakikati” gibi ifadelerde “hakikat” kelimesi, “en doğru, en mükemmel olan” anlamında kullanılmıştır. ¹⁶⁸

1.3.4. Yakın

“Hak” kelimesiyle yakın anlamlı olan kelimelerden biri de “kesin” anlamına gelen “Yakın”dır.

¹⁶³ En’am, 6/146; bkz, hicr, 15/64.

¹⁶⁴ Meryem, 19/41.

¹⁶⁵ Haşr, 59/8.

¹⁶⁶ Komisyon, **İslami Kavramlar**, s.279.

¹⁶⁷ Canbulat, Mehmet, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, D.İ.A., Ankara, 2006, s.218.

¹⁶⁸ Buhari, **İman**, 1; Ebu Dvud, **Sünnet**, 16.

ي-ق-ن (y-k-n) kökünden türeyen “yakın”, bir nesneyi,şeksiz ve şüphesiz doğru bir inanç ile bilmeye denir.¹⁶⁹ İlmin sıfatlarından¹⁷⁰ve onu son mertebesi sayılır. Yakın, şüphenin zıt anlamlısı, ilim ise cehaletin zıt anlamlısıdır.¹⁷¹Şüphe ve şek olmayan ilme “yakın” denir. Yakın marifetin üstündedir.¹⁷²

İstilahta ise yakın, “bir şeyin gerçeğe uygun olduğuna kesinlikle inanmaktır”¹⁷³ yakın, gerçeğe uygun, sabit, kesin inançtır.¹⁷⁴

Şüpheyi giderip işin gerçeğini anlama ve bilmeyi ifade eden yakın, Kur’an’da ilimle ilgili üç kelimeye izafetle kullanılır:

1-İlme’l-yakin; Düşünmek ve bakmakla ulaşılan kesin bilgidir. Duman çıkan yerde ateşin olduğunu bilmek gibi. Burada delilimiz dumandır.

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ

“Hayır, kesin olarak bir bilseniz.”¹⁷⁵

2- Ayne’l-yakin; Gözle görerek bir şeyi bilip, onda şüpheyi mahal kalmayacak derecede bu bilginin kesin olmasıdır. Dumanın çıktığı yere gidip ateşi görmek, artık inkar edilemeyecek derecede ateşi bilmemizi sağlar. Bu derece ilme’l-yakin olandan daha üstündür.

ثُمَّ لَتَرَوْهَا عَيْنَ الْيَقِينِ

“Yine and olsun, onu gözünüzle kesin olarak göreceksiniz”¹⁷⁶

3-Hakke’l-yakin; bilgi ve müşahede ile ulaşılan ilmi gerçekleştirmek, onun hakikatine ulaşmak ve ulaştığını bilmektir. Çünkü yakın, kesin bilgi olduğu için gerçeğe ulaştığını bilmek ile tarif etmek doğru olur. Örneğin, ateşten istifade edip, onunla ısınmak veya yemeğini pişirmek, onun ateş olmasının mahiyetini ve hakikatini gösterir.

¹⁶⁹ Cürcani, Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyid eş-Şerif El Hanefi, **et-Tarifât**, Daru’l-Kitabil-Arabi, Beyrut, 1996, s.280; Asım Efendi, a.g.e., C.4, s.787.

¹⁷⁰ İsfahani, **Müfredat**, s. 552.

¹⁷¹ İbn Manzur, a.g.e., C.13, s. 457.

¹⁷² İsfahani, **Müfredat**, s.552.

¹⁷³ Cürcani, a.g.e., s.280.

¹⁷⁴ Demağani, **Kamusu’l Kur’an**, s.104.

¹⁷⁵ Tekasür, 102/5.

¹⁷⁶ Tekasür, 102/7.

Bu merteye, ilim ve müşahedededen geçip bilfiil içinde tahakkuk ile yaşanan gerçektir. Kur'an, kendisini, yakinin bu son mertebesi ile nitelendirmiştir.

وَأِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ

“O, Kur'an hakka'l-yakindir.”¹⁷⁷

Onun Allah tarafından olduğu kesin gerçektir. Bunda ufak bir şüphe bile yoktur. Peygamber tarafından uydurulmuş değildir.¹⁷⁸

1.4. Hak Kavramının Zıt Anlamlıları

1.4.1 Batıl

“Gerçek” manasına gelen “Hak” kelimesinin zıt anlamlısıdır.

Batıl, zayi olan, zarar eden ve hükümsüz kalan şeydir.¹⁷⁹ Bozulan, hükümsüz kalan ve iptal edilendir.¹⁸⁰ Subutu, doğruluk ve gerçekliği olmayan demektir¹⁸¹

Hakkı karşıtı olan bu kavram sözlükte mevcudu bulunmayan, yok olan anlamın a gelir. İslami ilimler terminolojisinde ise, görünürde bir varlığı olmakla beraber iyice tetkik edildiğinde varlığı ve varlığının devamı olmayan boş, temelsiz, asılsız şey demektir.

Batıl kavramı Kur'an'ın muhtelif yerlerinde tevhit inancının dışındaki bütün inanç sistemlerinin batıl olduğunu belirtmek için kullanılmıştır.

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنْ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ

“Bu Allah'ın hak olmasından ve o'ndan başka taptıkları şeylerin batıl olmasındandır. Doğrusu Allah yücedir, büyüktür.”¹⁸²

Kur'an'daki diğer bir kullanımı da tükenip bitmeye mecbur olduğu gerçeğini ifade içindir.

وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا

¹⁷⁷ Hakka, 69/51.

¹⁷⁸ Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, **Camiu'l-Beyan an Te'vili ayil Kur'an**, Darul Fikr, Beyrut, 1990 , C.12, s. 224.

¹⁷⁹ İbn Manzur, a.g.e., C.1, s.

¹⁸⁰ İbrahim, Mustafa, **Mucemu'l Vasi**, C.1, s.60.

¹⁸¹ İsfhani, **Müfredat**, s.50.

¹⁸² Lokman, 31/30.

*“De ki hak geldi, batıl yok oldu. Doğrusu batıl yok olmaya mahkumdur.”*¹⁸³

Kuran bu kavramı, meşru olmayan, haksızlık, zulüm anlamında da kullanmaktadır.

*“Aranızda mallarınızı haksızlıkla yemeyin. Bildiğiniz halde günaha girerek insanların mallarından bir kısmını yemek için onu hakimlere aktarmayın.”*¹⁸⁴

Bu kavram İslam Hukukunda, usulde rükünleri ve şartları tamamen veya kısmen eksik olan ibadetler için kullanılır.¹⁸⁵

1.4.2 Mecaz

Kelime “Hakikat” manasına gelen “Hak” kelimesinin zıt anlamlısıdır.

Mecaz, yol, geçecek yer, hakikatin ve gerçeğin zıddı ve kendi öz anlamıyla kullanılmayıp, benzetme yoluyla başka bir manada kullanılan sözdür.¹⁸⁶

Mecazu’l Kur’an, Kur’an’daki mecazlar demektir. Kur’an’da lafızlar hakikat ve mecaz olarak da kullanılmıştır.

وَأَسْأَلُ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعِيرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا لَصَادِقُونَ

*“Bulunduğumuz köye ve aralarında olduğumuz kervana da sor. Şüphesiz biz doğru söyleyenleriz.”*¹⁸⁷

Ayette mecaz vardır. Zira köy canlı değildir. “köye sor” ifadesinde maksat köydeki halka sormaktır.

1.4.3 Kizb

“Hak” kelimesinin diğer bir karşıt anlamlısı da “kizb”tir.

كذب kökünden türeyen kelime, gerçeğe aykırı olan bir şeyin haber verilmesi¹⁸⁸ hata yapmak¹⁸⁹ inkar etmek ,yalanlamak anlamlarına gelmektedir.¹⁹⁰ Sıdk’ın zıddıdır.

¹⁸³ İsra, 17/ 81.

¹⁸⁴ Bakara, 2/ 188.

¹⁸⁵ Komisyon, **İslami Kavramlar**, s.103.

¹⁸⁶ Komisyon, **İslami Kavramlar**, s.279.

¹⁸⁷ Yusuf, 12/82.

¹⁸⁸ İbn Faris, Ahmed b. Zekeriya, **Mucem’ul Mekayisi’l-Luğa**, b.y., 1972, 2. Baskı, s.167-168.

¹⁸⁹ İbn Manzur, a.g.e., C.12, s.50-51.

¹⁹⁰ Firuzabadi, a.g.e.,C.2, s.166.

Kur'an yalanın her türüne savaş açmış olup, insanı daima doğruluğa ve doğruyu söylemeye çağırır.¹⁹¹ Dilin yalana alışmasını kınar¹⁹² yalan yere şahitlikten şiddetle men eder¹⁹³ ve münafıkların bile yalan yere yemin ettiğinden bahseder.¹⁹⁴

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ

*“Kim Allah’a karşı yalan uydurandan, ya da O’nun ayetlerini yalanlayandan daha zalimdir? Şüphesiz ki, zalimler kurtuluşa eremez.”*¹⁹⁵

Kur'an Allah'ın ayetlerini ve gönderdiği peygamberleri inkar etmeyi en büyük haksızlık olarak nitelemektedir. Bu inkar Allah' yalanlamaktadır.

1.4.5. Zan

Sözlükte “sanmak”, “farz ve tahmin etmek”, “şüphe” manalarına gelir.¹⁹⁶ Birini iyi sanmaya “hüsn-i zan”; kötü sanmaya “su-i zan”; kuvvetli ve hakikate yakın olan zanna ise “zann-ı galib” adı verilir.¹⁹⁷

Firuzabadi'ye göre zan, mücerret emarelerden meydana gelen bilgidir. Zan güçlenirse ilme ulaştırır, zayıflayınca da vehim sınırını aşmaz.¹⁹⁸ Çoğulu “zünun” ve “ezanın”dır. Kur'an- Kerim'de 20 defa, türevleri ile de 69 defa tekrar edilmektedir. Bu ayetlerde yakın¹⁹⁹(kesin bilgi) anlamında kullanıldığı gibi, şüphe ve töhmet²⁰⁰ anlamında da kullanılmıştır.

وَمَا يَتَّبِعْ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ

“

*“Onların çoğu, zandan başka bir şeye uymuyorlar. Zan ise gerçekten hiçbir şey kazandırmaz.”*²⁰¹

Zan kavramı hadislerde de sıkça kullanılmıştır.

¹⁹¹ Furkan, 25/72.

¹⁹² Nahl,16/116.

¹⁹³ Hac, 22/30.

¹⁹⁴ Mücadele, 58/14.

¹⁹⁵ En'am, 6/21.

¹⁹⁶ Zemahşeri, *Esasü'l Belağa*, s.465.

¹⁹⁷ Komisyon, *İslami Kavramlar*, s.740.

¹⁹⁸ Firuzabadi, a.g.e., C.3, s.545-547.

¹⁹⁹ Bakara, 2/46.

²⁰⁰ Hac, 22/15.

²⁰¹ Yunus, 10/36.

“Ben kulumun, bana olan zannının yanındayım. Beni zikrettiği yerde, ben onunla beraberim.”²⁰²

1.5.Diğer İlahi Kitaplarda Hak Kavramı

1.5.1 Tevrat

Hak kökü Tevrat'ta çoğu kez kök anlamıyla kullanılmıştır. Tevrat'ta 127 kez geçen hak kökü, “Kural”, “Kaide”, “Sınır”, “Pay”, “Yasa”, “Hisse”, “Gelenek”, “Tayin etmek”, “Buyruk” anlamlarında kullanılmıştır.²⁰³

“Karar” anlamında şu şekilde kullanılmıştır:

“Cum expleverit in me **voluntatem suam** et alia mutla similia praesto suntei.”

“Benimle ilgili **kararını(HUKİM)**, yerine getirir. Daha nice tasarısı vardır.”²⁰⁴

Diğer bir kullanımı ise “gelenek” manasına gelmektedir.

“Hieremias maxime cuius omnes cantores atque in praesentem diem lamentationes super losia replicant **et quasi lex** obtinuit in Istahel ecce serip tum Fertur in Lamentationibus.”

“Yaremya Yoşiya için bir ağıt yazdı. Kadın erkek bütün ozanlar bugüne dek ağıtlarında Yoşiya'yı anarlar. İsrail'de bir **gelenek(HOK)** haline gelen bu ağıtlar Ağıtlar Kitabında yazılıdır.”²⁰⁵

Kavram “sınır” anlamında da kullanılır.

“**Terminum** circumdedit aquis usque dum finiantur lux et tenebrae.”

“Suların yüzeyine **sınır(HOK)** çizer, ışıkla karanlığın ayrıldığı yerde.”²⁰⁶

Kelime Tevrat'ta “kural” manasında da kullanılmıştır.

“**Caerimonias** quoque et iudicia et legem et mandatum quad scripst vobis custodite ut faciatis cunctis diebus et non timeatis does alienos.”

“Sizler için yazmış olduğu **kuralları(HA HUKİM)**, ilkeleri, buyrukları, her zaman yerine getirmeye özen gösterecek ve başka ilahlara tapmayacaksınız.”²⁰⁷

²⁰² Buhari, **Tevhid**, 15.

²⁰³ <http://www.bible.crosswalk.com/lexicons/old TestamentHebrew.com> 2006. 05/12/2008.

²⁰⁴ Eyüp, 23;14.

²⁰⁵ 2.Tarihler,35;25.

²⁰⁶ Eyüp,26;10.

²⁰⁷ 2.Krallar,17;37.

Tevrat'taki diğer bir anlamı ise “süre”dir.

“Qois mihi hoctribuat ut in inferno protegas me ut abscondas me donec pertranseat furortuus et constituas mihi **tempus**inquo recorderis mei.”

*“Keşke beni ölümler diyarına gizlesen, öfken geçinceye dek saklasan, bana bir süre(HOK) versen de, beni sonra anımsasan.”*²⁰⁸

1.5.2. İncil

İncillerde(Matta, Markos, Yuhanna, Luka) “hak” kavramının “**yasa**” anlamı dışında başka bir kullanımına rastlanmamıştır. Dört İncil’de de hak kelimesi “**yasa**” özellikle de “**kutsal yasa**” anlamı taşımaktadır.²⁰⁹

“ Facilius est autem caelum et terram praeterire quam de **lege** unum apicem cadere.”

*“Yerin ve göğün ortadan kalkması, **kutsal yasanın(NOMUSO)** ufacık bir noktasının yok olmasından daha kolaydır.”*²¹⁰

Ferisiler parayı seven bir kavimdi. İsa’nın sohbetlerine katılıyorlar ve kendilerince eğleniyorlardı. İsa onlara ve etrafındakilere sadakatsiz bir kahyanın hikayesini anlattı. “Azda sadakatsiz olan çokta da sadakatsizdir. Hiçbir hizmetçi iki efendiye hizmet edemez. Çünkü ya birinden nefret eder ötekini sever, ya da birini tutar, ötekini hor görür. Siz Allah’a ve paraya hizmet edemezsiniz. Siz insanların gözünde kendinizi suçsuz çıkaran adamlarsınız. Fakat Allah yüreklerinizi bilir.” dedi. Allah’ın kudretini ve dinin önemini anlatmak için de, örnekte verdiğimiz sözü sarfediyor.

“Numquid **lex** nostra iudicat hominem nisi audierit ab ipso prius et cognoverit quid faciat.”

*“İçlerinden biri, daha önce İsa’ya gelen Nikodim, onlara şöyle dedi: “**yasamıza(NOMUSO)** göre, bir adamı dinlemeden, ne yaptığını öğrenmeden onu yargılamak doğru mu?”*²¹¹

²⁰⁸ Eyüp,14;13

²⁰⁹ <http://www.incil.com.2006>. 05/12/2005.

²¹⁰ Luka, 16;17.

²¹¹ Yuhanna, 7;51.

“ Respondit ei turba nos audivimus ex **lege** quia Christus manet in aeternum et quomodo tu dicis oportet exaltari Filium hominis quis est iste Filius hominis.”

*“Kalabalık O’na şöyle karşılık verdi: “**Kutsal yasa’dan(NOMUSO)** öğrendiğimize göre Mesih sonsuzca kalacaktır. Nasıl oluyor da sen insanoğlu yukarı kaldırılsın diyorsun? Kimdir bu İnsanoğlu?”²¹²*

1.6. Diğer İslami İlimlerde Hak Kavramı

1.6.1. Ameli İlimlerde

1.6.1.1. Fıkıh

Hak kavramı doktrin ve uygulama yönüyle İslam fıkının temel kavramlarından, Fıkıh literatüründe de en sık kullanılan mefhumlardan biri olmakla birlikte kelimenin İslam hukukunda kazandığı terim anlamını netleştirmek oldukça zordur. Bunun birinci sebebi, hakkın fıkıhtaki kullanımının kelimenin sözlükte ve örfte taşıdığı anlam çeşitliliği ve muhteva zenginliğiyle yakın bağlantısının bulunması ikinci sebebi de hakkın fıkıh usulünde ve furu-ı fıkının çeşitli alt dallarında farklı terim anlamları kazanmış olmasıdır.²¹³ Bir hukuk terimi olarak, hak kavramını içerdiği anlamın h-k-k kelime köküyle yani hak lafzıyla ifade edilmesinin arkasında yatan dilsel düşünceyi aradığımızda, bunun hak lafzının tespit edilen bazı anlamları irtibatı olduğu içindir. Hak kelimesinin en esaslı anlamlarından birinin “vecebe ve sebete” kelimesinin ifade ettiği anlamdır. Vecebe kelimesi, vazife, sorumluluk, yükümlülük borç, zorunluluk gibi anlamları ifade eden ve son derece yaygın kullanılan bir kelimedir.²¹⁴

Elmalılı hukuk terimi olarak kullanılan hakkın temeli olan anlamın bu şekilde nesnel olarak sabit olma ve subutu vacip olma anlamlarına bağlı olduğunu ifade eder. Buna göre hak, bu anlamdan alınmış olup, lehte olarak sabit ve vacip olan demektir. Aleyhte ise vazife ve vecibe olur.²¹⁵

²¹² Yuhanna, 12;34.

²¹³ Bardakoğlu, Ali, “Hak”, DİA., C.15, s.139.

²¹⁴ Cevheri, a.g.e., C.2, s.75.

²¹⁵ Elmalılı, **Hak Dini**, C.1, s.280.

Elmalılı hukuk lüğatinde ise, bir şeyin lehine olarak sabit ve vacip olan şeye veya bu vacip oluşa hak denildiğini ifade eder.²¹⁶ Klasik fıkıh kaynaklarında hak kavramının tarifi yapılmak istendiğinde çoğunlukla teknik bir tanımdan ziyade yukarıda verilen sözlük anlamları ile karşılaşılır. Özellikle vacip olma, sabit olma ve mevcut olma anlamları İslam hukukçularının hak kavramını izah etmek için kullandığı anlamlar olup hukuki ilişkilerin izahında bunlar temel alınmış ve bunlarla yetinilmiştir. Diğer taraftan hak tarif edilirken özellikle hakkın soyut bir ilişki şeklinde algılanışından çok, konusunun “somut algılanışı” esas alınarak hakkın konusunun mevcut ve sabit olması anlamından hareket edilmiştir. Hak kelime kökündeki sabit olma ve mevcut olma iki ilişki arasındaki hak ve borç ilişkilerinde özellikle hakkın konusunu ifade için kullanılır olmuştur. Bundan dolayı “hakkun ala fulanın” denildiğinde bununla “falancanın zimmetinde var olan şey” yani hakkın konusu kastedilir.²¹⁷ Hak kelime kökünde, fıkıhtaki kullanımları açısından önem taşıyan bir husus da hak ve hakikat kelimeleri arasındaki ilişkidir. Hak ve hakikat lafızları arasında, fıkıh literatüründe gizli bir ilişki vardır. Buna göre hak ve hakikat kelimeleri özellikle aynı nesneye izafe edildiğinde bu nesnenin iki ayrı durumunu bildirir. Hakikat bir şeyin nihayetini ifade ederken, hak lafzına izafesiyle ifade, o şeyin hakikat haline gelmemiş, adeta tekamülünü tamamlamamış devresini ifade eder.²¹⁸

Hak kelimesinin çoğulu olan hukuk literatürde genelde iki anlamda kullanılır. Birincisi, toplum hayatını ve dışı akseden şekliyle beşeri ilişkileri cebri müeyyidelerle düzene koyan kurallar bütünüdür. Arapçada kısmen hukuk, genelde “fıkıh, şeriat, kanun, teşri” gibi kelimelerle ifade edilir. Hukuk kelimesinin ikinci anlamı, hak kelimesinin çoğulu olarak “temelde şairin, görünürde ise dinin, aklın ve hukuk düzeninin tanıdığı yetki, güç ve imtiyazlar” demektir.²¹⁹

İslam hukukçuları hakka, “şer’an sabit hüküm”, “hukuki yetki ve yükümlülük” gibi geniş bir anlam yüklerler. Böyle olunca Allah hakları, ferдин şahsi-medeni hakları, kamu hakları, istifak hakları, mali haklar v.s hep aynı kelime ile ifade edilir.²²⁰

²¹⁶ Elmalılı, **Fıkıh Lügati**, (haz. Sıtkı Güllü), Eser Neşriyat, İstanbul, 1997, C.2, s.195.

²¹⁷ Elmalılı, **Fıkıh Lügati**, C.2, s.195.

²¹⁸ Zebidi, Ebu’l-Feyz Muhammed Murtaza el-Hüseyni, **Tacu’l-Arus min Cevahiri’l-Kamus**, Matbaatu Hikmet, Kuveyt, 1965, C.17, s.167.

²¹⁹ Bardakoğlu, “Hak”, DİA, C.15, s.139.

²²⁰ Komisyon, **İslami Kavramlar**, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s.277-278.

İslam hukukçuları genelde, hakkın kaynağının Allah'ın irade ve lütfu olduğu ve hakkın aslen kayıtlı olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Sahibi yönüyle haklar, Allah hakları, kul hakları ve müşterek haklar şeklinde üç ana guruba ayrılır. İbadetler ve hadd cezaları Allah hakkı; aile hukukundan doğan birçok hak kul hakları; iddet, nesep, kısas gibi hükümler de müşterek haklardan sayılmıştır.

Dini literatürde en çok rastlanan ayrımlardan biri de Allah – kul hakkı ayrımı olup Allah hakkının ihlalinin kul ile Allah arasında bir mesele olduğu, Allah'ın af ve mağfiretine bağlı olduğu söylenmekte, buna karşılık kul hakkının ihlalinin ise ancak hakkı ihlal edilen kimsenin affına bağlı olarak düşeceği belirtilmiştir.²²¹

1.6.1.2 Hadis

(حک)Hakk, hadis lüğatinde kazımak veya kaşımak manasına gelir. Hadis ıstılahında ise, hadis yazılan bir kitaba girmemesi gereken bir yazının bıçak vs. ile kazınarak yok edilmesi manasında kullanılmıştır. Sema meclislerinde, umumiyetle kalın levha halinde kağıt veya varak üzerine yazılan hadislerin bazı ibarelerin de yapılan yanlışlıklar çeşitli yollarla düzeltilmiş, ancak bu düzeltme işinin hadis metin veya isnadlarında herhangi bir karışıklığa sebep olmaması için büyük dikkat sarf edilmiştir. Hadisçilerin kitaptan olmayan ibarelerin kaldırılması, yani silinmesi için takip ettikleri usuller, “zarb”, “hakk”, “mahv” ve “keşt” gibi isimler alır.²²²

(حق)Hak kelimesi Kur'an'daki anlamlarıyla hadislerde de geniş olarak yer almıştır.

“ Hak” Allah'ın(cc) güzel isimlerindendir. Vacibu'l vücud yani varlığı gerekli olan manasındadır.²²³

*“Allahım! Sen haksın, senin vaadin haktır, sana kavuşmak haktır, senin sözün haktır, cennet haktır, cehennem haktır, Muhammed haktır, kıyamet haktır.”*²²⁴

Hadisteki hak kelimelerinden ilki “ varlığı kati olan, kuşkuyla yer bırakmayacak kesinlikte gerçek ve sabit olan” şeklinde açıklanmış ve bu vasfın yalnız Allah'a mahsus olduğu, çünkü sadece Allah'ın ezelden ebede yokluktan münezzehe bulunduğu

²²¹ Komisyon, **İslami Kavramlar**, s.278.

²²² Koçyiğit, Talat, **Hadis İstılahları**, AUİF Yayınları, Ankara, 1983, 128.

²²³ İbn Esir, **En-Nihaye fi Ğarib'il Hadis**, Matbaat'ül-Hayriyye, Mısır, trs., s.413.

²²⁴ Buhari, **“Teheccüd”**, 1.

belirtilmiştir.²²⁵ İbn Hacer, aynı hadiste yer alan “cennet haktır, cehennem haktır” ifadesinde cennet ve cehennemin halen mevcut olduğuna dair bir işaret olduğunu belirtir. “Kıyamet haktır” sözüne ise “kıyametin vuku bulacağında şüphe yoktur” anlamını verir.

Bazı hadislerde hak kelimesi “zekat” karşılığı olarak geçmektedir.²²⁶

“Zekatını vermeyen altın ve gümüş sahiplerinin kıyamet gününde bu malları ateşten bir zincir olur.”

“Adalet(hakk) benden sonra Ömer ile beraberdir.” hadisinde kelime “adalet” manasında kullanılmıştır.²²⁷

Hz Aişe, *“Peygambere hak geldi”*²²⁸ ifadesinde hak kelimesi “vahiy” anlamında kullanılmıştır.

Buharinin naklettiği bir hadiste Hz. Ömer’in Resullullah’a yönelttiği *“Biz hak üzerinde, düşmanlar batıl üzerinde değil midir?”*²²⁹ Sorusunda hak kelimesi İslam dinini, batıl ise putperestliği ve umumi inkarcılığı ifade eder.

1.6.2. Nazari İlimlerde

1.6.2.1. Felsefe

Filozoflar, felsefe ve dinin hakikat olmasının iyi anlaşılabilmesi için bu gerçekliğin mahiyeti, amacı ve onu insanların nasıl algılayabileceği noktalarıyla ilgilenmişlerdir. Dolayısıyla onlar, problemin açıklığa kavuşabilmesi için hakikat, gerçek ve doğruluk kavramları üzerinde durmuşlardır, meseleyi kavramlar üzerine bina etmişlerdir.²³⁰

Filozoflar açısından bu kavramlar şu anlamları ifade etmektedir;

²²⁵ İbn Hacer, Şihabu'd-Din Ebûi-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalani, **Fethul-Bari bi Şerhi Sahihü'l-Buhârî**, Beyrut, t.s. C.6, s. 4.

²²⁶ Buhari, **“Zekat”** 1; Müslim, **“İman”**, 32.

²²⁷ İbn Esir, a.g.e., s.413.

²²⁸ Buhari, **“Bed’ül- Vahy”**, 3.

²²⁹ Buhari, **“Şürut”**, 15.

²³⁰ Tepe, Harun, **Felsefe’de Doğruluk ya da Hakikat**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2003, 18

Osmanlıcada “hakkiyet” ve “hakk” şeklinde geçen²³¹, İngilizce ise “truth” kelimesinin karşılığı olan “hakikat” terim olarak nesnel gerçekliğin düşüncesindeki yansıması anlamına gelmektedir.²³²

Hakikat en genel anlamı içinde; dini, bilimsel, ahlaki hakikatler bağlamında, bir bilgi alanı veya bir bilim dalını konu aldığı varlık alanıyla ilgili temel doğrulardan meydana gelen bütüne denilmektedir. Özel anlamda ise bazen gerçeklik, bazen de doğruluk anlamında kullanılmakla birlikte, gerçekte bir şeyin kendi özü içerisinde örtüsünü açarak vukua gelmesi ve insanın bunun farkında olması durumunu ifade etmektedir. Kısaca hakikat, varlıkların gizlilikten çıkarak olagelmesi ve insanın bunun bilincinde olduğu hali ifade eder.²³³

Hakikat kavramı her ne kadar gerçek kavramı ile özdeş olarak bilinse de, hakikatin “gerçek” kavramının asıl anlamıyla karışmaması için onu felsefi literatürdeki kullanılan anlam ile değerlendirmek gerekir. Çünkü “gerçek” nesnel gerçekliğe; “hakikat” ise bu nesnel gerçekliğin zihnimizdeki öznel yansımasını dile getirmektedir. Mesela, elimizde tuttuğumuz bir kalem gerçek; onun zihindeki yansıması hakikattir.²³⁴

Felsefi düşünce tarihinde “gerçeklik” ile ilgili farklı yaklaşımlar vardır²³⁵

1- İdealist Yaklaşım: Bu yaklaşıma göre varlık, var olmuş değildir. Çünkü gerçek olan, var olmaz, ancak akılla bilinebilir. Gerçek, akılsal olandır. Tek gerçek tanrıdır. Çünkü o, var olmamıştır.²³⁶ Hakikat anlamını taşır.

2- Metaryalist Yaklaşım: bu yaklaşımda “gerçek” insan bilincinden bağımsız, somut, nesnel olarak var olanların tümü, var olmayanın ise karşıtı olandır. Varlığı görünen, araştırılmaya ihtiyaç duymayan şeydir.²³⁷ Gerçek manasına gelmektedir.

Hakikat ve Gerçek kavramı, akıl etme ve inanma yetisini kendisinde bulunduran insanın hakikatin ne olduğunu araştırmaya sevk etmiştir.

²³¹ **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat**, (haz. Heyet) , İstanbul, 1985, s.322.

²³² Hançerlioğlu, **Felsefe Sözlüğü**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1989, s.150.

²³³ Cevizci, Ahmet, **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul, 2002, s.467.

²³⁴ Hançerlioğlu, **Felsefe Sözlüğü**, s.150; Bolay, Süleyman Hayri, **Felsefi Terimler ve Doktrinler Sözlüğü**, Ankara 1996, s.154.

²³⁵ İzutsu, **İslamda Varlık Düşüncesi**, (çev. İbrahim Kalın) , İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s.64-67.

²³⁶ Hançerlioğlu, **Felsefe Sözlüğü**, s.132.

²³⁷ İzutsu, **İslamda Varlık Düşüncesi**, s.64-67.

İbn Rüşd bir ve aynı olan hakikatin felsefede açık olarak akıl üzerine bina edildiğini ifade etmiştir, dinde ise vahiy temeli üzerine bina edildiğini söyler. Bu durum, din ve felsefenin, hakikatin iki yönünü oluşturduğunu ispat etmeye çalışmıştır.²³⁸

Gerçek ile ilgili önemli bir kavramda “doğruluk” kavramıdır. Mantıktaki düşünme ilkelerine uygun olan ve gerçeği yansıtan önermelere denir.²³⁹

İslam düşüncesinde hak kavramı genellikle “ dış dünyada gerçekten mevcut olan, mevcudiyeti sabit ve devamlı olan varlık, gerçeğe uygun bilgi, hüküm, söz “ anlamlarında kullanılır.²⁴⁰ Felsefeyi, “insanın gücü ölçüsünde varlığın gerçeklerini (hakaik) bilmesidir” şeklinde tanımlayan Kindi filozofun bilgi faaliyetindeki amacını “hakkı bulma”, ameli faaliyetindeki amacını da “hakka uygun davranma” olarak gösterir ve bu konuda hakka ulaşınca fiilin de sona ereceğini belirtir.²⁴¹ Kindi’ye göre hak her şeyin varlığının ve gerçekliğinin sebebidir; bundan dolayı sebeplilik bağıntısı bilinmeden hakka ulaşamaz. Hak aynı zamanda “ var olan” demek olduğuna göre her varlığın illeti Allah’tır. Felsefenin bütün ilimlerin en şerefli olması da ilk hakkın bilgisine yönelmesinden ileri gelir.²⁴²

Farabi, hakkı “akıl dışı dünyada var olan gerçekliği tam bir uygunlukla kavraması” şeklinde tanımladıktan sonra Allah’ın hem var olması hem de düşünülür olması itibarıyla hak olduğunu ve O’nun bizatihi hak olduğunu belirtir.²⁴³ Bundan dolayı Kindi gibi Farabi de Allah’ı ilk hak diye adlandırır.

Hak terimiyle ilgili tanımları üç noktada toplayan İbn Sina, vacibü’l-vücut’un bu tanımlara uygun olarak bizatihi ve sürekli bir gerçek, mümkünü’l –vücut olan diğer şeylerin ise mevcudiyetlerinin vacibü’l-vücuttan bağımsız bir varlığa sahip olmaktan yoksun bulunması itibarıyla batıl olduğunu ifade eder ve bundan ötürü İbni Sina’da Allah’ı ilk hak diye adlandırır.²⁴⁴

Gazali hakkı kısaca batılın zıddı olarak açıkladıktan sonra, bilgiye konu olan her şeyin gerçeklik bakımından mutlak-batıl; mutlak-hak; hak-batıl olmak üzere üç

²³⁸ Adler, Mortimer J., **Dinde Hakikat**, (çev. Ruhattin Yazoglu, Hüsnü Aydeniz) , Fenomen Yayınları Erzurum, 2003, s. 33.

²³⁹ Bolay, a.g.e., s.106.

²⁴⁰ Çağrı, Mustafa, “Hak”, DİA, C.15, s.138.

²⁴¹ Kindi, **Felsefi Risaleler**, (çev. Mahmut Kaya) , İstanbul, 1994, s.160.

²⁴² Kindi, a.g.e., s.161.

²⁴³ Farabi, Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b.Tarhan b.Uzluğ et-Türki, **Medinetü’l- Fazıla**, Tarihuhu’l-Ulumi’l-Arabiyye ve’l-İslamiyye, Frankfurt, s.48,80.

²⁴⁴ İbni Sina, Ebu Ali el Hüseyin b. Abdillahi b. Ali, **en-Necat fi’l-Mantıki ve’l-İlahiyat**, Daru’l-cil, Beyrut, 1412, s.555-682.

durumda olabileceğini söyler. Bu bağlamda bir şey zati bakımından varlığı imkansız ise (mümteni) mutlak batıl, zorunlu ise mutlak hak, mümkün ise bir yönden hak bir yönden batıldır; çünkü mümkün ancak bir sebebe bağlı olarak var olabilir. Bu açıdan bakıldığında mutlak gerçek “her gerçek varlığın, gerçekliğini kendisine borçlu bulunduğu, kendisi bizatihi gerçek olan varlık” diye tarif edilebilir. Bu tarife göre varlıklar içinde hak adına en layık olanı Allah’tır. Gazali hakkın sözdeki gerçekliği de ifade eden ve bu bakımdan onu “sıdk”ın eş anlamlısı olarak gösteren tanımından faydalanarak bütün sözlerin en doğrusunu “la ilahe illallah” olduğunu belirtir. Böylece hak kavramı hem gerçek varlığı hem gerçek bilgiyi hem de doğru sözü ifade ettiğine göre gerçek varlık Allah’tır; O’nun hakkındaki bilgi haktır ve O’nu tasdik eden sözü de haktır.²⁴⁵

Kindi felsefi bilgi ile vahyi bilgi arasında birlikteliğin olduğunu düşünmüş ve her ikisini hakikati ifade ettiğini savunmuştur.²⁴⁶

Farabi ve ondan sonra gelen İbn Sina, İbn Rüşd, Kindi din ve felsefeyi uzlaştırma tarzını çok daha ileri götürmüşlerdir. Farabi vahyi, “ulvi alem” ile kurulan bir ittisalın sonucu olarak görür.²⁴⁷ Gazali, çifte gerçeklik meselesiyle ilgili olarak bilimi “ilahiyat” ve “tabiat” bilimleri şeklinde ikiye ayırmıştır. İlahiyat alanında filozofların hakikati bulamayacağını; ancak tabiat bilimlerinde ise gerçekliğin doğru bilgisini verebileceklerini söyler. Ona göre akıl ancak vahiy sayesinde gerçeğe ulaşabilir. Hakikate ulaşmada akıl ile vahiy bir birini reddetmez, birbirine ihtiyaç duyar.²⁴⁸

İbn Rüşd göre hakikat felsefe ve dinden ibarettir.²⁴⁹

Sonuç olarak felsefede, filozoflar felsefenin başlangıcından bu yana konuyla ilgilidirler. Doğruluk ve kesinlik sorunu hep felsefenin ana uğraşlarından biri olmuştur. Belirli türden bilgiyi diğerlerinden ayırarak, onu daha sağlam ya da güvenilir bulan filozofların, bunun sonucu olarak, ya bu tür bilgiyi edinmeye çalıştıklarını ya da bu tür bilgiye giden yolları araştırdıklarını görürüz. Bu Platonda ideaların bilgisi ya da episteme, Aristoteles’te ilk nedenlerin bilgisi, Kant’ta sentetik apriori yargılar ya da bilim olarak Metafizik, Mantıkçı Pozitivizm’de deneye dayalı ya da deneyle

²⁴⁵ Gazali, Ebu Hamid Huccetu’l-İslam Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tusi, **el-Maksadü’l-Esna**, Matbaatü Tekaddüm, Mısır, 1322, s.97-98.

²⁴⁶ Kindi, a.g.e., s.160.

²⁴⁷ Alper, Ömer Mahir, **İslam Felsefesinde Akıl-Vahiy İlişkisi**, İstanbul, 2000, s.118.

²⁴⁸ Gazali, **Kanunü’t-Tevîl**, (çev. Bilal Aybakan), İslami Araştırmalar Dergisi, (521-526), C.13, S.3-4, Ankara, s.522-523.

²⁴⁹ Bayraktar, Mehmet, **İslamda Düşünce Özgürlüğü**, Ankara, 1995, s.414.

temellendirilebilen, doğrulanabilen bilgiler şeklinde kendisini gösteriyor. Temele alınan bilgi, türüne üstünlük tanıma, onu daha üst ya da daha kesin, genel geçer, sağlam bilgi olarak görme eğilimi hep aynı kalıyor. İşte, filozoflarca aranan doğrulukta bu bilgi türüyle ilgili, başka bir deyişle filozoflar tek tek doğruları değil de doğruluğu belki de “hakikat” sözüyle daha iyi ifade edilen şeyi arıyorlar. Ama bunun ne olduğu, neden bir türlü “ele geçirilemediği” ya da “ele geçirildiği” halde neden aramanın sürdüğü soruları yanıt beklemektedir. Felsefede evrensel doğrulardan ve gerçeklerden bahsetmek zordur. Çünkü doğrular ve gerçekler nesnesine ve öznesine göre değişmektedir. Kur’an’ı Kerim’de felsefenin aksine evrensel doğrular ve gerçekler vardır. İslam bu doğruları tek tek saymaktadır. Bütün insanlık bu hakikatlerin bilincine varacaktır.

1.6.2.2. Tasavvuf

İlk sufilerin Allah anlamında, bazen de batılın veya halkın (yaratıklar) karşıtı olarak kullandıkları hak kelimesine²⁵⁰ sonraki asırlarda yeni anlam yüklenmiştir. Tasavvuf metinlerinde hak terimi bazen bir edatla bazen de belli kelimelerle birlikte (maa’l-hak(Allah’la beraber); bi’l-hak(Allah ile); li’l-hak(Allah için)) kullanılır. Bunun yanın da aynı anlamlar da olmak üzere “maallah, bi’l-lah, li’l-lah veya minhü, bihi, lehu” kullanımlar da vardır.²⁵¹ Bütün bunlar ilk sufilerin hak kelimesini yaratıcı gerçek yani Allah anlamında kullandıklarını gösterir.

Hak kelimesi tasavvufta “şahid-i hak, aynü’l-hak, hakku’l-hak” şeklinde de kullanılır. İlme’l-yakin ve ayne’l –yakinden sonra gelen hakka’l-yakin mertebesi kulun her yönden ve en üst seviye de Hak’ta fani olması anlamına gelir. Yani Hak ile hak olmaktır.²⁵²

Sufilere göre Hakka’l-Yakin, kulun Allah’ta fani olması ve onunla yalnız ilmen değil hem ilim hem müşahede hem de hal itibarıyla beka bulmasıdır. Arabi’ye göre hakka’l-yakin müşahedededen sonra uluhiyeti zata nispet etmektir.²⁵³

“Hakka’l-Yakin” yaşayarak elde edilen bilgidir. Kalp ile sezilip bizzat duyulan ve basiretle müşahede olunarak yaşanmak suretiyle hasıl olan bilgi mertebesidir. Bu bilgi

²⁵⁰ Uludağ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991, s.200

²⁵¹ Demirci, Mehmet, “Hak”, DİA., C.15, s.151.

²⁵² Cebecioğlu, Ethem, **Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yayınları, İstanbul, 2004, s.243

²⁵³ Yavuz, Yusuf Şevki, “Hakka’l-Yakin”, DİA., C.15, s.204.

yakin ifade eden bilgilerin en yüksek mertebesini teşkil eder. Bu yüzden “tatmayan bilmez” denilmiştir. Bu mertebeye ulaşan kişilere “marifet sahibi” veya “arif” denir.²⁵⁴ Hakka’l-Yakin üç yakın türünden biridir. İnsanın öleceğini bilmesi İlme’l-Yakin; ölüm döşegine düşüp can çekişmesi Ayne’l-Yakin; ölüm tatması ve ölüm olayını yaşaması Hakka’l-yakindir.²⁵⁵ Kaşani’ye göre bilmek, görmek ve tatmak birbirinden farklıdır. Tatmak Hakka’l-Yakindir.²⁵⁶

Bazı müfessirler Kur’an’ın şu ayetlerinin ilmin bu mertebesine işaret eteğini söylemektedirler.

إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ

“*Ve o, gerçekten kat’i bilgilerin ta kendisidir.*”²⁵⁷

وَأِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ

“*Şüphesiz ki bu, kesin gerçektir.*”²⁵⁸

Sufiler Allah’a hak dedikleri gibi O’ndan olan ve gelen her şeye de hak derler. Bu anlamda Peygamber, Kur’an, Kur’an’daki her bilgi ve hüküm haktır. Buna aykırı olan her şey de batıldır. Nefisten ve şeytandan gelip insanı Allah’ın emir ve yasaklarını gözetmez halev getiren her şey batıl olduğu gibi insanı tefrikadan cem haline, kesretten vahdete yönelten her şey de haktır. Bazen hak ile hakikat arasında fark görülür. Hak doğru iş ve doğru sözdür, bunu ardında bulunması gereken iyi niyet ve samimiyet ise hakikattir. Tasavvufta hakikatten yoksun bir hak sadece bir gösteriştendir ibarettir. Aynı şekilde şariat yoluna girmek hak, bu yolda samimiyetle devam etmek hakikattir. Yani hak beden ise hakikat o bedenin ruhudur.²⁵⁹

Tasavvufta bu son anlamdaki hakkın çoğulu “hukuk” kelimesi de kullanılır. Zıddı ise “huzuz”dur. Allahın insandan istediği hukuk; nefis ve şeytanın istediği ise huzuzdur.

Hak kavramı üzerinde genişçe duran İbnü’l Arabi kendi fikir sistemine göre terimin geniş bir yorumunu yapmıştır. Ona göre hak mutlak varlıktır. Allah hak, onun dışında kalan her şey batıldır. Hak varlıktır ve varlık özü itibariyle hayırdır; batıl ise Ademdir. Adem esas itibariyle şerdir. Alem Hakk’a dönük yüzüyle var, öbür yüzüyle

²⁵⁴ Kahraman, Fikret, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2006, s.220.

²⁵⁵ Uludağ, a.g.e., s.206

²⁵⁶ Kaşani, Abdurrezzak, **İstılahatu’s-Sufiyye**, Kahire, 1981, s.65

²⁵⁷ Vakı’a, 56/95.

²⁵⁸ Hakka, 69/51.

²⁵⁹ Demirci, Mehmet, “Hak”, DİA., C.15, s.151.

yoktur. Bu nedenle alem, bir yüzüyle hak iken diğer yüzüyle şerdir. Tek bir hakikat olan varlığın biri hak, diğeri halk olmak üzere iki tarafı vardır. Bunlar iç içedir. Onun için Hak ancak halkta görünür; halk da ancak Hak sayesinde bir değer ifade eder.²⁶⁰

Hakkın tarifini imkansız gören İbnü'l Arabi'ye göre Hakkın hakkı olduğu gibi halkında hakkı vardır. Hakkın hakkı rububiyet, halkın hakkı kulluktur. Mesela ölüm haktır ama halkın hakkıdır. Öldürmekte haktır ama Allah'ın hakkıdır.²⁶¹

²⁶⁰ İbnü'l-Arabi, Muhyiddin Muhammed b.Ali b.Muhammed el-Arabi et-tai el Hatimi, **el-Fütuhâtü'l Mekkiyye**, Daru'l-Kutubi'l-Arabiyyeti'l-Kübra, Mısır, 1293, s.92.

²⁶¹ İbnü'l-Arabi, a.g.e., s.92.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA HAKİKAT VEYA GERÇEKLİK

2.1. Kur'an'da Hakikat

2.1.1. Hakikat Olarak Allah

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ

“Allah hakikattir, oysa onların (müşriklerin) adını andıkları O’ndan başkaları bir yalan(batıl)dan başka bir şey değildir.”²⁶²

Bu ayette “batıl” açıkça müşrik Arapların Allah haricinde taptıkları putlar demektir. Putlar da Kur’ani görüş açısından “insan kaprisinin” aptalca bir icadı ve bazı isimlerden başka bir şey olmadıklarına, mesnedsiz bir masal olduklarına göre, doğru (hak)dan kastın her şeyden fazla gerçek olan bir şey, varlık aleminde ta hayat ve ölüm sürecinin içinde işlerlik gösteren, yaşayan bir güç olduğu açıkça görülecektir. Bütün bu anlatılanların iyi kavranması için ilahi kudretin herkesçe ve sürekli olarak görülen nişanelerinden bir örnek (gecenin gündüze, gündüzün geceye katılması hakkında²⁶³) verilmekte, her şeyin Allah’ın varlık ve hoşnutluğuyla anlam kazandığı, O’nun dışında tapınılan, kendisinden bir şeyler beklenen bütün varlıkların boş olduğu ifade edilir. Bu hususu, her insanın topraktan yaratıldığı ve katılmış bir damla kandan gelişerek tam teşekkül etmiş bir çocuk halini aldığı sürecin çok detaylı bir anlatımı ile insanı hiçten yaratmaya gücü olan aynı Allah’ın sonunda onu diriltmeye de gücünün yeteceğini ifade olunduğu aşağıdaki ayet güzel bir biçimde ortaya koyar.

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّهُ يُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَأَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Bütün bu (harikulade yaratış)mümkün ise Allah hak(hakikat) ve öliye hayat vermeye (gücü yettiği) ve her şeye muktedir olduğundandır.”²⁶⁴

Allah’ın insan hayatını yönetmedeki sınırsız gücü, kuvvetle vurgulanarak O’nun gerçekten tek gerçek oluşuna delil olmaktadır. Başka bir ifade ile Allah’taki gerçeklik niteliği büyük ölçüde O’nun muhteşem yaratış faaliyeti açısından kavranılmaktadır.

²⁶² Hacc, 22/ 62.

²⁶³ Hac,22/61.

²⁶⁴ Hacc, 22/6.

قُلْ لِّمَنَ الْأَرْضُ وَمَن فِيهَا إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ قُلْ مَن رَّبُّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ قُلْ مَن بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ فَأَنَّى تُسْحَرُونَ

“Şöyle söyle :”size gökten ve yerden rızınızı veren kim? Kimdir gerçekten duyabilen ve gerçekten görebilen? Kimdir ölüyü dirilten ve diriye öldüren? Kim bakıyor bu işlere?” “Allah” diyecekler. Hemen şöyle de :” Peki korkmuyor musunuz(O’ndan)? İşte Rabbiniz Allah böyledir. Hakikatin kendisidir. Peki hakikatin ötesinde, hatadan başka bir şey mi var.”²⁶⁵

Bu ayetlerin birinci amacı, Allah’ın yüce kudretinin kesin kanıtlarını ortaya koyarak inkarcıların, yeniden dirilmeyi imkansız gören iddialarını reddetmek; ikincisi de Allah’tan başka, bir ilah kabul etmeye ve tapınmaya değer hiçbir varlık bulunamayacağını kanıtlamaktır.²⁶⁶

2.1.2. Hakikat Olarak Vahiy(Kur’an)

أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ بَلْ جَاءَهُم بِالْحَقِّ وَأَكْثَرُهُم لِلْحَقِّ كَارِهُونَ وَلَوْ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَن فِيهِنَّ بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ

“O (iman sahibi olmayan)lar diyorlar ki: Yoksa O cinnet getirmiş mi? Hayır O, onlara hakkı getirdi. Halbüki onlar haktan hoşlanmıyor ve eğer hak onların değişen arzularına uysaydı, gökler ve yer ve arasındakilerin hepsi muhakkak bozulmuş olurdu.”²⁶⁷

Ayet, peygambere bilhassa görevinin başlangıcı sıralarında çevresindekiler tarafından bir kaçık, mecnun olarak bakıldığından bahseder. Daha sonrasında onların bu görüşü reddedilmekte ve peygamberin gerçeğin ta kendisi olan Allah’ın “hakikatin” ta kendisi olan ilahi bildiriye (vahiy) getirmiş bir elçi olduğunu ilan eder.

Burada Kur’an-ı Kerime ve Hz. Peygambere inanmayı gerekli kılan üç nokta üzerinde durulmaktadır:

a- Kur’an, iyi niyetli insanların kabul edebileceği bir makullük taşır; dolayısıyla art niyetli ve ön yargılı olmayan her insan, Kur’an üzerinde sağlıklı ve yeterli ölçüde

²⁶⁵ Mü’minun, 23/84-89.

²⁶⁶ Razi, a.g.e., C.16, s.446-450.

²⁶⁷ Müminun, 23/ 70-71.

düşündüğünde, incelediğinde onun ortaya koyduğu esasları kabul edebilir. Bu nedenle putperestler Kur'an üzerinde düşünmemekle suçlanmıştır.

b- Kur'an, insanlığın o güne kadar hiç bilmediği, duymadığı şeylerden bahsetmiyor. Aksine o, önceki peygamberlere bildirilen ilahi evrensel gerçeklerden bahsediyor.

c- Mekke toplumu, kırk yıldır peygamberi yakından tanıyor, güvenilir bir kişi olarak nitelendiriyorlardı. Bu durumda peygamberlik geldikten sonra ona yalancı, cin çarpmış, gibi isnatlarda bulunmaları, onların çıkarıcı kişiliklerini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak peygamber onlara gerçek olanı, yani her akıl sahibi ve fitratı bozulmamış insanın doğruluğunu kolayca kavrayacağı bilgiler, hikmetler getirmiştir.²⁶⁸

Ayetteki "hak" kelimesi, yüce Allah'ın hem evrenin düzenini belirleyen hem de insan eylemlerinin nasıl olması gerektiğini bildiren yasalarını(vahyi) ifade eder. Bu yasalar kesindir, insanların arzularına göre değişmez; en küçük bir sapma göstermeden ilahi irade nasıl tayin ettiyse öyle işler.

Aynı şekilde bu hakikate dil uzatılmakta ve saf büyüçülük, sihir diye alay edilmektedir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ

*"Hakikat kendilerine ulaştığında, kafirler onun için "bu yalnızca büyüden başka bir şey değil" derler."*²⁶⁹

الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُن مِّنَ الْمُمْتَرِينَ

*"Bu rabbinden gelen hakikattir. Bu yüzden sen hiçbir zaman şüpheye düşenlerden ve tereddütte kalanlardan olma."*²⁷⁰

Ayette geçen "hak" kelimesi hakkında iki yorum yapılmıştır:²⁷¹

a) Ebu Müslim şöyle demektedir ; " Bundan murat, Hristiyan ve Yahudilerin dediği değil, Hz. İsa'nın sana indirmiş ve bildirmiş olduğum şu haberidir" şeklindedir. Çünkü Hristiyanlar, "Hz. Meryem bir ilah doğurdu" demişler; Yahudiler de Hz. Meryem'e iftira edip, bu çocuğu, Hz. İsa'yı marangoz Yusuf'a nispet etmişlerdir.

²⁶⁸ Taberi, a.g.e., C.13, s.42.

²⁶⁹ Sebe, 34/43.

²⁷⁰ Al-i İmran, 3/ 60.

²⁷¹ Razi, a.g.e., C. 6, s.365.

Bunun üzerine Allah, Kur'an'da, Hz. İsa ile ilgili olarak indirdiği o şeyin hak ve hakikat olduğunu beyan ederek, bu hususta şüphe etmeyi yasaklamıştır.

b) Bu tabirden maksat , “bu meselenin izahı konusunda hak olan şey, bizim zikrettiğimiz darb-ı meseldir. Bu da Hz.Adem kıssasıdır. Çünkü bu meseleyi izah etmek için, bu hadiseye sarılmaktan daha güçlü bir beyan ve burhan bulunmamaktadır.

2.1.3. Hakikat Olarak İslam

Eğer peygamberin ağzından çıkan vahiy, hakikatin kendisi ise, o zaman bundan doğal olarak, bu vahye istinad eden din hüviyetindeki İslam'ın hakikatin yani gerçekliğin kendisi olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda “hak” kelimesi sürekli olarak “batıl”ın karşıtı olarak kullanılmaktadır.

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يُهْدَىٰ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ

“De ki :”Allah’a koştüğunuz ortaklarınızdan hakka iletecek olan bir kimse var mı?” de ki : “ Hakka Allah iletir” öyle ise, hakka ileten mi uyulmaya daha layık, yoksa iletilmedikçe doğru yolu bulamayan kimse mi? Nasıl hüküm veriyorsunuz.”²⁷²

Bir önceki ayette Allah’tan başka yaratıcı tanımamak gerektiği ifade buyrulduktan sonra burada da insanların fikirde, inanç ve yaşayısta hakka (İslam) yani doğru ve iyi olana ulaşma hususunda Allah’ı dışlayarak O’ndan başkasının rehberliğine bel bağlamalarının kesinlikle yanlış olduğu belirtilmektedir. Çünkü “hakka götüren yalnız Allah’tır”. O’nu inkar ederek yahut ilgisiz kalarak nihai hakikate, en iyi yaşayışa ulaşamaz. İnsanın hayatını hatta insan olarak varlığını anlamlı kılan (İslam’a erişme ve yaşama)bu temel amaca ulaşma hususunda kendisine hiçbir şey kazandırmayan sıradan varlıkları izlemesi yani onları tanrı yerine koyup kul olması ona yaraşır mı?

²⁷² Yunus, 10/35.

2.1.4. Hakikat Olarak Kıyamet

وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ

“Çünkü kıyamet muhakkak gelecektir. Onda hiçbir şüphe yoktur ve şüphesiz Allah, kabirlerdeki kimseleri diriltecektir.”²⁷³

Allah’ın kudreti ve dünya hayatından sonra yeni bir hayatın başlayacağı hususta tartışmaya girişen inkarcılara bugünün gerçek olduğu anlatılmaktadır. Kur’an öldükten sonra dirilmenin aklen kabul edilebilirliğini ve Allah’ın buna kadir olduğunu görmek için dikkatleri bir önceki ayete yöneltmektedir. Ayette;

a- İnsanın kendisinin nasıl dünyaya geldiği ve hangi aşamalardan geçtiği

b- Kuru toprağın yağmurla canlanması ve türlü türlü bitkiler vermesi²⁷⁴ bilgisi anlatılır.

من كان يرجو لقاء الله فإن أجل الله لآت وهو السميع العليم

“Her kim Allah’a kavuşmayı umarsa, bilsin ki Allah’ın tayin ettiği o vakit elbette gelecektir. O hakkıyla işiten ve görendir.”²⁷⁵

2.1.5. Hakikat Olarak Azap

وَيَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقُّ هُوَ قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ

“O, (azap) gerçek midir? Diye senden haber soruyorlar. De ki: Evet, Rabbime and olsun ki o elbette gerçektir.”²⁷⁶

Öncesinde inkar edenler için söz konusu azabın sürekliliği ve bunun kendi olumsuz tutum ve davranışlarının bir sonucu olduğu bildirildikten sonra bütün bu gerçeklere rağmen hala ahiret hakkında inkarcı veya kuşkucu davrananlara, dürüstlüğünden herkesin emin olduğu peygamberin yemin ederek verdiği cevapla, bunun (azap) kesin gerçek olduğu, zamanı geldiğinde kıyametin ve diğer ahiret hallerinin gerçekleşmesinin artık hiç kimsenin engelleyemeyeceği gerçekliğine değinilmektedir.

²⁷³ Hac, 22/ 7.

²⁷⁴ Hac, 22/5-6.

²⁷⁵ Ankebut, 29/5.

²⁷⁶ Yunus, 10/53.

2.2.6. Hakikat Olarak Vaad

أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَلَا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

“Bilesiniz ki, göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah’ındır. Yine bilesiniz ki, Allah va’di haktır. Fakat onların çoğu onu bilemez.”²⁷⁷

“Gökler ve yer” ifadesiyle topyekün evren kastedilmektedir. Evren ve hayat bütün var olanları kuşatan kavramlardır. Evren ve hayatın kaderine toplu bir bakışı dile getiren bu ayet, dolaylı olarak bu kaderi elinde tutan yüce kudretin ahiret hayatını gerçekleştirmesini imkansız görmenin saçmalığına işaret etmektedir. “Allah’ın olacağını bildirdiği şey gerçektir”; O “Ahiret gerçekleşecek ve her insan bu dünyada yapıp ettiklerinin hesabını orda verecek” dediğine göre bu muhakkak olacaktır; aksine düşünmek Allah’ın aciz olduğunu veya sözünde durmayacağını kabul etmek anlamına gelir. Bu anlayış ise bir cehalet ürünü ancak olabilir. Bu sebeple ayetin sonunda ahireti inkar edenler kastedilerek, “Onların çoğu bilmezler” yani “delillerden habersizdirler, varlık ve olayların dış görünüşleriyle yetinip aldanırlar; sonuçta da gerçeğin engin bilgilerinden mahrum kalırlar”²⁷⁸ buyrulmuştur.

2.2. Kur’an’da Hak Ve Batıl

Araştırmamızda hak ile “yapılması vacib, doğru ve sabit; itikat, söz ve fiil olarak da sürekliliği şeriatın hükmü ile kaim olan şey”i, batıl ile de “ hakkın zıddını, yani gerçekliği ve sürekliliği olmayan, doğrulukla vasıflanmayan, yapılmaması gereken, hatta kökten kazıyıp yok edilmesi şeriatın hükmü ile gerekli kılınan şey” i kastediyoruz. Buna göre “hak”, Allah’ın bütün emirlerini, “batıl” ise bütün yasaklarını içerir.

2.2.1 İnanan-İnanmayan İnsanlar Arasında Hak Ve Batıl Mücadelesi

Hak ile batıl arasındaki mücadele, gerçekte taraftarları, yani müminler ile onların dışında kalanlar arasındaki mücadeledir. Çünkü taraflar hak ile batılın ilkelerini tatbik etmekte ve o ilkeleri hayatın her alanında ortaya koymak ve ikame etmek hususunda

²⁷⁷ Yunus, 10/55.

²⁷⁸ Razi, a.g.e., C.12, s.113.

gayret sarf etmektedir. Böylece iki gurup, yani hak ile batıl arasında bir mücadele, çatışma ve rekabet baş göstermektedir.²⁷⁹

Hak ve batılın mücadelesi gerekli ve kaçınılmazdır. Çünkü birbirlerinin zıt kutuplarında bulunurlar. Birinin varlığını sürdürmesi, diğerini yok etme ve ortadan kaldırmakla mümkündür. Bu nedenle hak ve batılın bir arada bulunması tasavvur dahi edilemez.

Batılı zorba kılan bir gücü vardır. Batıl ehli batıl inanışlar üzerinde bulunmakla yetinmez hakka ve hakkı savunanlara üstün gelme, hakkı yok etmeye, savaşarak ve kuvvet kullanarak, mal dağıtarak insanları ondan alıkoymaya ve arzularını gerçekleştirmek için, gerek duydukları her bir güçle gayret sarf ederler.

Batılın ve onun gücünün durumu budur. Bu güç onu zorba kılar, hakkı ve hak ehlini, vev ki güç kullanarak yok etmeye iletir. Bu husus Kuranda şu şekilde anlatılmaktadır.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصْنَعُوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُفْثُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ

*“İnkâr edenler, Allah yolunda (insanları)men etmek için mallarını harcarlar ve harcayacakla da. Sonra kendilerine yürek acısı olacak, nihayet yenilecekler.”*²⁸⁰

وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ

*“Onlar yapabilseler sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler .”*²⁸¹

Kafirlerin, müminlerle savaşması Tağut’un yolunda batıllarına yardım için savaşmaları demektir.

الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا

*“Müminler Allah yolunda, kafirler ise Tağut(şeytan) yolunda savaşırılar.”*²⁸²

²⁷⁹ Zeydan, Abdülkerim, **İlahi Kanunların Hikmetleri**, (çev. Nizamettin Saltan) , İhtar Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.56-58.

²⁸⁰ Enfal, 8/36.

²⁸¹ Bakara, 2/217.

²⁸² Nisa, 4/76.

Batılın kendini ve taraftarlarını zorba kılan gücü olunca, hakkın da, batılın ve yanlılarının zorbalığından koruyacak, hakka ve hak ehline galibiyet imkanı verecek gücünün olması lazımdır. Bu nedenle Allah batıl ehlini korkutmak ve onları ehl-i hak ile uğraşmaktan vazgeçirmek için kuvvet hazırlamayı ehl-i hakka emretmiş ve şöyle buyurmuştur;

أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ

*“Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın. Bununla Allah’ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah’ın bildiği kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız tam olarak size ödenir, hiç haksızlığa uğratılmazsınız.”*²⁸³

Allah, hak ehline, batıla üstün gelerek Allah’ın dini yücelip kafirler zelil ve perişan olsunlar diye, kendi yolunda mal, can ve bütün imkanlarla cihat yapmayı emretmiştir.

Sünnetullah, hak ve batıl mücadelesinde hakkın galibiyetini; batılın yok edilmesi ve kovulmasını hükme bağlamıştır.

وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ

*“Batılı mahveder, hakkı sözleriyle yerleştirir.”*²⁸⁴

Zühayli bu ayetin tefsirinde “batılı yok etmek, kelimeleriyle vahyi veya hükmü ile hakkı isbat etmek Allah’ın adetlerindendir.” demektedir.²⁸⁵

يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ

*“Allahın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Oysa kafirler hoşlanmasalar da Allah, nurunu tamamlamaktan başka bir şeye razı olmaz. O, Allah’a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir.”*²⁸⁶

²⁸³ Enfal, 8/60.

²⁸⁴ Şura, 42/24.

²⁸⁵ Zühayli, Vehbe, **Tefsirü'l-Münir**, Risale Yayınları, İstanbul, 2005, C.13, s.58.

²⁸⁶ Tevbe, 9/32-33.

Resulullah'ın amacı, Allah katından getirmiş olduğu hidayet ve hak yolunu, diğer hayat tarzı ve sistemlerinin üzerine hakim kılmaktır.²⁸⁷

“De ki; “hak geldi, batıl yok oldu. Şüphesiz batıl, yok olmaya mahkumdur.”²⁸⁸

هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِّنْ نَّارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُوسِهِمُ الْحَمِيمُ

“İşte iki hasım taraf ki, Rableri hakkında tartışmaya girmişlerdir. Bunlardan inkar edenler için ateşten giysiler biçilmiştir. Başlarının üstünden de kaynar su dökülür.”²⁸⁹

2.2.2. Yakın Akrabalar Arasında Hak Ve Batıl Mücadelesi

Kuran, kendisine iman etmiş ve bu gerçekliğin farkında olan insanlarda, Allah'ın, vahyin, İslam'ın ve Hz. Peygamberin hak olduğu gerçeğini kimsenin değiştiremeyeceğini belirtmektedir. Yaşantısında kendisine en yakın olan ve kendisine dünyada hayat veren ailesinin bile bu gerçekten insanları döndüremeyeceği vurgulanır.

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُم بِرُوحٍ مِّنْهُ وَيَدْخُلُهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Allah’a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy-sopları olsalar bile, Allah’a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslediğini görmezsin. İşte Allah onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendi katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları, içlerinden ırmaklar akan ve içlerinde ebedi kalacakları cennetlere sokacaktır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. İşte onlar, Allah’ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, Allah tarafında olanlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”²⁹⁰

İslam dini, “sıla-i rahim” kavramıyla hısımlar arasında sevgi, saygı, yardım ve merhamet düzeyinde kaynaşmayı vacip kılmıştır. Böylece aile hayatına renk katarak hısımlar arasında kopmaz bağlar oluşturmuştur. Ancak hısımlar arasında din ve inanç farkı bulunmadığı sürece bu böyledir. Kişinin babası oğlu, küfür üzere olur da bunda ısrar ederek kin, nefret ve düşmanlığını ortaya korsa, artık aralarındaki akrabalık bağları

²⁸⁷ Mevdudi, Ebu'l Ala **Tefhimu'l Kur'an**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, C.2, s.222.

²⁸⁸ İsra, 17/81.

²⁸⁹ Hac, 22/19.

²⁹⁰ Mücadele, 58/22.

bütünüyle kopar; sadece vatandaşlık veya komşuluk bağı kalır. Nitekim ahiret gününde hiç kimse babasının veya oğlunun destek ve yardımıyla ilahi adaletin tecelli ettiği hesap alanının dışında tutulmaz ve hesap vermekten kurtulamaz.²⁹¹

2.2.2.1. Hz. Nuh (as) ve Çocukları

وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ

*“Gemi dağlar gibi dalgalar arasında onları götürüyordu. Nuh, ayrı bir yere çekilmiş oğluna, yavrucuğum, bizimle beraber sen de bin, inkarcılarla birlikte olma diye seslendi.”*²⁹²

قَالَ سَآوِي إِلَى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ

*“O, ben kendimi sudan koruyacak bir dağa sığınacağım, dedi. Nuh, “bugün Allah’ın rahmet ettikleri hariç, O’nun azabından korunacak hiçbir kimse yoktur.” dedi. Derken aralarına dalga giriverdi de oğlu boğulanlardan oldu.”*²⁹³

وَنَادَى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ

*“Nuh, rabbine seslenip şöyle dedi : “Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Senin va’din elbette gerçektir. Sen de hükmedenlerin en iyi hükmedenisin”.*²⁹⁴

Hz. Nuh, kendisini yalanlayanlardan olup yalnız bir kenara çekilmiş bulunan dördüncü oğlu Yam’a babalık şefkat ve merhametiyle son olarak bir daha seslenip gemiye çağırdı. Oğlu babasın şefkat yüklü bu çağrısına kulak vermedi; çünkü olayın diğer tabii afetler gibi bir afet olduğunu sanıyordu. Bu sebeple babasının çağrısına “beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım” diye cevap verdi. Oysa olay tabi bir afet değil, azgın bir kavmi cezalandırmak üzere Allah tarafından özel olarak gerçekleştirilmiş bir tufandı ve Allah’ın emriyle yapılmış olan geminin dışında kalanlar bu tufandan kurtulamamıştır. Oğlunun düstur edindiği batıl yol, kalbini katılaştırmıştır, peygamber

²⁹¹ Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İzmir, trs., C.12, s.6074.

²⁹² Hud, 11/42.

²⁹³ Hud, 11/43.

²⁹⁴ Hud, 11/45-47.

babanın öğütleri onu etkilememiştir. Derken baba ve oğul arasına dağlar gibi dalgalar giriverdi, oğlu da inkarcılar ile birlikte boğulanlardan oldu.²⁹⁵

Bu ayetlerde gerçek değerın nesep yakınlığı değil, dini yakınlık olduğuna, Allah'ın mahlukatı hakkındaki hükmünün hiçbir peygamber veya veliye ayrıcalık yapılmadan mutlak adalet esası üzerine kaim olduğuna işaret edilmiştir. Bunun yanında son deme kadar ümit besleyen Nuh peygamber oğlundan vazgeçemiyor. Oysa ilahi hüküm kendisine daha önce bildirilmiş ve “*Her (hayvanın) dişi ve erkeğinden ikişer taneyi ve aleyhinde (ilahi) hüküm geçmiş olanlar dışında aileni ve iman edenleri gemiye bindir.*” mealinde ifadesini bulan ilahi beyanla gemiye bindirilecek olanların kimler olacağı açık şekilde belirlenmişti. Sonuç olarak küfür, baba ile oğlunu; karı ile kocasını birbirinden uzaklaştıran başlıca sebeptir.²⁹⁶

2.2.2.2. Hz. İbrahim (as) ve Babası

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ أَزَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا آلِهَةً إِنِّي أَرَاكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

“*Hani İbrahim babası Azer’e, “sen putları ilah mı ediniyorsun? Şüphesiz, ben seni de, kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum” demişti.*”²⁹⁷

قَالَ أَرَأَيْتَ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمُ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا

“*Babası, “ey İbrahim! Sen benim ilahlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen seni taş a tutarım. Uzun bir süre benden uzaklaş !” dedi.*”²⁹⁸

وَأَعْتَزَلَكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَأَدْعُوا رَبِّي عَسَىٰ أَلَّا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شُعْيَاءَ

“*Sizi ve Allahtan başka taptıklarınızı terk ediyor ve Rabbime ibadet ediyorum. Rabbime ibadet etmekle de mutsuz olmayacağımı umuyorum.*”²⁹⁹

Doğruluğun timsali ve Allah dostluğunun önde gelen bahtiyar insanı, risalet bağının sevilen ve sayılan gülü İbrahim (as) , putperestlerle seviyeli ve örnek alınacak bir mücadele sürdürebilmek için önce putperest olan babasını Allah'ın varlığına ve

²⁹⁵ İbn Kesir, a.g.e., C.8, s.3932

²⁹⁶ Yıldırım, Celal, a.g.e., C.6, s.2842.

²⁹⁷ En'am, 6/ 74.

²⁹⁸ Meryem, 19/ 46.

²⁹⁹ Meryem, 19 / 48.

birliğine inandırması gerekiyordu. Burada dört basamaklı bir irşat metodu uygulamıştır.³⁰⁰

1- Önce ilahlık vasfıyla bağdaşmayan sıfatları getirdi ve “Hiçbir şeyi işitmeyen, görmeyen ve sana hiçbir yarar sağlamayan bu cisimlere neden taparsın?” sorusunu yöneltti.

2- Bir olan, dengi ve benzeri bulunmayan Allah hakkında sana gelmeyen, ama bana gelen sağlam bir bilgi vardır. Onunla ben batıldan ayırt ediyor, en doğru yolu görüp gösterebiliyorum. Bu hususta benim maddi olarak hiçbir çıkarım yoktur, belki çok kaybım vardır. Ama gerçeği bulmak, hakkı anlayıp inanmak her insanın değişmeyen gıdası ve ilk-son amacıdır.

3- İnsanı bu gibi yanlış yollara iten ve durmadan verdiği sinyallerle, fısıltılarla kafa ve kalplerimizi bulandıran gizli bir kuvvet vardır ki o, şeytandır. Onun işi, hep hakkı unutturmaya, batılı çekici kılmaya yöneliktir, yani hep bunu gerçekleştirmekle uğraşır. Çünkü o, ilahi plandaki yeri gereği, insanların ebedi düşmanıdır. O halde ona uymak bir bakıma ona tapmak demektir.

4- Aklın kabul ettiği doğru yola girilmediği takdirde, bu varlık alemini sonsuz ve sınırsız kudretiyle düzenleyip tedbiriyle idare eden Allah’ın adet ve sünnetine ters düşülmüş olur ki, bu kanun kendisine ters düşenleri affetmez.

Böylece İbrahim önce söze “babacığım” diyerek sevgi ve saygısını, aynı zamanda bağlılığını dile getiriyor. Sonra onu, sonu hüsrana bir yoldan uzaklaştırmak isteğini söylüyor. Sonra da insana yakışanın Allah’a iman etmesi olduğunu hatırlatıyor. Bu açıdan hareketle onu şeytanın tuzağından kurtarmaya çalışıyor. Olumlu sonuç alamayınca da ilahi sünnetin vuracağı elim tokadı hatırlatıyor.

2.2.2.3.Hz. Lut (as) ve Karısı

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَأةَ نُوحٍ وَامْرَأةَ لُوطٍ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّاخِلِينَ

“Allah, inkar edenlere, Nuh’un karısı ile Lut’un karısını örnek gösterdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki Salih kişinin nikahları altında bulunuyorlardı. Derken onlara hainlik

³⁰⁰ Yıldırım , Celal, a.g.e., C.7, s.3731-3732.

ettiler de kocaları, Allah'ın azabından hiçbir şeyi onlardan savamadı. Onlara, "haydi, ateşe girenlerle beraber siz de girin!" denildi."³⁰¹

Nuh'un ve Lut'un karısı iki salih kişinin yetkisi altındaydılar. Her ikisi de iki peygamberin nikahı altında ve ismetinde eşleri ve bu sayede dünya ile ahiretin hayrını ve saadetini kazanabilecek bir konumdaydılar. Bu durumda iken onlara ihanet ettiler. Nuh 'un karsısı ona deli demiş, koğuculuk etmiş, sır olarak düşündüğü vahiy haberlerini müşriklere duyurmuştu. Lut'un karsı da münafıklık edip, evinde duyduğunu kavmine iletliyordu. Lut'un gizli gelen misafirlerini haber veriyordu. Gerek Nuh'un karısı, gerek Lut'un karısı eş olmak şerefının gerektirdiği iman ve itaate, dini bağlılık ve istikamete sahip olmamış, nail oldukları nimetin kadrini takdir etmeyerek küfür ve inkara meyletmışlerdir. Hayır ve kurtuluşa çalışan eşlerinin başarılarını kolaylaştırmak yerine onlara eza ve hak düşmanlarının fesatlarına yardım edecek gizli ihbarlar ile fitneyi körüklemek suretiyle emanete ihanet etmiş ve Allah'ın azabını hak etmişlerdir.

Ve peygamber hanımları olmak onları azaba düçar olmaktan kurtaramamıştır.³⁰² Burada, herkesin kendi iman ve ameline göre karşılık alacağı; akrabalıklardan kaynaklanan herhangi bir iltimasın söz konusu olmayacağı vurgulanmıştır.

2.2.2.4. Firavun ve Karısı

Firavun'un karısının adı Asiye'dir. Bir rivayete göre Hz.Musa'nın halasıdır. Hz Musa Firavun'a karşı asasını salıverdiği zaman iman etmiş, Firavunda onu imanından dolayı şiddetli azaba çekirmiştir. Ebu Hureyre'den rivayet olunduğuna göre güneşe karşı dört çivi ile çivileyip üzerine koca bir kaya bırakıvermiştir.³⁰³ O anda karısı şöyle demiştir;

وَصَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَةٌ فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ

"Allah iman edenlere de firavunun karısını örnek gösterdi. Hani o, "Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap. Beni Firavundan ve onun yaptığı işlerden koru ve beni zalimler topluluğundan kurtar!" demişti."³⁰⁴

³⁰¹ Tahrim, 66/10.

³⁰² Elmalılı, **Hak Dini**, C.7, s.432-433; Yıldırım , Celal, a.g.e., C.12, s.6280.

³⁰³ Elmalılı, **Hak Dini**, C.7, s.433.

³⁰⁴ Tahrim, 66/11.

Tarihte gelip geçen kavim ve milletlerden, olgunluğun sağlam iman ve köklü güzel ahlakın doruğuna yükselen iki hanım misal veriliyor: Firavun'un eşi Asiye ve İmran kızı Meryem...³⁰⁵

Birincisi, küfür ve tuğyan ortam ve şartlarının en amansız döneminde küfür kokan bir sarayda ve maddi imkanların en çarpıcı ve göz kamaştırıcı ihtişamı içinde gönlünü geçici maddeye değil, ebedi mutluluğu vadeden Cenab-ı Hak'a çevirmiş bulunuyordu. Hiçbir nimet ve devlet ona Allah'a imandan daha cazip görünememiştir. O bakımdan bu hanım cidden kemal mertebesinde ve büyüktür; her yönüyle ahlak ve faziletin timsalidir. Aynı zamanda nefse hakimiyetin eşsiz misallerinden biridir. O bakımdan Kur'an'da ona yer verilmekte, Cenab-ı Hak onu anmakta ve ismini tarihini silinmez sahifesine nakşedip kalıcı kılmaktadır.

İkincisi, İsa Peygamberin annesi Meryem'dir ki, bu müstesna hanım, küçük yaşından beri mabede adanmış bir kadındır. Her yönüyle iffet ve namusun timsali; yalnız Hak'a kul olmanın parlak örneğidir.

2.2.3.Hak-Batıl Mücadelesinin Sembolik Anlatımı

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَهُ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلَهُ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ

*“Gökten bir su indirdi de dereler, kendi ölçülerince dolup aktı ve sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü. Süs eşyası veya yararlanılacak bir şey elde etmek için ateşte erittikleri şeylerden de böyle köpük olur. İşte Allah hak ile batıla böyle örnek getirir. Köpüğe gelince söniş gider. İnsanlara yararlı olan şeyler ise yerde kalır. İşte Allah böyle misaller verir.”*³⁰⁶

Ayet, hakkın yararlı ve kalıcı; batılın ise bir süre üste çıksa da yararsız ve gidici olduğunu belirterek şu misali verir;

Allah'ın yağdırdığı yağmurdan seller oluşur. Her derenin büyüklüğüne göre çağlayıp akan seller üzerine köpük, çer çöp belirir. Süs eşyası, kap kakak yapmak için altında ateş yakılarak eritilen madenlerin üzerinde de posa görülür. Gerek sel, gerek

³⁰⁵ Yıldırım, Celal, a.g.e., C.12, 6282.

³⁰⁶ Rad,13/17.

maden üzerindeki köpük atılır, yok olur, selin hareketi zayıflayınca köpük dağılır, çer çöp derenin kenarlarına yapışır, geriye yararlı olan su kalır. Madenin tortusu atılır, yararlı olan cevher kalır. Yararlı olan köpük ve tortu değil, kalıcı olan su ve madendir. İşte hak karşısında batılın durumu da böyledir. Batıl bir süre hakkın üstüne çıkmış olsa da sonunda söner, gerçek ortaya çıkar. Gerçek kalıcı, batıl ise köpük ve tortu gibi yok olucudur.³⁰⁷

Ayetin işaret ettiği bir başka güzellikte şudur;

Hak, şatafatlı değildir; ama o hep güçlüdür, kudretlidir ve mütevazıdır. Kendi doğrultusunda hedefine ilerlerken feyiz ve rahmet, adalet ve hakseverlik, Yüce Yaratan'a kulluk ve teslimiyet bırakır. Tıpkı dereleri dolduran yağmur gibi... Arazi üzerinden akıp giderken bir yandan ona hayat verir, ekin için yararlı mil bırakır. Oysa o mil suyun içinde seyrederken pek görünmez. Ayrıca yağın yağmurla birlikte toprak için çok faydalı maddeler de iner. Batıl ise şatafatı sever, içi boştur, tıpkı köpük gibi, suyun üstünde yüzer, dikkatleri çeker. Fakat kısa sürede sönüp gider, geriye faydalı bir şey bırakmaz.³⁰⁸

Kur'an Levh-i Mahfuzdan indikten sonra, gönülleri vadiler misali, anlayış, iman ve irfanları nispetinde doldurmaktadır; dolup taşınca da oradaki şüphe, cehalet, inat ve benzeri köpükleri üste çıkarır ve çok geçmeden o köpükler sönüp kaybolur. Gönül vadisi küfür ve azgınlıkla veya nifak ve şirkle tıkanmışsa, Kur'an'ın feyz ve bereketine pek yer kalmamış sayılır. Önce o tıkanmaya sebep olan nesneleri tevhid ile temizlemek gerekir.³⁰⁹

وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ

“Karanlıklar (batıl) ile aydınlık (hak) bir olmaz.”³¹⁰

Aklını iman ve irfanıyla birleştirip gerçeği araştırmak suretiyle hakkı bilip anlayan ve tahkiki iman ile inanan kişilerin gözü açıktır. İblis gibi batıl olan şeylerin peşine takılıp nefis otlağında bir ömür tüketen inkarcı ise gerçekte kördür. Zira küfürle iman arasındaki mesafe kıyas kabul etmeyecek nispettedir. O bakından Cenab-ı Hak batılı

³⁰⁷ Yıldırım, Celal, a.g.e., C. 6, s.3058; Ulutürk, Veli, **Kur'anda Temsili Anlatım**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s.57.

³⁰⁸ Şahinler, Necmettin, **Kuranda Sembolik Anlatımlar**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 127-130.

³⁰⁹ İbn Kesir, a.g.e., C.8, s.4230

³¹⁰ Fatır, 35/ 20.

karanlığa, hakkı ise aydınlığı benzetmiştir. Kafir gerçek anlamda önünü görmeyendir. Mümin ise önü aydınlık, görüş mesafesi olabildiğince uzundur.³¹¹

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ صُمُّ بَعْضٍ عَمَى فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ أَوْ كَصَيِّبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Onlar tıpkı şuna benzerler ki (aydınlanmak için) bir ateş yakmak istedi .(ateş) çevresini aydınlatır aydınlatmaz, Allah onların ışıklarını (gözlerinin nurunu) giderdi ve onları karanlıklar içerisinde bıraktı, artık görmezler. Onlar sağırdılar, dilsizler, kördürler. Onlar (hakka) dönmezler. Yahut da onlar, gökten boşanan, içinde karanlıklar, gök gürlemesi ve şimşekler bulunan bir sağanağa (tutulmuş) gibidirler. Yıldırımlardan ölmek korkusu ile parmaklarını kulaklarına tıkarlar; oysa Allah inkarcıları tamamen kuşatmıştır. Şimşegin çakması neredeyse gözlerini alır; önlerini aldıkça ışığında yürürler, üzerlerine karanlık çökünce dikilir kalırlar. Allah dileyseydi, işitmelerini ve görmelerini de giderirdi. Doğrusu Allah her şeye kadirdir.”³¹²

Ayet hak olan davet karşısında kafir ve münafıkların tutumunu sembolik bir ifade kullanarak anlatmıştır. Burada iki temsil vardır. Birincisi ister kafir, ister münafık olsun, inkarcıların, Hz. Peygamber gelmeden önce akide, yol ve dünyevi yaşayışları bakımından karanlıklar içinde olmalarını ve bundan kurtulmayı temenni etmelerini, bunu içinde aydınlanmak maksadıyla ateş yakmak istemelerini Allah, Hz. Peygamber ile bekledikleri nurun gelmesine ve yakmak istedikleri aydınlatıcı ateşin yanmasına benzetiyor; fakat bu sefer de onların basiretlerinin bağlanmasını, kibir ve inatlarından iman etmemelerini, Allah'ın onların nurunu yok etmesine ve öylece katranlıklar içerisinde kör, sağır ve dilsiz olarak kalmalarına teşbih ediyor. İşte Allah hakikati görmezden gelen insanları bu tablo ile tasvir etmektedir.³¹³

İkinci temsil ise arada sırada izhar ettikleri iman münafıkları kısa bir süre aydınlatır. Onun aydınlığında bir müddet yürürler. Ancak imandan vazgeçip batıla yöneldikleri zaman ışıkları söner karanlıklar içerisinde kal verirler.

³¹¹ Yıldırım, Celal, a.g.e., C.9, s.5000.

³¹² Bakara,2/17-20.

³¹³ Beydavi, Ebu Said Nasruddin Abdullah b.Ömer b. Muhammed, **Envaru't- Tenzil ve Esraru't-Te'vil**, el-Müessetü'l-Alemi, Beyrut, 1990 C.1, s.31.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'DA İNSAN HAKLARI

İslam, insanın iman ve “hukuk”una saygıda “hukuk” mertebesini aşarak insan haklarını zaruretler kabul edip farizalar arasına koymaktadır. Yeme- içme, güvenlik, inanç, düşünce ve ifade özgürlüğü, öğrenim hakkı toplumun genel düzeninin oluşturulması, eşitlik, adalet v.s. bütün bunlar İslam nazarında insanın isteyeceği, elde etmek için çaba harcayacağı, engelleyenlere karşı duracağı haklardan ibaret değildir. Bunlar aynı zaman da insanların görevleridir.

İnsan yaşamı boyunca pek çok hakkın öznesi durumundadır. Bunların bir kısmı insanın doğuştan getirdiği fitri haklar iken, bir kısmı ise sosyal bir varlık olmasının gerektirdiği haklardır. İnsanlar farklı pozisyonlarda farklı hakların öznesi olurlar. Örneğin çocuk hakları, kadın hakları, anne-baba hakkı v.b. haklardan bahsedebiliriz. Biz bu bölümde, Kur'an-ı Kerim'de insanın insan olması hasebiyle sahip olması gereken haklar üzerinde durmak istiyoruz.

3.1 Yaşama Hakkı

Kur'an yaşama hakkını en temel hak olarak ortaya koymuştur. Çünkü diğer haklardan yararlanabilmek için bu hakka sahip olmak ön koşuldur. Yaşamını yitirmiş bir insanın diğer haklardan yararlanılması düşünülemez. Bu nedenledir ki Kur'an “bir insanı öldürmeyi bütün insanlığı öldürmek, bir insanı diriltmeyi ise bütün insanlığı diriltmek gibi” kabul etmiştir.³¹⁴

İnsanın maddi ve manevi hayatının dokunulmazlığı konusunda ilk hatıra gelen yaşama hakkıdır. Hiçbir kimse bir insanı keyfi nedenlerden dolayı öldüremez. Bu konuyla ilgili şu ayetleri zikredebiliriz;

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيٍّ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مُنْصُورًا

³¹⁴ Maide, 5/32, İbn Kesir,a.g.e., C.1, s.300.

*“ Haklı bir sebep olmadıkça, Allahın, öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir. Ancak o da (kisas yoluyla) öldürmede meşru ölçüleri aşmasın. Çünkü kendisine yardım edilmiştir.”*³¹⁵

Haksız yere bir insan öldürmenin Allah katında ne denli büyük bir suç olduğu verilen cezanın büyüklüğü ile kendisini göstermektedir.

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا

*“Her kim bir mümini kasten öldürürse, cezası içinde temelli kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lanetlemiş ve büyük bir azap hazırlamıştır.”*³¹⁶

Kuşkusuz bu konuyla ilgili ayetler öncelikle adam öldürmenin kötülüğü ve canların kutsallığı konusunda ahlaki bir bilinç oluşturmayı, bu bilinci kalplere yerleştirmeyi ve bunu sürekli diri tutmayı amaçlamaktadır. Ancak bu tür ahlaki yaptırımların ve uhrevi vaidlerin bütün insanlar için caydırıcı olması beklenemez. Bu nedenle Allah yaşama güvenliğine yönelik tehditler için dünyevi müeyyideler koymuştur.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَىٰ بِالْأُنثَىٰ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبَاعْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٍ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنْ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَعَلُهُ عَذَابُ أَلِيمٍ

*“Ey iman edenler; öldürülenler hakkında size kisas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın”*³¹⁷

3.2.Hürriyet ve Kölelik

Hürriyet, insanın istediğini yapma veya yapmama iradesi; istediğini herhangi bir engelle karşılaşmadan hukuk dairesinde yapabilme haline denir.

İslam’a göre insanlar doğuştan hürdür. Asıl olan hürriyettir; kölelik ise istisnaidir. Kölelik kurumu İslamiyet’in getirdiği ve düzenlediği bir müessese değildir. İslam dini geldiği zaman Arabistan ve bütün dünyada kölelik mevcuttu.

³¹⁵ İsra, 17/ 33.

³¹⁶ Nisa, 4/93.

³¹⁷ Bakara, 2/ 178.

İslamiyet çeşitli ulusların bulunduğu bir toplumda ortaya çıkmıştır. Daha önemlisi bu toplumda “kölelik nehri” çok çeşitli kaynak ve kollardan besleniyordu. Kabile savaşları, borçlanma köleleştirmenin temel sebepleri arasında bulunuyordu.

Kuran-ı Kerim aşağıda zikredeceğimiz ayetleri ile köleliğe müsaade etmeyip, mevcut realiteyi nazara alıp iyileştirici hükümler getirmiştir. Kuran köle azad etmeyi teşvik etmiş; katl, zihar, yemin ve oruç kefaretları için köle azad etme hükmünü koymuştur.³¹⁸ Kuran köleleri hürriyete kavuşturmayı teşri kılmış, zekatların ve genel hazinenin daimi harcama yerlerinden biri yapmıştır.

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ
فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

*“Zekatlar, Allahtan bir farz olarak yoksullara, düşkünlere, onu toplayan memurlara, kalpleri İslam’a ısındırılacaklara verilir; kölelerin, borçluların, Allah yolunda olanların ve yolda kalanların uğrunda sarf edilir. Allah bilendir, hakimdir.”*³¹⁹

Hatta Kuran bir adım daha ileri giderek Müslümanlara gerçek iyiliğin duada ve namazda, doğuya ya da batıya yönelmekte olmayıp, daha başka işlerde özellikle kölelere yardım ederek onların hürriyetlerine kavuşmalarını sağlamada olduğunu belirtmektedir.

لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

*“Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz iyilik değildir. Asıl iyilik o dur ki; Allah’a ahiret gününe, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere inanmak, Allah rızası için yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, kölelere mal vermek; namazı kılmak ve zekat vermektir.”*³²⁰

وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ فَكُنْ رَقَبَةً

³¹⁸ Nisa, 4/92; Maide, 6/89.

³¹⁹ Tevbe, 9/ 60.

³²⁰ Bakara, 2/ 177.

“ Biz ona eğri ve doğru her iki yolu göstermedik mi? Ama o, zor geçidi aşmaya girişemedi. O zor geçidin ne olduğunu sen bilir misin? O zor geçit bir köle ve esir azad etmektir.”³²¹

Kur'an, insanlar arasında kardeşliği, karşılıklı yardımlaşmayı, ilim, cehaletten kurtulmayı, aralarında adaletin tesisini teşvik etmiş, kölelik gibi insan haklarına ve hürriyetine aykırı bir rejimi ihdas etmemiştir. Kur'an nazil olduğu anda var olan bu uygulamayı tedrici olarak kaldırma yoluna gitmiştir.³²²

3.3. Din Ve Vicdan Hürriyet

İnsanların hesaba çekilebilecekleri bir inanç ancak özgür iradelerinin bir sonucu olan bir inançtır. Bu ise zorunlu olarak özgür bir ortamda gerçekleşebilir. Bu noktada Kur'an'ın yanlış inançları mahkum etmesi ile insanların İslam'a girmesi için baskı ve terör uygulamayı meşru görmemesi birbirine karıştırılmamalıdır. “Allah katında gerçek dininin İslam olması”³²³ insanların İslam'a girmeleri için baskı ve zor kullanılmasını gerektirmemektedir.

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِن بِاللَّهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Dinde zorlama yoktur. Hakikat, iman ile küfür apaçık meydana çıkmıştır.”³²⁴

Kur'an'da iman etme (inanma) gereği belirtilmiş ama aynı zamanda iman etmeyen kimselerin küfrünün bir değere haiz olmadığı ve bu sebeple peygamberin ve Müslümanların üzülmelerine gerek olmadığı da ayetlerde zikredilmiştir.

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ

“De ki Ey insanlar! Rabbinizden size hak gelmiştir. Artık kim hidayeti kabul ederse o, ancak kendi faydası için hidayete ermiş, kim de saparsa o da yalnız kendi zararına sapmış olur.”³²⁵

³²¹ Beled, 90/10-13.

³²² Hamidullah, Muhammed, **İslamda Devlet İdaresi**, (ter. Kemal Kuşçu), İstanbul, 1963, s.176.

³²³ Al-i İmran, 3/19.

³²⁴ Bakara, 2/256.

³²⁵ Yunus, 10/ 108.

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا

“De ki: O (Kur'an) Rabbinizden gelen bir haktır. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkar etsin.”³²⁶

Kur'an pek çok ayette insanları düşünmeye çağırır. Düşünmeyle ilgili ayetler dikkatle incelendiğinde Kur'an'ın düşünce konusunda iki farklı yaklaşımı ortaya çıkmaktadır. İlk yaklaşım olarak Kur'an, insanları hakikati bulabilmeleri için doğru düşünmeye çağırmaktadır. İkinci yaklaşımı ise doğrudan düşünce özgürlüğü ile alakalıdır. Kur'an'da insanların yanı sıra düşüncelerini ifade etmelerini engelleyici müdahalede bulunmaya isteyen en küçük bir imaya rastlanmaz. Tam tersine Kur'an bize başta Şeytan olmak üzere, pek çok kafir/müşrik lider ve toplulukların görüş ve düşüncelerini ayrıntılı bir biçimde nakleder. Kur'an'ı doğrularla çelişen bu düşünceleri nakletmekten kaçınmadığı gibi, düşüncelerini ispat etmeleri konusunda delil getirmelerini de istemektedir.

Sonuç olarak İslam, hiçbir müdahale ve engel olmaksızın düşünce ve inanç hürriyetine sahiptir. Son ve yüce din olmasına rağmen, insanları İslam'a girmek için zorlamamış, kimseye de böyle bir hak tanımamıştır.

3.4. Kadın Hakları

İslam erkekle beraber kadın için tam bir eşitliği teminat altına almıştır. Aralarında kabiliyet, ihtisas ve bazı mesuliyetler karşısında kadını rencide etmeyecek şekilde bazı tercihler yapmıştır. Fakat aralarında kabiliyet, ihtisas ve mesuliyette fark olmadığı takdirde birini tercih hakkı ortadan kalkmış, tamamen eşit haklar tanımıştır. Her iki cins dinen ve manen birbirlerine eşittirler.³²⁷

لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ ۚ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا

“Ana, baba ve akrabaların miras olarak bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır. Ana, baba ve akrabaların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Allah,

³²⁶ Kehf, 18/29.

³²⁷ Kutub, Seyyid, *İslamda Sosyal Adalet*, (çev. Yaşar Tunagür –Adnan Mansur), İstanbul, 1965, s.71.

birakılanın azından da çoğumdan da bunları farz kılınmış bir hisse olarak belirlemiştir.”³²⁸

وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا

“Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşnutluğuyla verin. Eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışlarsa, onu afiyetle yiyin.”³²⁹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَابَرْتُمْ بَدَيْنَ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبَ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَخْشَ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رَجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْأَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَى أَجَلِهِ ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَى أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفَلَّوْا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Ey iman edenler, birbirinize belirli bir süre için borçlandığınız zaman onu yazın. Aranızda bir katib doğru olarak yazsın. Erkeklerinizden iki de şahit tutun; eğer iki erkek bulunmazsa o halde razı ve doğruluğuna emin olacağınız şahitlerden bir erkekle, biri unuttuğunda diğeri kendisine hatırlatacak iki kadın olabilir.”³³⁰

3.5. Eşitlik ve Adalet

Eşitlik bir hak ve hürriyet olmanın ötesinde, hak ve hürriyetlerin de üstünde değer ifade eden ve fertlere mutlaka sağlanması icap eden bir imkan ve nimettir. Kur'an-ı Kerim'de eşitlik hususunda şu ayetleri zikredebiliriz:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

“Ey insanlar! Doğrusu biz sizleri bir erkek ve bir diğiden yarattık. Sizi milletler ve kabileler halinde koyduk ki birbirinizi kolayca tanıyasınız. Şüphesiz Allah katında en değerliniz, ona karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Allah bilendir, hakimdir.”³³¹

وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَفُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُ

“İnsanlar bir tek ümmettiler, sonra ayrılığa düştüler.”³³²

³²⁸ Nisa, 4/7.

³²⁹ Nisa, 4/4.

³³⁰ Bakara, 2/282.

³³¹ Hucurat, 49/13.

³³² Yunus, 10/19.

Görüldüğü gibi ayetlerde insanlık bir aile olarak kabul edilmekte ve insan olmak itibariyle, aralarında bir farkın olmadığı belirtilmektedir. Renk, dil, cinsiyet sebebiyle insanlar arasında ayırım yapılamaz. İnsanlar insan olmaları itibariyle eşittirler. Ayetler gereğince bir toplumun, diğer toplumlara, kavim ve milletlere üstünlüğü ve imtiyazı da iddia edilemez.

Bütün insanlar büyük insanlık ailesinin birer üyesidir. Asaletleri ahlaki fazilete, hak ve vazifeye bağlılıklarına göredir. Kur'an insanları yaratılış ve varacakları yer itibariyle, hayat v ölüm açısından, kanun, hak ve vazifeler dolayısıyla, eşit ve bir tutmuştur.

İslam nazarında her insan, Allahın kuludur ve hepsi aynı tabii haklara sahiptir. Bunlar yalnız insan olması bakımından doğuştan sahip oldukları haklardır. Hayat, hürriyet, mülk edinme, tasarruf ve eşitlik insanın en tabii haklarıdır.³³³

Kur'an-ı Kerim adalet hususunda da şu ayetleri zikretmektedir;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاَنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

*“Ey iman edenler! Allah için adaleti ayakta tutup gözeten şahidler olun. Bir topluluğa olan öfkeniz sizi adaletsizliğe sürüklemesin; adil olun; bu Allah’a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır.”*³³⁴

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا

*“Şüphesiz Allah size emanetleri ehil olanlara vermenizi; insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.”*³³⁵

Kur'an'ın adalet anlayışı bütün insanları kapsamaktadır. Din ve inanç farkı gözetmeksizin herkesi içine alır. Bundan dolayı adalet, insani bir fariza, beşeri bir zarurettir. İnsana insan olması bakımından gereklidir.

Adalet konusunda oldukça titiz davranan Kur'an-ı Kerim insanları şu hakları verme ve yerine getirme konusunda uyarmaktadır:

³³³ Akseki, A.Hamdi, **İslam Fitri Tabii ve Umumi Bir Dindir**, İstanbul, 1943, s. 555.

³³⁴ Maide, 5/8.

³³⁵ Nisa, 4/ 58.

وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَأْدِي رِزْقِهِمْ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ أَفَبِعِمَّةٍ اللَّهُ يَجْحَدُونَ

“Allah, rızık konusunda kiminizi kiminize üstün kıldı. Üstün kılınanlar, rızıklarını ellerinin altındakilere vermezler ki rızıkta hep eşit olsunlar. Şimdi Allah’ın nimetini mi inkar ediyorlar.”³³⁶

إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلُونَ سَعِيرًا

“Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını dolduraya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe gireceklerdir.”³³⁷

وَأْتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا

“”Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver, fakat saçıp savurma.”³³⁸

وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ أَلَا يَظُنُّ أُولَٰئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ لِيَوْمٍ عَظِيمٍ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ

“Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay haline”³³⁹

أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلَوُّوا أَوْ نَعَرَضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا

“ Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan; kediniz, ana abanız ve yakın hısımlarınız aleyhin bile olsa, Allah için doğru şahitlik edenler kimseler olun. Haklarında şahitlik yaptığınız kimseler, ister zengin, ister fakir olsunlar, Allah onlara daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın.”³⁴⁰

³³⁶ Nahl, 16/71.

³³⁷ Nisa, 4/ 10.

³³⁸ İsra, 17/ 26.

³³⁹ Mutaaffifin, 83/ 1-6.

³⁴⁰ Nisa,4/135.

Ayetlerden de anlaşıldığı üzere Kur'an-ı Kerim herkese karşı adil olmayı, doğruluğu, hükümde sınıf, ırk, zengin, fakir, inanan, inanmayan ve idare eden, idare edilen ayrımı yapmaksızın herkese karşı adaletle muamele etmeyi emretmektedir.

SONUÇ

Araştırmamız da Kur'an'ı Kerim'de 247 yerde geçen “Hakk” kelimesi ele alındı. “Hakk” kökünün esas anlamı (etimolojik anlamı) “sabit, kesin, gerçek ve doğru” dur. Bunun dışında kökümüz Arapça sözlüklerde “pay, adalet, milk, iddialaşmak, sahih ilim, evin ihtiyaçları, Allah (c.c)’ın ismi ve sıfatı, adalet, mal, bayrak, kıyamet, ölüm, diriliş” anlamları içinde kullanılmıştır. Arapçada geniş bir anlam alanına sahip olan kelime İbranice sözlüklerde de yer almaktadır. İbranice sözlüklerde “Hok”, “Hakak”, “Hekek”, “Ha Hukim” şeklinde müştakları olan kelime “yasa” , “kanun” , “kanun koyucu”, “hüküm veren” manalarına gelir. Türkçe sözlüklerde de kullanılan kelime “adalet”, “pay” anlamındadır. Ayrıca Allah için “Cenab-ı Hakk” kavramı kullanılır. Kökümüz “hakikat” anlamında “batıl”ın; “gerçek” anlamında “kızb”ın; “kesin ve sabit olma” anlamında “zan” nın zıt anlamlısıdır. “ Adalet”, “Yakin”, “Sıdk” kavramları kelime ile yakın anlamlıdır. Kavram zaman içinde anlam daralmasına uğramakla beraber kök anlamından uzaklaşmamıştır.

Tevrat metninde “süre, sınır, kanun, kural, gelenek” anlamında; İncil de “Kutsal yasa” manası ile kullanılmıştır.

Kavram Fıkıh, Hadis, Tasavvuf gibi İslami ilimlerde de önemli bir yere haizdir. Kelime Kur'an'da kazanmış olduğu anlamlar ile hadislerde de geçmektedir. Hadislerde kazandığı anlamlar “Allah’ın ismi”, “islam vahyi”, “adalet”, “namaz” ve “zekat”tır. Felsefe ilminin de üzerinde durduğu kavramlardan bir tanesidir. Gerçeklik, Felsefenin üzerinde önemle durduğu bir problemdir. Filozoflar özne ve nesnesine göre değişen göreceli bir gerçeklik ile uğraşmaktadır. Kur'an'da net olarak bahsedilen evrensel gerçekliklere felsefede rastlanmaz.

“Hakk” kelimesinin Kur'an metninde şu vecihlerde kullanıldığını gördük:

Hikmetin gereğine göre eşyayı var eden Allah’u Teala için kullanılmıştır. Yunus Suresi 10. ayette bunu görmekteyiz. *(Hak mevlaları olan Allah’a döndürülürler.)*

Hikmetin gereğine göre var edilen eşyayı nitelemek için kullanılmıştır. Nitekim ay ve güneşin yaratılışı konusunda Yunus Suresi 5. ayette *“Allah bunları ancak hakka göre yaratmıştır.”* buyrulur.

Bir şey hakkında aslına uygun bir inanç taşımak için de bu kök kullanılmıştır. Bakara Suresi 213. ayeti kerimesinde (*Allah iman edenleri, ayrılığa düştükleri gerçeğe (hakka) kendi izni ile erıştirdi.*) bu vecihte kullanılmıştır.

Ayrıca gereğine göre, gerektirdiği kadarıyla ve gerektiği zamanda gerçekleşen söz veya iş içinde bu kavram kullanılmıştır. Yunus Suresi 33 ayette (*Böylece, rabbinin sözü gerçekleşti.*) bu manayı görmekteyiz.

Bu anlamların yanında “Adalet”, “Pay”, “Borç”, “Kıyamet”, “layıkıyla”, “gereği gibi” manaları da ihtiva eder.

“Hakk” kelimesi İslam vahyi açısından önemlidir. Çünkü İslam’ın temel esasları bu kavram ile ifade edilmiştir. Kavram Yüce yaratıcıya, gönderdiği elçisine, ilahi mesajına, tevhid akidesine isim olmuştur. Temel esasların gerçekliği bu kavram ile dile getirilmiştir. Bu nedenledir ki Kur’an’ın diğer bir adı “Furkan”dır. Yani hak ile batılı birbirinden ayırandır. Bu gerçeklik anlatılırken Kur’an’ın önemli özelliklerinden biri olan sembolik anlatıma yer verilmiştir. Hak ve batıl mücadelesi yağmur yağdığı zaman suların üzerinde meydana gelen köpüğe benzetilmiştir. Bir süre sonra köpüklerin kaybolmasıyla geriye asl olan kalır. Boş ve geçici olan şeylerin bir zaman sonra kabul görmemesi ve yok olması gibi. Kur’an, hak ve batıl mücadelesinde inanan ve inkar eden insanlar arasında geçen diyalogun yanında aile fertleri arasında geçen mücadelelerden de örnekler sunar. Bu örneklerden şu sonuca vardık: Peygamber babası, çocuğu ve eşi olmak insanlara bir fayda sağlamaz. Allah katında hiçbir kıymeti yoktur. İnsanlar yaptıklarına göre değerlendirilir. Allah katında asl olan takvadır. Batıl olan şeyler ilk etapta insanlar tarafından kabul görse de ilahi takdir gereği bir süre sonra yok olur. İnsanlar hoşlanmasalar dahi hakikatler ile karşı karşıya kalır.

Kur’an-ı Kerim insanlar arası ilişkileri düzenleyen kuralları ihtiva eder. Bu kurallar olmaksızın toplum düzeninden bahsedilemez. Bu kurallar evrenseldir. Kur’an’i bakış açısına göre din, dil, ırk ayrımı yapılmaksızın bütün insanlar eşittir. İnsanlar yaptıklarıyla değer kazanır ya da kaybeder. Adaletli olmak İslam’ın temel öğretilerindendir.

KAYNAKÇA

- Abdülbaki, Muhammed Fuad, **Mucemu’l Müfehres li Elfazil Kur’an’il Kerim**, Mektebetü’l İslamiyye, İstanbul, 1982.
- Adler, Mortimer J., **Dinde Hakikat**, (ev. Ruhattin Yazođlu, Hsn Aydeniz), Fenomen Yayınları, Erzurum, 2003.
- Akseki, A.Hamdi, **İslam Fıtrı Tabii ve Umumi Bir Dindir**, İstanbul, 1943.
- Alper, Ömer Mahir, **İslam Felsefesinde Akıl-Vahiy İlişkisi**, İstanbul, 2000
- Altuntaş, Halil, Muzaffer Şahin, **Kur’an-ı Kerim Meali**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003
- Asım Efendi, Ebu’l-Kemal Ahmed,**el-Okyanusu’l-Basit fi Tercemeti’l-Muhit (kamus tercemesi)**,el-Matbaati’l-Osmaniyye,1306.
- Atay, Hüseyin ve diğ., **Arapça-Türkçe Büyük Sözlük**, Hilal Matbaası, Ankara, 196.
- Ateş, Süleyman, **Yüce Kur’an’ın ağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991.
- Baljon, J.M.S, **Kuran Yorumunda ağdaş Yönelimler**, (ev: Şaban Ali Düzgün), Fecr Yayınları, Ankara,1994.
- Komisyon, **İslami Kavramlar**, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.
- Bayraktar, Mehmet, **İslamda Düşünce zgrlđ**, Ankara, 1995.
- Beyhaki, Ebu Bekr Ahmed, **Kitabu’l-Esma ve’s-Sıfat**, Beyrut, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, trs.
- Beydavi, Ebu Said Nasruddin Abdullah b.mer b. Muhammed, **Envaru’t- Tenzil ve Esraru’t-te’vil**, el-Müessetü’l-Alemi, Beyrut, 1990.
- Buhari, Muhammed b. İsmail, **Sahih**, ağrı Yay, İstanbul 1992.
- Bolay, Süleyman Hayri, **Felsefi Terimler ve Doktrinler Sözlüğü**, Ankara, 1996.
- Canbulat, Mehmet, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, DİA Yayınları, Ankara, 2006.
- Cebecioğlu, Ethem, **Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yayınları, İstanbul, 2004

- el-Cevheri, İsmail-b.Hammad el-Sinan, **Tacu'l- luga ve Sihai'l arabiyye**, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Mısır, trs.
- Cürcani, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyid eş-Şerif El Hanefi, **et-Tarifât**, Daru'l-Kitabil-Arabi, Beyrut, 1996.
- Çanga, Mahmut, **Kur'an-ı Kerim Lügatı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2005.
- Cubsan, Mesud, er-Raid, **Mucemu'l-LugaviyyunAsriyyun**, Daru'ilmî'l-melayin, Beyrut, 1967.
- Çelik, Muhammed, **Kur'an Kur'an-ı Tanımlıyor**, Şule yayınları, İstanbul, 1998.
- Demegani, Ebu Abdillah Muhammed b. Ali . Muhammed el-Kebir, **el Vucuh ve'n-Nezair li Elfazil-Kitabillahi'l-Aziz**, Mektebetü'irşad, Kahire, 1416.
- Demirci, Mehmet, "**Hak**", DİA., İstanbul,1995.
- Doğan, Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, Birlik Yayınları, Ankara, 1981.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili** , Akçağ Yayınları, Ankara, trs.
- _____ **Fıkıh Lügatı**, (haz. Sıtkı Güllü), Eser Neşriyat, İstanbul, 1997.
- el-Ezheri, Ebu Muhammed b. Ahmed, **Tezhibu'l-luga**, Muessesetu'l-Mısıriyyeti'l-Amme, Kahire, 1964.
- Farabi, Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b.Tarhan b.Uzluğ et-Türki, **Medinetü'l-Fazıla**, Tarihuhu'l-Ulumi'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye, Frankfurt
- El-Ferahiydi, Ebi Abdirrahman El Halil, bin Ahmed, **Kitab'ul-Ayn**, Müessesetü'l-Alami, Beyrut
- Feyyumi, Ahmed b. Muhammed b. Ali el- Mukarri, **el-Misbahu'l Munir**, Matbaatu Mustafa el Babi, Mısır, 1931.
- El Firuzabadi, Mecduddin Muhammed b. Yakup, **Kamusu'l-Muhit**, Müesseretü'r-Risale, Beyrut, 1987.
- Gazali,Ebu Hamid Hüccetü'l-İslam Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tusi, **Kanunü't-Tevil**, (çev. Bilal Aybakan), İslami Araştırmalar Dergisi,(521-526)C.13, S..3-4, Ankara.
- _____ **el-Maksadü'l-Esna**, Matbaatü Tekaddüm, Mısır,1322.

Hamidullah, Muhammed, **İslamda Devlet İdaresi**, (ter: Kemal Kuşçu), İstanbul, 1963.

Hançerlioğlu, Orhan, **Felsefe Sözlüğü**, İnkılab Kitabevi, İstanbul, 1989.

_____, **İslam İnançları Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.

Işık, Emin, “**Hak**”, DİA, İstanbul, 1995.

İbnü'l-Arabi, Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Arabi et-tai el Hatimi, **el-Fütuhâtü'l Mekkiyye**, Daru'l-Kutubi'l-Arabiyyeti'l-Kübra, Mısır, 1293.

İbnu'l Cevzi, Cemaleddin ebi'l-Ferec Abdurrahman, **İlmü'l-Vücuha ven-Nezair**, Müesseretü'r-risale, Beyrut, 1407.

İbn Esir, Meciddin Ebi Saadet El- Mübarek bin Muhammed bin Muhammed El- Cezeri, **En-Nihaye fi Ğarib'il Hadis**, Matbaat'ül-Hayriyye, Mısır, trs..

İbn Hacer, Şihabu'd-Din Ebûi-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalani, **Fethul-Bari bi Şerhi Sahihü'l-Buhârî**, C.6, Beyrut, t.s.

İbn Faris, Ahmed b. Zekeriya, **Mucem'ul Mekayisi'l-Luğa**, by, 1972.

İbni Sina, Ebu Ali el Hüseyin b. Abdillâh b. Ali, **en-Necat fi'l-Mantıkı ve'l-İlahiyat**, Daru'l-cil, Beyrut, 1412.

İbn Kesir, **Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, (çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner), Çağrı yayınları, İstanbul, 1991.

İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed, **Lisanu'l-Arab**, Daru'l-Beyrut, Beyrut, 1956.

İbrahim Mustafa Ahmed Han Ziyad Muhammd Ali Neccar Hamid Abdülkadir, **Mucemu'l Vasit**, Çağrı Yayınları, trs.

El-İsfehani, Ebu'l-Kasım el-Hüseyin er-Ragıp, **el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an**, Daru'l Marife, Beyrut, trs.

İzutsu, Toshihiko, **Kuranda Dini ve Ahlaki Kavramlar**, (çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul, 2003.

_____, **İslamda Varlık Düşüncesi**, (çev: İbrahim Kalın), İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.

- Karaman, Hayrettin, Ali Özek, İbrahim Kafi Dönmez, Mustafa Çağrı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, TDV Yayınları, Ankara, 2002
- Kaşani, Abdurrezzak, **İstilahatu's-Sufiyye**, Kahire, 1981.
- Kindi, **Felsefi Risaleler**, (çev. Mahmut Kaya), İstanbul, 1994.
- Koçyiğit, Talat, **Hadis İstihlaları**, AİÜF Yayınları, Ankara, 1983.
- Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensari, **el-Cami li Ahkami'l Kur'an**, Dar'ul Kütübil Mısriyye, Kahire, 1947.
- Kutub, Seyyid, **İslamda Sosyal Adalet**, (çev: Yaşar Tunagür –Adnan Mansur), İstanbul, 1965 .
- _____, **Fi Zilal-il Kur'an** , (çev: E Saraç, İ.Şengüler, B.Karlığa), Çelik Yayınları, İstanbul, 1993.
- MEB İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, (haz. A.Adıvar, R.Arat, A.Ateş, İ.Kafesoğlu, T.Yazıcı), İstanbul, 1964
- Mevdudi, Ebu'l Ala, **Tefhimu'l Kur'an**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.
- Müslim, b. El- Haccac, **Sahih**, Dar8u İhyai Turasi'l-Arabiye, Beyrut, 2000.
- Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat**, (haz. Heyet), İstanbul, 1985.
- Razi, Fahrüddin, **Tefsiru'l Kebir**, Darul Fikr, Beyrut, 1995.
- Sarı, Mevlüd, **el- Mevarid**, Bahar Yayınları, İstanbul, 1982.
- Şahinler, Necmettin, **Kur'an'da Sembolik Anlatımlar**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Tabatabai, Muhammed Hüseyin, **El-Mizan fi Tefsiri'l Kur'an**, (çev: Salih uçan), Kevser Yayınları, İstanbul, 1999.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, **Camii'l-Beyan an Te'vili ayil Kur'an** ,Darul Fikr, Beyrut, 1990.
- Tahanevi, Muhammed Ali b. Ali, **Keşşafu Istilahati'l Fünun**, el-Müessesetü'l-Mısriyye, Kahire, 1386.

Tepe, Harun, **Felsefe’de Doğruluk ya da Hakikat**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2003.

Uludağ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991.

Ulutürk, Veli, **Kur’an’da Temsili Anlatım**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

_____, **Kuran-ı Kerim Allah’ı Nasıl Tanıtıyor**, İzmir, 1985, Çağlayan Yayınları.

Ünal, Ali, **Kur’an’da Temel Kavramlar**, Nil Yayınları, İstanbul, 2001.

Yavuz, Yusuf Şevki, “**Hakka’l-Yakin**”, DİA., İstanbul, 1995.

Yıldırım, Celal, **İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri**, Anadolu Yayınları, İzmir, trs.

Yıldırım, Suad, **Kur’an’da Uluhiyet**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1997.

Ez –Zamehşari, Ebu’l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, **Esasu’l Belağa**, Matbaatu’d-Dari’l-Kutubi’l, Mısriyye, Kahire, 1922.

_____, **el-Keşşaf**, Daru’l İhya il-Arabi, Beyrut, 1997.

Zebidi, Ebu’l-Feyz Muhammed Murtaza el-Hüseyni, **Tacu’l-Arus min Cevahiri’l-Kamus**, Matbaatu Hikmet, Kuveyt, 1965.

Ez-Zencani, Muhammed b. Ahmed, **Tezhibu’s-Sıhah**, Dar’ul-Mearif, Mısır, 1952.

Zeydan, Abdülkerim, **İlahi Kanunların Hikmetleri**, (çev: Nizamettin Saltan), İhtar Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Zühayli, Vehbe, **Tefsirü’l-Münir**, Risale Yayınları, İstanbul, 2005.

<http://bible.crosswalk.com/lexicons/oldTestamentHebrew.2006>. 05/12/2008

<http://www.incil.com.2006>. 05/12/2008

ÖZ GEÇMİŞ

1984 yılında Erzurum’da doğdum. İlkokul, ortaokul ve lise eğitimini Elazığ’da tamamladım. 2001 yılında Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazandım. 2005 yılında “Kur’an-ı Kerim’de Kibir Kavramı” isimli bitirme ödevi ile mezun oldum. Aynı yıl Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim dalında yüksek lisans yapmaya başladım.